

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Haldi Ellam

**LASTEGA PEREDE TARBIMISHARJUMUSTE
ÜMBERKUJUNDAMISE VÕIMALUSED
PAKENDIJÄÄTMETE VÄLTIMISEKS**

Magistritöö

Juhendaja: Maie Kiisel, Ph. D

Tartu 2018

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

Kaitsmine toimub 26. jaanuaril 2018 kell/kellaaeg//aadress/
auditooriumis/number/.

Retsensent: Alar Kilp (PhD), lektor

Sisukord

LÜHIKOKKUVÕTE	4
SISSEJUHATUS	5
MÕISTED	9
1. JÄÄTMETE TEKE EESTIS JA EUROOPA LIIDUS	11
1.1 Jäätmetekke tendentsid Euroopa Liidus	11
1.2 Euroopa Liidu jäätmepoliitika õiguslikud alused ja põhimõtted.....	16
1.3 Euroopa Liidu jäätmepoliitika eesmärgid ja meetmed	17
1.4.Euroopa Liidu jäätmepoliitika rakendamine Eestis.....	19
1.5 Järeldused jäätmetekke vähendamise mõjuritest makrotasandil	27
2. PAKENDITE KASUTAMISE TEOREETILISED ALUSED	30
2.1 Tarbimispraktikate käsitlused ning seos pakenditega	30
2.2 Pakendite tarbimise praktikad	37
2.3 Pakendikasutuse vähendamist taotlevad praktikad	46
2.4 Järeldused pakendite tarbimispraktikatest	53
3. UURIMISKÜSIMUSED	54
4. METOODIKA	55
4.1 Valimi kirjeldus	55
4.2 Vaatlus ja intervjuu	59
4.3 Sekkumine	59
5. ANALÜÜS	61
5.1 Tarbimispraktikad ja nende sidustatus perede argiellu	61
5.2 Sekkumise tagajärjed elupraktikatele ja perede keskkonnamõjule	79
5.2 Analüüsi kokkuvõte.....	88
JÄRELDUSED JA SOOVITUSED	92
KOKKUVÕTE.....	108
SUMMARY	110
KASUTATUD ALLIKAD.....	113
LISA 1	119
LISA 2.....	120
LISA 3.....	122

LÜHIKOKKUVÕTE

Tänapäevale iseloomuliku intensiivse tarbimisega kaasnev jäätmete kujutab endast järjest tõsisemat keskkonnaprobleemi, sest jäätmeid tekib palju, nende käitlemine on kallis ning ümbertöötlemine ebapopulaarne. Jäätmete ladestamise ja energia saamiseks põletamisega kaasnevad omakorda negatiivsed keskkonnamõjud. Jäätmetekke suurenemine on seotud nüüdisaegsete tarbimisharjumustega, millele on iseloomulikud mugavustoodete, sh valmistoidu, poolfabrikaatide suurenev tarbimine ning sellega paratamatult kaasnevad ühekordsed pakendid. Töö raames lähenetakse pakendite tarbimise lahtimõtestamisel nii praktikate teooriast kui ka *zero waste*-kontseptsioonist lähtuvalt. Käesoleva magistritöö eesmärk on uurida, millised tegurid toetavad ja takistavad lastega perede võimalusi kasutada ostmisel korduvkasutatavaid pakendeid, ning millised on ühekordselt kasutatava pakendita ostmise kõrvalmõjud ning milline peaks olema korduvkasutatavate pakendite kasutamist toetav taristu.

Neile küsimustele vastamiseks analüüsi uurimise käigus süvitsi perede poodlemispraktikaid ning viidi läbi kuuajaline eksperiment, mis seisnes korduvkasutatavate pakenditega sisseostude tegemises. Analüüsist lähtuvalt tuuakse töös välja, millised tegurid toetasid ja takistasid oma pakenditega ostmist ning antakse soovitusi, kuidas laiahaardeliselt korduvkasutatavate pakendite kasutamist igapäevaseks praktikaks muuta ning seeläbi jäätmeteket vähendada.

Autori hinnangul on teema edasiuurimiseks põhjust ning eelkõige tuleks uurida väiksemate leibkondade tarbimisharjumusi ja nende seost pakenditega. Lisaks on vajalik uurida, millised alternatiive oleks võimalik ühekordsete pakendite asemel kasutada ning kuidas see tarbijate, tootjate ja kauplejate jaoks kõige mugavamaks kujundada.

Märksõnad: *zero waste*, pakendid, tarbimisharjumused, praktikate teooria, jäätmekäitus, ringmajandus

SISSEJUHATUS

Kaasaegsete tarbimisharjumustega kaasnevad jäätmekogused, mille põletamine ja ladestamine toetavad oluliselt loodusvarade ammendumise kiirenemist. Jäätmetega kaasnevad nii kahjulikud keskkonnamõjud kui ka suured jäätmete kogumise, transpordi, töötlemise, põletamise ja ladestamisega seotud kulud. Jäätmete kogus kasvab, sest inimesed eelistavad aina rohkem tarbida mugavustooteid ja valmistoitu, millega paratamatult kaasnevad pakendid. Pakendijäätmed moodustavad Eestis tekkivatest olmejäätmetest ligikaudu poole ning märkimisväärne osa neist põletatakse energia saamiseks ära. Kuigi Eestis on jäätmete osaline sortimine kestnud aastaid ja ning pakendite liigiti kogumine on 2005. aastast saadik olnud kohustuslik, ei ole see suurendanud jäätmete kui materjalide taaskasutamist, sest suur osa jäätmetest põletatakse energia saamiseks ning jäätmete kütteväärtus on väiksem kui kokkuhoid, mida võimaldaks nende materjalina taaskasutamine uue tooraine ammutamise asemel. Mugavusele suunatud muutused toidukaupade tootmises ja tarbimises on toonud kaasa ka muutused kaupade pakendamises. Näiteks on poodides pakendatult müügil sügavkülmutatud, kooritud ja tükeldatud toored sibulad ja kartulid, mis 20 aastat tagasi oleks mõeldamatu olnud.

Eestis tekkis 2015. aastal 470 000 tonni olmejäätmeid, mis moodustas kogu jäätmetekkest 2% (Riigi ja ..., 2016, lk 3). Valdav osa (80%) jäätmetest tekib Eestis põlevkivitööstussektoris (Vt Lisa 1). 2015. aastal koguti Euroopa Liidus keskmiselt 477 kg olmejäätmeid elaniku kohta, millest pakendijäätmeid oli 163 kg. Eestis tekkis samal aastal inimese kohta olmejäätmeid 360 kg, sealhulgas 173 kg pakendijäätmeid. Võrreldes teiste Euroopa Liidu riikidega, oli Eesti 2014. aastal olmejäätmete tekkelt inimese kohta 23. kohal (Riigi ja ..., 2016, lk 8). Kui seni on eeldatud, et vanades liikmesriikides tekib poole rohkem pakendijäätmeid kui uutes (EL15 176 ja EL12 86,8 kg elaniku kohta) (Euroopa Keskkonnaagentuur, 2012), siis viimastel aastatel on just Eesti pakendijäätmete tekke poolest rohkem silma paistma hakanud.

Kuigi Eestis tekib olmejäätmeid inimese kohta vähem kui paljudes teistes liikmesriikides, ei ole põhjust seniste jäätmepoliitiliste meetmetega rahul olla. Ühelt poolt on puuduseid

jäätmete liigiti kogumise ja taaskasutusse suunamise osas ning teisalt valitseb Eesti jäätmekäitlustööstuses segaolmejäätmete pärast tihe konkurents, sest olmejäätmeid tekib vähem kui jäätmekäitlustööstuse kasumliku ärimudeli toos hoidmiseks vaja oleks.

Riigikontrolli auditi (2016, lk 8) andmetel kogutakse 66% olmejäätmetest sortimata kujul. Suures osas lähevad need jäätmepõletustehastesse. Jäätmete põletamine vähendab küll prügilatesse ladestamist, kuid põletusest ülejääv tuhk liigitub ohtlike jäätmete kategooriasse ning ladestatakse prügilatesse. Sortimata jäätmete põletamine on vastuolus ka Euroopa Liidu jäätmehierarhia põhimõttega, mille kohaselt võib põletada vaid neid jäätmeid, millele eelnevalt muud rakendust ei ole leitud ehk mida pole olnud võimalik taaskasutusse või materjaliringlusesse tagasi võtta.

Jäätmeteke sõltub inimeste tarbimisharjumustest ning regulatsioonidest, mis neid piiravad või toetavad. Praegusel ajal liiguvad ostjate tarbimiseelistused aina rohkem töödeldud, pakendatud ja pikema säilivusajaga aga lühema tarbimisajaga toodete suunas ning sellist tarbimist toetab ka ümbritsev elukeskkond. Tarbijaid, eriti lastega peresid, aga iseloomustab igapäevane kiire elutempo, tihe ajagraafik, surve piisavalt raha teenida ja teatud tasemel tarbida ning tarbimisotsuste läbimõtlemiseks aega ei jagu. Kuigi inimeste keskkonnateadlikkus aina tõuseb, ei kajastu see tarbimiskoguste ega jäätmetekke vähenemises. Keskkonnateadlikud tarbijad lähtuvad eelkõige soovist kaitsta end ja oma pere mitte otseselt keskkonda kahjulike mõjude eest, ning nad ei suuda enda tarbimispraktikate keskkonnamõju vähendamiseks vajalikke muudatusi sisse viia, sest see tooks endaga kaasa nii indiviidi kui ka ühiskonna tasandil kaasa rutiinsest erineva käitumise ning ümberkorraldused, mis muudavad igapäevaelu stressirohkeks.

Ületarbimine toob endaga kaasa asjade ja esemete ülekülluse koduses majapidamises, eriti kui peres on palju lapsi, ning suutmatust kõigi nende mänguasjade, riiete, jalanõude haldamise, poest ostetud toidu õigeaegse tarbimise ja jäätmete sorteerimisega hakkama saada, oli ka üks põhjustest, mis ajendas autorit uurima tarbimise ja jäätmete tekke vähendamise võimalusi ning neid oma kodustest tingimustes kasutama. Youtube´s nähtud inspireerivad loengud, *zero waste*-elustiili järgmisele pühendatud blogid ning Facebookis

tegutsevatest gruppidest saadud inspiratsioon ajendas töö autorit, kolme lapse ema, pere tarbimisharjumusi muutma. Kogetu motiveeris peret tarbimist ohjeldama, oma pakendisse toidu ostma, ise toitu kasvatama, hoidiseid sisse tegema ning uute asjade, sealhulgas rõivaste, mööbli, nõude jm, asemel kasutatuid eelistama. Saadud kogemused inspireerisid jäätmete vähendamise ja tarbimisharjumuste keskkonna-sõbralikumaks muutmise võimalusi süvitsi uurima.

Aitamaks kaasa keskkonnasõbralikumate tarbimisharjumuste kinnistumisele, uurib käesolev magistritöö võimalusi muuta lastega perede tarbimiskäitumist nii, et tekiks vähem jäätmeid. Uurimuse keskseks lähtepunktiks on sotsiaalsete praktikate teooria, mille kohaselt on probleemide lahendamiseks ja käitumises muutuste esilekutsumiseks vajalik mitte individuaalne vaid struktuurne lähenemine. Kui individuaalne lähenemine eeldab, et tarbija on üksikisiku tasemel motiveeritud ja võimeline oma käitumisega suuremaid muutuseid esile kutsuma, siis struktuurne lähenemine eeldab, et käitumise muutmiseks tuleb tarbijaid mitmel erineval moel korruga toetada ning luua vajalikke muutuseid soodustav keskkond. Selle aluseks on inimeste igapäevapraktikate motiivide põhjalik uurimine ning neid arvesse võtvate lahenduste väljapakumine, mida antud töö ka teha püüab.

Peamisteks küsimusteks, millele käesolev uurimus püüab vastata, on järgmised:

Millised tegurid toetavad ja takistavad lastega peredel sisseoste teha ilma ühekordseid pakendeid kasutamata ning vähendada prügi teket?

Millised on ilma pakendita ostmise kõrvalmõjud ning mida tuleks teha, et nende tegurite mõju elimineerida?

Milline peaks olema pakendivaba poodlemist toetav süsteem ning milline poliitika selle tagaks?

Töö esimeses osas kaardistatakse makrotasandil jäätmete Euroopa Liidus ning jäätmekäitluse olukord Eestis ning kirjeldatakse liidu jäätmepoliitika eesmärgi ja poliitikasuuniseid, sealhulgas keskkonna- ja majanduspoliitikat ühendavat Ringmajanduse kava ning meetmeid inimeste jäätmekäitumise kujundamisel. Peatükk aitab mõista, millised

lahendused on Euroopa Liit jäätmetekke ja -käitlusega seotud probleemide lahendamiseks välja pakkunud ning millised jäätmepoliitikaalased suunised liikmesriikidele rakendamiseks seadnud ning kuivõrd liikmesriigid, esmajoones Eesti, nende rakendamisega hakkama on saanud.

Magistritöö teises peatükis tuuakse välja tarbimise erinevad teoreetilised käsitlused, mis näitlikustavad tarbimist utilitaristlikust, kultuurilisest ja praktilisest vaatevinklist lähtuvalt ning kõrvutatakse neid keskkonnateadliku eluviisi järgimise ning jäätmete vältimisele ja ressursina taaskasutamisele keskenduva *zero waste*-kontseptsiooni põhimõtetega. Üheks kontseptsiooniga kaasnevaks käitumispraktikaks on ka jäätmetekke vältimiseks korduvkasutatavate pakendite kasutamine sisseostude tegemisel, mille rakendamise võimalustest on lähtunud ka uurimisprobleemi püstitamisel. Teoreetiline taust aitab mõista uuritavate tarbimiskäitumise tagamaid ning motiive.

Töö kolmandas osas püstitatakse uurimisküsimused ning kirjeldatakse kasutatavat meetodikat, mille eesmärgiks on selgitada välja, millest sõltuvad lastega perede toimimisviisid ja nende muutmise võimalused. Vaatluse ja süvaintervjuude abil kaardistatakse lastega perede tarbimisharjumused ning viiakse läbi eksperiment, eesmärgiga vähendada uuritavate perede ühekordsete pakendite kasutust ning jäätmeteket. Neli nädalat kestva eksperimendi käigus püüavad uuritavad pered järgida autori soovitusi ostmisel ühekordsete pakendite vähendamiseks.

Uurimuse viimases osas analüüsitakse osalusvaatluste ja süvaintervjuude tulemusi ning tuuakse välja mitmetasandilised järeldused ja soovitused sihtgrupi tarbimisharjumuste muutmiseks ja pakendijäätmete tekke vähendamiseks.

MÕISTED

Jäätmed on mis tahes vallasasi, mille valdaja on ära visanud, kavatseb seda teha või on kohustatud seda tegema. Äraviskamine tähendab vallasasja kasutuselt kõrvaldamist, loobumist selle kasutusele võtmisest või kasutuseta hoidmist, kui selle kasutusele võtmine ei ole tehniliselt võimalik, majanduslikest või keskkonkakaitsealistest asjaoludest tulenevalt mõistlik. (Jäätmeseadus, § 2.)

Jäätmekäitlus on jäätmete kogumine, vedamine, taaskasutamine ja kõrvaldamine, sealhulgas vahendaja või edasimüüja tegevus (Jäätmeseadus)

Olmejäätmed on kodumajapidamisjäätmed ning kaubanduses, teeninduses või mujal tekkinud oma koostise ja omaduste poolest samalaadsed jäätmed. (Riigi ja ..., 2016, lk 8)

Segaolmejäätmed on see osa olmejäätmetest, mis jääb üle liigiti kogutud jäätmetest. (Riigi ja ..., 2016, lk 8)

Zero waste-kontseptsioon kujutab endast idealiseeritud eesmärki, et kõik jäätmed, mis toodetakse, ressursina taaskasutatakse või töödeldakse ümber nii, et jäätmete ladestamiseks või põletamiseks pole vajadust (Cole jt, 2014, lk 65). Jäätmetekke vältimine vähendab esmalt vajadust tooraine järele ning teisalt elimineerib jäätmete keskkonnamõju.

Pakend - Pakendiseaduse kohaselt on pakend mis tahes materjalist valmistatud toode, mida kasutatakse kauba mahutamiseks, kaitsmiseks, käsitsemiseks, kättetoimetamiseks või esitlemiseks selle kauba olelusringi vältel: toormest kuni valmiskaubani ning tootja käest tarbija kätte jõudmiseni. Pakenditeks on nii korduvkasutatavad kui ka ühekordseks kasutamiseks mõeldud pakendid. Materjalidena jagatakse pakendid erinevatesse liikidesse: klaas, plast, metall, paber ja kartong, puit ja muu materjal. Pakendijäätmeteks peetakse kõiki jäätmeteks muutunud pakendeid, va pakendite tootmise ülejäägid. Pakendid jagunevad otstarbest tulenevalt müügipakendiks, rühmapakendiks ja veopakendiks.

Ringmajandus - majanduskäsitlus, mis pöörab tähelepanu sellele, et ressursse ja materjale kasutatakse korduvalt uute toorainete ammutamise asemel; et tooted oleksid parandatavad ning olelusringi lõpus saaks toodete materjalid eraldada ning neid uute toodete

valmistamiseks kasutada; et vajaduste rahuldamine teenuste abil (laenutamine) on olulisem kui omamine.

Jäätmete lakkamine – Jäätmealase raamdirektiivi (2008/98/EÜ) kohaselt lakkavad jäätmed olemast jäätmed, kui neid kasutatakse esemete või materjalina edasi, neile on turul nõudlus, need vastavad ettenähtud tehnilistele nõuetele, õigusnormidele ja tootestandarditele ning nende kasutamine ei avalda negatiivset mõju keskkonnale ega inimese tervisele.

Jäätmete sortimine kujutab endast jäätmete materjalipõhist sorteerimist ning ringlusesse tagasisuunamist, mille eesmärgiks on materjale korduvalt kasutada ning toormaterjalide ammutamist vähendada.

Prügila on koht, kuhu jäätmeid seaduslikult või ebaseaduslikult vähemalt üheks aastaks maa alla või peale ladestatakse

1. JÄÄTMETE TEKE EESTIS JA EUROOPA LIIDUS

1.1 Jäätmetekke tendentsid Euroopa Liidus

Euroopa Liit on jäätmekäitluselt üks eesrindlikumaid piirkondi maailmas, sest jäätmete sortimine ja taaskasutamine on aastaid olnud paljude eurooplaste igapäevapraktikate osaks. Lisaks on keskkonnahoid ning ressursside kokkuvõtte olnud pikka aega liidu üheks põhieesmärgiks, mille näideteks on tolmuimejate võimsuse, elektripirnide soojusjuhtivuse ning autode kütusekulu piiramine. Samas iseloomustab liikmesriike märkimisväärne jäätmetekke, mille kasvu ei ole seni õnnestunud pidurdada. Maailmapank seostab olmejäätmete teket majandusliku arengutaseme ja linnastumisega, millega kaasnevad majandusliku jõukuse suurenemine, kõrgem elustandard, rohkemate teenuste ja toodete tarbimine (Hoornweg ja Bhada-Tata, 2012, lk 2). Rohkem jäätmeid tähendab aga suuremaid jäätmekäitluskulusid ning jäätmetest tingitud kahjulikku keskkonnamõju, mis lisanduvad omakorda tarbimise ja tootmiseks ressursside ammutamisele kaasnevale keskkonnamõjule.

Olmejäätmete tekkes valitsevad Euroopa Liidu liikmesriikide vahel suured erinevused. Vanades liikmesriikides, mis on majanduslikult paremal järjel, tekib rohkem olmejäätmeid kui 2004. aastal ja hiljem liitunud uutes liikmesriikides. Siiski on vanemates liikmesriikides jäätmete taaskasutamine ja ümbertöötlemine rohkem arenenud, samal ajal kui uutes liikmesriikides on taaskasutusmäärad madalamad ning valdavaks jäätmekäitlusviisiks on prügilasse ladestamine või põletamine. Paraku võivad uute liikmesriikide jäätmetekke näitajad madalamad olla ka seetõttu, et osa jäätmetekkest jääb registreerimata, sest jäätmete põletamine koduses küttekoldes või lõkkes ning jäätmete hülgamine, nt autoaknast välja viskamine või suure koguse jäätmete metsa alla viimine, on neis riikides, sh Eestis, üsna levinud harjumused.

Uute ja vanade liikmesriikide tarbimismahtude erinevust ilmestab tegeliku individuaalse tarbimise näitaja, mis mõõdab ühe inimese kohta tarbitu suhtelist määra Euroopa Liidu keskmisega (100). Näiteks Kelleri ja Kiiseli (2017, lk 301) analüüsist selgub, et tegeliku individuaalse tarbimise indeksi (TIT) järgi jääb Eesti tarbimine Euroopa Liidu keskmisest endiselt maha (Vt tabel 1). 2014. aasta andmed aga näitavad, kui palju on tarbimismahud ehk

sisemajanduse kogutoodang (SKT) uutes liikmesriikides majanduskriisijärgse ajaga kasvanud ning vanades liikmesriikides jäänud samale tasemele või tagasihoidlikult kasvanud. Hoolimata väiksemast jäätmetekkest, kuulub Eesti Ida-Euroopa riikidega piirkonda, kus Hiina, Aasia ja Lähis-Idale sarnaselt tarbimise ja jäätmetekke mahud, sealhulgas pakendikasutus, kiiresti kasvavad (Hoornweg ja Bhada-Tata, 2012, lk x), (Market statistics..., 2008, lk 3).

Tabel 1. Tegelik individuaaltarbimine ja SKT võrdlusalustes riikides

Riik	TIT 2011	TIT 2014	SKT 2011	SKT 2014	Olmejäätmed 2015 (kg/in)
Eesti	59	65	68	73	360
Läti	57	65	57	64	392
Leedu	70	80	65	74	448
Soome	113	113	117	110	498
Rootsi	114	114	127	124	447
Taani	114	115	125	124	799
Saksamaa	121	123	123	124	629
Prantsusmaa	111	112	108	107	502
Suurbritannia	114	114	105	108	489
EL 28	100	100	100	100	477

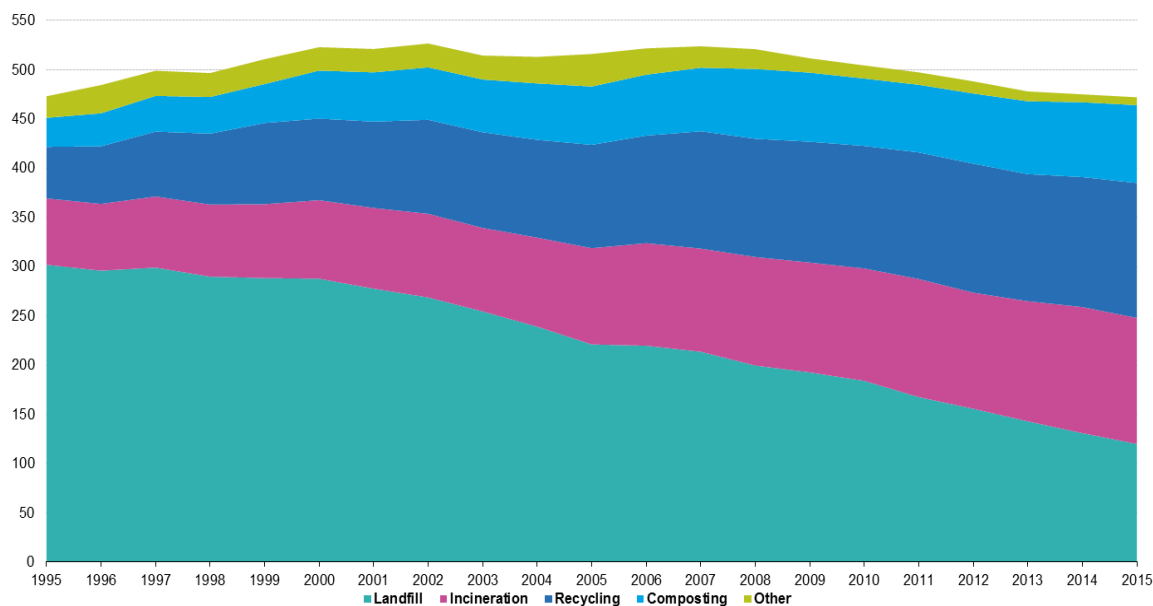
Allikad: Keller ja Kiisel (2017), OECD, Eurostat

** Siin ja edaspidi on Eesti jäätmetekkega seotud näitajaid võrreldud Euroopa Liidus olevate lähiriikidega. Olmejäätmete andmed erinevad Eurostati andmeil osaliselt erinevate arvutusmeetodite tõttu. Näiteks Taani ja Saksamaa kohta on OECD andmetes eraldi välja toodud kodumajapidamistes tekkinud olmejäätmete kogus (2013. a.), mis on lähemal Euroopa Liidu keskmisele näitajale: vastavalt 751/515kg Taani ja 614/454 kg Saksamaa elaniku kohta (OECD, 2015). Kaldkriipsule järgnev arv kujutab endast kodustes majapidamistes tekkinud olmejäätmete kogust*

Olmejäätmed, mis moodustavad liidus tekkivatest jäätmetest 7-10%, on üks raskemini käideldavatest jäätmevoogudest ning nende käitlemisviis näitab, millisel tasemel on riigi jäätmekäitlussüsteem (Ettepanek..., 2015, lk 7). Euroopa Liidus tekkis 2015. aastal iga elaniku kohta keskmiselt 477 kg olmejäätmeid, millest 120 kg ladestati prügimäele, 128 kg kasutati jäätmekütuse või energia tootmiseks ja 137 kg töödeldi ümber (Eurostat, 2017).

Jäätmete prügilatesse ladestamise osakaal on Euroopa Liidus viimase 20 aastaga oluliselt vähenenud (Joonis 1) ning asendunud jäätmete taaskasutamise, kompostimise, energia saamiseks põletamise ja mehhaanilise töötlemisega, et jäätmetest võimalikult palju taaskasutatavat materjali ringlusesse tagasi suunata. Kui 1995. aastal ladestati ca 2/3 olmejäätmetest, siis 2015. aastal vaid neljandik. Siiski erineb liikmesriikide vahel suuri erinevusi jäätmete prügilasse ladestamise osas. 2011. aastal ladestasid kuus liikmesriiki prügilasse alla 3% olmejäätmetest, 18 liikmesriiki aga rohkem kui 50%, kusjuures mõni liikmesriik (Läti, Leedu) ladestas prügilasse üle 90% jäätmetest (Ettepanek pakendidirektiivi..., 2015, lk 2).

Joonis 1. Olmejäätmete käitlemine (kg/in) Euroopa Liidus 1995-2015

Allikas: Eurostat, originaalallikas on inglise keeles. [*landfill* – ingl. k ladestamine, *incineration* – põletamine, *recycling* – ümbertöötlemine, *composting* – kompostimine, *other* – muu tegevus]

Eurostati hinnangul (2017) on prügilatesse ladestamist Euroopa Liidus vähendanud peamiselt pakendi ja pakendiprügi kohta käiva direktiivi 62/1994 kehtestamine, mis kohustab liikmesriike taaskasutama vähemalt 50% pakendijäätmetest. Pakendidirektiivi muudatusettepaneku (2015, lk 2) kohaselt võeti 2013. aasta andmeil olmejäätmetest uuesti ringlusse vähem kui pool jäätmekogusest (43%), ülejäänud ladestati prügilatesse (31%) või põletati (26%).

ELi seisukoht jäätmete põletamise osas on seni olnud soodustav. Kehtiv jäätmete raamdirektiiv peab jäätmete taaskasutamiseks lisaks nende ümbertöötlemisele ka põletamist (*incineration*). Et (biolagunevate) jäätmete ladestamise ja põletamisega kaasnevad kasvuhoonegaasid ning mürgine tuhk, näeb jäätmete raamdirektiivi uus eelnõu ette nende tegevuste suuremat maksustamist.

Efektiivne jäätmete sortimine ei elimineeri siiski nende keskkonnamõju, sest nõuetekohane taaskasutamine ei pruugi tingimata aset leida Euroopas. Näiteks eksporditakse suur osa Euroopa plastjäätmetest madalamate keskkonnastandarditega riikidesse. Näiteks Hiinas, mis võtab vastu 56% ülemaailmsest plastiekspordist, käideldakse plastikut pere-ettevõtetes, kus puuduvad vee ja õhu saastamise vastased kontrollmehhanismid ning madala kvaliteediga plast sageli põletatakse taaskasutamise asemel (Global plastic..., 2015). Samas otsustas Hiina 2017. aastal välismaiste jäätmete impordi kehva kvaliteedi ja piisava siseriikliku jäätme-tooraine tõttu keelustada (Cole, 2017). Kui Euroopa ei suuda Hiina turu asemele leida teisi riike, kes oleksid nõus madala kvaliteediga jäätmeid taaskasutamiseks importima, tuleb liidul leida võimalusi ise nende jäätmete kasutamiseks või astuda samme jäätmekoguse vähendamiseks.

Pakendijäätmete teke ja taaskasutus

Pakendijäätmeid tekkis 2014. aastal Euroopa Liidus (28) keskmiselt 163 kg inimese kohta. Inimese kohta tekkivate pakendijäätmete kogus Eestis tõusis 2011. aastaga võrreldes märkimisväärselt – 118 kilogrammilt 173 kilogrammini. See ületas ainsana uutest liikmesriikidest liidu keskmist, oli peaaegu sama palju suur kui Suurbritannias (177 kg/in) ning oluliselt rohkem kui Lätis, Leedus, Rootsis ja Soomes (Vt Tabel 2).

Pakendijäätmete koguse suurenemine on ilmselt seotud majandussurutise järgse kiirema taastumisega. Suuremas perspektiivis on Eestile nagu ka teistele kiirelt arenevatele Ida-Euroopa riikidele omane pakendikasutuse suurenemine (Market statistics..., 2008, lk 3), mis kaasneb kaupade liikumise hoogustumise ja e-kaubanduse arenguga, mille osas sõltub toodete kliendini toimetamine olulisel määral pakendi kvaliteedist.

Tabel 2. Pakendijäätmete teke

Riik	Pakendijäätmed 2010 (kg/in)	Pakendijäätmed 2014 (kg/in)	Kogutud pakendid (2014)	Pakendijäätmete taaskasutus (2014)
Eesti	118	173	82%	60%
Läti	101	111	58%	55%
Leedu	88	118	58%	58%
Soome	132	134	98%	57%
Rootsi	105	113	78%	71%
Taani	125	163	90%	67%
Saksamaa	196	220	98%	71%
Prantsusmaa	193	189	75%	65%
Suurbritannia	174	177	64%	59%
EL 28	157	163	79%	66%

Allikad: OECD, Eurostat, Euroopa Keskkonnaagentuur

Pakendijäätmete osas on enamus liikmesriikidest üldiseks eesmärgiks 2008. aastaks seatud 60%-lise taaskasutusmäära saavutanud ning 2030. aastaks on seatud eesmärgiks taaskasutada 75% kõigist pakendijäätmetest. Samas võib käesoleva aja regulatsioonide kohaselt jäätmete taaskasutamiseks pidada ka jäätmete energiaks põletamist, mis on omane kõikidele käesolevas töös võrreldud riikidele, va Läti ja Leedu, kus selleks infrastruktuur puudub.

Näiteks Taanis põletatakse inimese kohta 415 kg olmejäätmeid aastas, Lätis ja Leedus aga ladestatakse vastavalt 250 ja 242 kg olmejäätmeid elaniku kohta.

Valdav osa pakendijäätmetest pärineb toiduainetetööstusest ning toiduga seotud oste teevad inimesed kõige sagedamini. Toidu tarbimine on otseselt seotud ka pakendite tarbimisega ning pakendite tarbimise vajadust põhjendatakse sageli just toidu riknemise vältimisega. Ka on pakendite kogumissüsteem orienteeritud peamiselt toidupakenditele.

Pakenditel on toidu säilitamisel oluline roll, sest need aitavad pikendada toidu säilivusaega ning tarneahelat, mistõttu on ettevõtetel lihtsam toodete transporti, koguseid planeerida ja ajastada ning rohkem aega toidukaupu müüa. Pakenditel on ka oma osa tänapäevaste tarbimisharjumuste väljakujundamisel ja toetamisel, sest need võimaldavad toiduainetetööstusel pakkuda klientidele suures valikus valmistoite ja poolfabrikaate, poodidel neid müüa ning tarbijatel neid vähese vaevaga tarbida. Nii teevad pakendid ka müügipersonali töö kergemaks, sest nad ei pea eraldi teadma iga toote säilitustingimusi – sest pakend kaitseb toodet ja suur osa infost on pakendil kirjas.

1.2 Euroopa Liidu jäätmepoliitika õiguslikud alused ja põhimõtted

Euroopa Liidu keskkonnapoliitika hakkas arenema pärast ÜRO keskkonnakonverentsi 1972. aastal Stockholmis, kus 113 riiki jõudsid tähtsamates keskkonnakaitse printsiipides ühisele järeldusele. Selle ajani tulenesid üksikud keskkonnavaldkonda puudutavad regulatsioonid majandusliku kasvu ja kvaliteetse elukeskkonna tagamise vajadustest. 1973. aastal kehtestati esimene keskkonnaprogramm.

Liidu jäätmepoliitika sai alguse 1970-1980ndatel aastatel, kui kerkisid esile mitmed inimeste tervist ja keskkonda ohustanud jäätmete käitlemise probleemid ja skandaalid. Esimesena võeti vastu kolm õigusakti, milleks olid Jäätmealane raamdirektiiv (1975), Ohtlike jäätmete direktiiv (1975) ja Jäätmesaadetiste regulatsioon. Need regulatsioonid kujunesid Euroopa Liidu jäätmepoliitika alustaladeks (The story..., 2005, lk 8). Siiski ei keskendunud esimesed jäätmepoliitika alased direktiivid otseselt jäätmete ümbertöötlemisega kaasnevatele keskkonnamõjudele nagu põhjavee reostus, kasvuhoonegaaside eraldumine jäätmete ladestamisel ja energia saamiseks põletamisel tekkivad mürgised ühendid, mistõttu võeti

järgnevalt vastu mitmeid neid valdkondi reguleerivaid regulatsioone: 1996. aastal integreeritud saastatuse vältimise ja kontrollimise direktiiv, 2000. aastal jäätmete põletamist käsitlev direktiiv ning 2001. aastal prügilate direktiiv (The story..., 2005, lk 8). Pakendidirektiiv 1994. aastast tõstab esile vajaduse toimivate pakendijäätmete kogumis- ja ümbertöötlemissüsteemide järele, sh laiendatud tootjavastutuse järele. Pakenditega on seotud Jäätmete raamdirektiiv 2008/98/EÜ, direktiiv 2000/76/EC jäätmete põletamise kohta, jäätmete ladestamise direktiiv 99/31/EC ning pakendeid ja pakendamist reguleerivad direktiivid 85/339/EEC, 94/62/EU ja 2015/720/EU.

Euroopa Liidu jäätmepoliitilisi põhimõtteid arvesse võttes tuleks ettevõtetel ja inimestel kohelda jäätmeid järgnevatest põhimõtetest lähtudes: eelistada nende vältimist ja taas- ning korduvkasutamist põletamisele ja äraviskamisele (**jäätmehierarhia** põhimõte), sh võimalikult tekkekoha läheduses. Jäätmete kõrvaldamisega tuleb saada hakkama antud riigis kohapeal (**iseseisvuse ja läheduse põhimõtted**) ja nii, et pakendite tootja ülesanne (**tootjavastutusprintsii**) on tagada jäätmete tagasivõtt, kokkukogumine, sortimine, töötlemine ja ringlussevõtt. Vastutus selle eest tuleb lõimida pakendite tootmisprotsessi (**tootjavastutusprintsii, saastaja maksab printsii**). **Prioriteetsemate jäätmekategooriate kontseptsioon** hõlmab aga jäätmeid, millel on suur keskkonnamõju ning mida on keeruline ümber töödelda, kuid mille eraldi kogumine ja ümbertöötlemine ei ole majanduslikult mõistlikud, kuid on ühiskondlikus mõttes vajalikud, näiteks pakendijäätmed. (The story..., 2005, lk 9) (Veinla jt, 2016)

1.3 Euroopa Liidu jäätmepoliitika eesmärgid ja meetmed

Euroopa Liidu pikaajaliseks eesmärgiks on muuta Euroopa ümbertöötlemise ühiskonnaks, kus välditakse jäätmeid ning tekkinud jäätmeid kasutatakse võimalikult palju ressursina ära (Waste prevention, 2016, lk 6). Käesolev, seitsmes keskkonnategevuse programm (aastateks 2014-2020) seab liidu **jäätmepoliitilisteks eesmärkideks** lisaks jäätmetekke vältimisele, maksimaalsele taaskasutusele ja ümbertöötlemisele ka jäätmete põletamise ja ladustamise piiramise. Et jäätmete kogust mõjutavad korrigeerivad mitmed faktorid nagu majandusliku aktiivsuse tase, demograafilised muutused, tehnoloogiline innovatsioon, elustiil ja

konkreetsemalt tootmis- ja tarbimismustrid, siis jäätmetekke vältimisele seatud eesmärgid ei täitu, kui neid vaadeldakse isolatsioonis teistest faktoritest (The story..., 2005, lk 20). Selleks võttis Euroopa Komisjon 2015. aasta lõpus vastu Euroopa Liidu Ringmajanduse kava, mis seab kindlad määrad pakendijäätmete ja olmejäätmete taaskasutamiseks; suunab liikmesriike lõpetama jäätmete prügilasse ladestamist ja edendama jäätmete kui materjali taaskasutust, et ühe tööstusvaldkonna jääke saaks kasutada teise valdkonna toorainena ning motiveerib ettevõtjaid tootma keskkonnasõbralikke ja vastupidavaid tooteid, mida on lihtne parandada või ümber töödelda.

Jäätmete raamdirektiivi muudatusettepanekutes soovitab Euroopa Komisjon liikmesriikidel muuseas kehtestada jäätmete prügilasse ladestamise ja põletamise tasud ning jäätmete kogusest sõltuvate tasude süsteemid (nn *pay as you throw schemes* (Ettepanek..., 2015, lk 8). Jäätmekäitlusvaldkonda investeerimisel peab praegune rahastamisprogramm (2014-2020) oluliseks vältida uute prügilate rahastamist ning liigset tootmisvõimsuse tekitamist, mistõttu võib uut prügilat rahastada vaid erandjuhtudel (nt taaskasutuseks kõlbmatute ohtlike jäätmete jaoks) ning uute keskuste rajamist jäätmejääkide käitlemiseks (nt põletamine või mehaaniline biotöötlus) on lubatud rahastada, kui ei ole ohtu liigse võimsuse tekkeks ning kui tagatakse täielik kooskõla jäätmehierarhia eesmärkidega. (ELi ringmajanduse..., 2015, lk 10).

Ringmajandusele üleminekut takistab komisjoni hinnangul lisaks praegustele tarbimisharjumustele, ettevõtete teadmiste puudusele ja finantssüsteemi usaldamatusele veel olukord, kus hinnad ei kajasta ressursside kasutamise tegelikke kulusid ühiskonnale ja poliitikaga ei suudeta anda tugevaid ja järjepidevaid signaale üleminekuks ringmajandusele (Ringmajanduse..., 2014, lk 3). Lisaks takistab jäätmete taaskasutamist ka see, et jäätmed kujutavad endast inimeste jaoks miskit, millest on loobutud ja millega ei taheta enam tegemist teha. Näiteks pole pakendite sortimine inimeste jaoks majanduslikult põhjendatud, sest pesemisele kulub vett, hoiustamisele ruumi ja pakendite äraviimisele aega ning neist tegevustest ei tulene käegakatsutavat kasu. Juriidiliselt aga seab jäätme-staatus äravisatud esemete ja materjalide edasisele kasutusele teatud piirangud, näiteks kaubanduslikud, mis muudavad nende uuesti kasutusele võtmise keerulisemaks. Jäätmedirektiivi kohaselt ei käsitleta taaskasutamistoimingud läbinud jäätmeid enam jäätmetena.

1.4. Euroopa Liidu jäätmepoliitika rakendamine Eestis

Euroopa Liidu jäätmepoliitikaalased põhimõtted ja eesmärgid on üle võetud ka Eesti seadusandlusesse. Praegu suunavad jäätmevaldkonna arengut põhimõtted ja meetmed, mis tulenevad seitsmendast keskkonnaprogrammist ning kajastuvad Riigi jäätmekavas 2014-2020. Kava osaks olev jäätmetekke vältimise programm (2014, lk 13) seab Eesti eesmärgiks stabiliseerida aastaks 2020 olmejäätmete teke sõltumata prognoositud majanduskasvust.

Viimane on Eesti jäätmetekkes olulist rolli mänginud: kui 2007. aastal tekkis Eestis elaniku kohta üle 400kg olmejäätmeid, siis majanduslanguse ajal langes jäätmete teke 305kg-ni (aastal 2010) ning pöördus siis taas tõusu poole, olles 2015. aastal 350kg inimese kohta.

Riigi jäätmepoliitika on jäätmekava kohaselt eelneval perioodil keskendunud peamiselt prügilate sulgemisele, olemasolevate kaasajastamisele ning segaolmejäätmete energiakasutusele (lk 12). Pärast jäätmete prügilatesse ladestamise tasude märkimisväärset tõusu ning prügilate arvu vähendamist 157-lt 6-ni (aastatel 2001-2013) ning segaolmejäätmete energiakasutuse suutlikkuse suurendamist tekkis Eesti jäätmekäitlustevõtete vahel tihe konkurents ning ülevõimsus, mistõttu hakati jäätmeid importima.

Riigikontrolli auditi (2016) kohaselt kogutakse Eestis suur osa olmejäätmetest (66%) sortimata kujul (lk 8) ning suur osa sellest, 2015. aastal 59% kogutud segaolmejäätmetest, põletatakse Iru soojuselektrijaama jäätmepõletusplokis (lk 10), mis suudab käidelda kuni 250 000 t jäätmeid aastas. Lisaks kasutatakse segaolmejäätmed jäätmekütuse tootmiseks kahes suuremas jäätmekütuse tootmisele orienteeritud mehhaanilis-bioloogilise töötlemise (MBT) tehases koguvõimsusega 240 000 tonni jäätmeid aastas ning lisaks veel mitmes väiksemas tehases. 2015. aastal tekkis Eestis koos eraldi kogutud jäätmetega 470 000 tonni olmejäätmeid.

Jäätmete põletamine ja jäätmekütuse tootmine takistavad olmejäätmete, sh pakendijäätmete sorteerimist ja materjalina taaskasutamist. Jäätmete ringlussevõtt on viimastel aastatel püsinud kolmandiku piires. Keskkonnaministeeriumi pressiteate kohaselt (20.10.2017) võeti

Eestis tekkinud olmejäätmetest 2014. aastal ringlusse 32% ning 2015. aastal vaid 30% olmejäätmetest, 2011. aastal 31% (Riigi..., 2014, lk 12).

Suure tõenäosusega jääb Eestil saavutamata Euroopa Liidu tasandil kokku lepitud eesmärk võtta liikmesriikides aastaks 2020 võetakse materjalina ringlusse 50% olmejäätmetest. Arvestades, et ringmajanduse kava ringlussevõtumäärad edaspidisteks aastateks on veelgi kõrgemad, on senise poliitika jätkumisel ohus ka järgnevate aastate eesmärkide saavutamine ning ringmajandusele lähemale liikumine.

Riigikontrolli (2016, lk 26) hinnangul ei ole jäätmete taaskasutussevõtt Eestis õnnestunud, sest segaolmejäätmete põletamine ja jäätmekütuse tootmine on tõenäoliselt odavam kui eri jäätmeliikide materjalina ringlusse võtmine. Ka keskkonnaagentuuri hinnangul on segaolmejäätmete põletamine Iru 2013. aastast alates ringlusse võetud pakendite kogust vähendanud (Eesti jäätmekäitluse..., 2015, lk 10). Et pakendid moodustavad tekkinud segaolmejäätmetest ligikaudu 50% (Riigi...,2016, lk 15), võib eeldada, et Iru põletakse ümbertöötlemiseks sobivaid pakendeid rohkem kui neid liigiti kokku kogutakse (18%).

Eestis tekkivate segaolmejäätmete kogust iseloomustab veel biolagunevate jäätmete suur osakaal, mis raskendab määrduvuse tõttu taaskasutatavate materjalide ringlussevõttu, vähendab jäätmemassi kütteväärtust ning prügilasse ladestatuna eraldab metaani. Biolagunevate jäätmete osakaaluks hinnati 2008. aastal 56% (Kiviselg, 2010), 2015. aastal ca 1/3 segaolmejäätmetest (Riigi ja..., 2016).

Motiveerimaks inimesi rohkem jäätmeid sorteerima ning suurendamiseks jäätmete ringlussevõttu, kavandab keskkonnaministerium olmejäätmete ladestamise tasu kahekordistamist ning jäätmete põletamise maksustamist (Lõhmus, 2017). Olmejäätmete tekkimise vähendamiseks peab jäätmetekke vältimise programm vajalikuks üksnes korduskasutuskeskuste ja muude jäätmetekke vältimise võimaluste loomist ja toetamist ning tarbijatele suunatud järjepidevat teavitamist (lk 14, 15).

Jäätmete liigiti kogumise korraldus Eestis

Eestis on jäätmete sortimine kohustuslik nii kodudes, tööl kui ka haridusasutustes. Eraldi tuleb sortida ohtlikud jäätmed, aia-pargijäätmed, vanapaber ja papp, pakendijäätmed ja sega-

olmejäätmed. Lisaks on kõik eluhooned ning ettevõtted liidetud korraldatud jäätmeveoga, mille käigus kogutakse sortimata olmejäätmeid. Kohaliku omavalitsuse loal saab kinnistud, kus aastaringselt ei elata, korraldatud jäätmeveost vabastada. Sellegipoolest kogutakse suur osa olmejäätmetest sortimata kujul ning suur osa (40%) liigiti kogutud jäätmetest on taaskasutamiseks kõlbmatud ja põletatakse.

Riigikontrolli hinnangul saavad kohalikud omavalitsused jäätmete kogumise ja veo korraldamisega hakkama, kuid jäätmete sorteerimine on inimestele ebamugav, sest sorditud pakendijäätmeid pole paljudel võimalik kodu lähedal ära visata ning erinevat liiki jäätmeid tuleb viia erinevatesse kohtadesse (Riigi ja ..., 2016), mis on ebamugav. Jäätmejaamad, kus saab korraga eri liike jäätmeid ära anda, aga paiknevad asulatest eemal ning autota inimestel on raskem nendeni jõuda. Mitmed tootjavastutusorganisatsioonid (TVO) pakuvad suuremates asulates eramajade elanikele tasuta pakendikoti äraviimise teenust, millega elanikud kohaliku omavalitsuse nõusolekul ja piisava elanikehulga huvi korral saavad liituda. Väiksemates kohalikes omavalitsustes elavate eramajade omanikel jääb selle võimaluse tagamine sageli kohaliku omavalitsuse huvi puudumise taha, sest teenuse tellimiseks tuleb neil TVO-ga sõlmida leping.

Eestis paiknevad eri liiki jäätmete kogumiseks ettenähtud konteinerid laiali pillutatuna ja elanikud ei saa ühes kohas eri liiki jäätmetest vabaneda. Lisaks ei teata, kus need asuvad ning millal neid tühjendatakse, olles sageli nädalaid täis. Näiteks puuduvad rohelisel konteineril (Kaereperes) (Joonis 2) märgistused, mis liigi jäätmeid sinna panna saab, ning kollastel konteineritel (Rapla Konsumi parklas) on sisestuskoht märgistamata ja peal olevate luukide tõstmine raske. Lisaks, kuigi suurpoodidel on kohustus tagada poega samal kinnistul pakendite kogumiseks konteiner, paiknevad need sageli poodide teenindusterritooriumil, ning on täidetud poodide enda pakendijäätmetega. Näiteks Rapla Selveri pakendikonteinerid asuvad klientide parklast kaugel, poe taga ning valgustamata kohas.

Joonisel 3 ja 4 on näha konteinerpargid eri liiki jäätmete konteinerid Lätis, Gulbenes, Maxima poe taga asuvas parklas, mille lähedal on kortermajad, ja Riia loomaaia parklas. Konteinerid paiknevad ühes kohas ning on siltidega varustatud.

Joonis 2. Liigiti kogutavate jäätmete konteinerid Rapla Konsumi parklas ja Kaereperes novembris 2017

Joonis 3. Konteinerpark Lätis, Gulbenes Maxima poe taga 2017. aasta juulis

Joonis 4. Abistavate selgitustega konteinerpark Lätis, Riia loomaaias 2017. aasta juulis

Jäätmete sortimist Eesti kodudes takistab ilmselt ka avalikkuses levinud arvamus, et jäätmeid ei ole mõtet sorteerida, sest eraldi kogutud jäätmed pannakse kokku, sorteeritakse prügilas või põletatakse energia saamiseks (Riigi ja...2016, lk 16). Lisaks rikuvad inimesed sorditud jäätmeid sobimatute jäätmetega, pannes konteineritesse sinna mittesobivaid jäätmeid, mistõttu on avalikes kogumiskohtades liigiti kogutud jäätmetest kasutamiskõlblik vaid 60% liigiti kogutud jäätmetest. Pakendikotti kogutud jäätmed on sageli puhtamad kui pakendikonteineritesse kogutud jäätmeid ning neid saab suurema tõenäosusega taaskasutusse võtta (Pesti, 2013).

Ragn-Selli turundusjuht Rainer Pesti sõnul (2017) ei ole määratud jäätmete sortimine ja materjalina taaskasutamine võimalik, sest isegi kui tipp tehnoloogiaga suudetaks materjalid üksteisest eraldada, ei oleks keegi huvitatud määratud jäätmete tootmiseks kasutamisest, segaolmejäätmetest saab eraldada vaid metalli ja ülejäänust toota energiat.

Sageli on valed jäätmed viidud konteinerite juurde, näiteks ohtlikud jäätmed pakendikonteineri juurde, ning jäätmevedaja ei ole neid ära viinud. Enamasti selliste jäätmete

vedu pole korraldatud, jäävad need ümbruskonda lagastama ja „Teeme ära“ sarnaseid koristuskampaaniaid ootama.

Juba sorditud jäätmete rikkumine teist liiki jäätmetega on ka üheks põhjuseks, miks prügivedajad vahel kõik jäätmed kokku panevad. Ka majanduslikult pole põhjust jäätmete segamiseks, sest olmejäätmete saastetasu on (2017. aastal) 30€ tonni kohta. Segadust tekitavad ka kahekambrilised prügiautod (Joonis 5), millega saab paralleelselt erinevat liiki jäätmeid koguda ilma et need omavahel kokku puutuks.

Joonis 5. Ragn-Sells kahekambriline prügiveoauto

Allikas: Ragn-Sells

Kortermajade elanike jaoks muudavad jäätmete liigiti sortimise keeruliseks veel korteriühistute suurusest olenevad erinevad jäätmete liigiti kogumise nõuded. Näiteks Kehtna valla jäätmehoolduseeskirja (2011) kohaselt ei rakendata alla 12 korteriga kinnistute elanikele biolagunevate jäätmete eraldi kogumise kohustust kui need kompostitakse samal kinnistul või kui segaolmejäätmete konteinerit tühjendatakse tiheasustusalal vähemalt üks kord nelja nädala jooksul ja hajaasustusega alal üks kord kaheteist nädala jooksul, sealjuures biolagunevad aia- ja haljastusjäätmed kogutakse liigiti ja antakse lepingu alusel üle jäätmekäitlejale või viiakse nõuetele vastavasse jäätmekäitluskohta. Antud töö raames läbiviidud eksperimentidest ilmnnes, et Kehtna valla alevikku korterisse kolunud kolme lapsega

ökoaktivistist pereema sõnul ei olnud korteris elades võimalik toidujäätmetest muud moodi lahti saada kui süüa neid rõdul elanud küülikutele.

Olmejäätmetesse satub ka jäätmeid, mida peaks eraldi koguma nende ohtlikkuse tõttu. Eriliigilisi jäätmeid, näiteks ohtlikke jäätmeid ja elektroonikajäätmeid kogutakse kohalike omavalitsuste eestvedamisel tasuta kord aastas toimuvatel kogumisringidel, kus kogumisauto peatub suuremates asulates kindla koha peal ca 20 minuti jooksul. Kui inimestel see konkreetne kuupäev ei sobi, tuleb tekkinud jäätmed viia suurematesse jäätmejaamadesse, kus nende eest tuleb tasuda vastavalt hinnakirjale. Näiteks Raplamaa jäätmekäitluskeskuses, kuhu saab ligi vaid autoga, saab tasuta ära anda pakendijäätmeid, isiku kohta 8 rehvi aastas, elektroonikajäätmeid, ohtlikke jäätmeid (va eterniit) ning metalli. Ülejäänud jäätmeliikide üleandmine on tasuline.

Seda, kuidas segaolmejäätmete kogumiseks on loodud mugavamad võimalused kui jäätmete sortimiseks, näitlikustab joonis 6, millel on näha kaasaegsed, kena välimusega segaolmejäätmete süvamahutid Tallinnas, Õismäel.

Joonis 6. Olmejäätmete süvamahutid Tallinnas, Õismäel (Foto autor: Anu Ellam)

Tootjavastutuse põhimõtte rakendamine pakendiettevõtete suhtes

Enamus ettevõtteid, mis müüvad Eestis pakendatud, toodetud või imporditud kaupa, on koondunud tootjavastutusorganisatsioonidesse (TVO), mis korraldavad pakendite liigiti kogumist ning rahastavad pakendijäätmete käitlemist. Kes TVO-ga liitunud pole, peab pakendite kokkukogumise ja taaskasutuse ise korraldama. Turule lastud pakendeid maksustatakse pakendiaktsiisiga, mille määr sõltub pakendi taaskasutamisest ja pakendimaterjali ringlusse suunamisest.

Eestis kehtivat pakendikasutussüsteemi on kritiseerinud nii riigikontroll (2010, 2016) kui ka Tartu Ülikooli rakendusuringute keskus RAKE koos Stockholmi keskkonnainstituudi Tallinna keskusega (2016), kes leidsid, et keskkonnainspektsiooni järelevalve jäätmekäitlejate ning taaskasutusorganisatsioonide üle on nõrk, sest kohalikud omavalitsused ja keskkonnainspektsioon ei suuda end nende suhtes kehtestada ning inimeste jaoks mugava ja selge tähistusega kogumisvõrgustiku loomist nõuda. 2010. aastal tõi pakendijäätmete kogumise ja taaskasutamise tulemuslikkust hinnanud riigikontroll aruandes (lk 3) välja, et taaskasutusorganisatsioonide jaoks ei ole konteinervõrgustiku arendamine esmatähtis, sest osa pakendikogusest saadakse otse tootmis- või kaubandusettevõtelt või jäätmekäitlejalt. Veel tõdeti, et pakendiaruandlus on madala kvaliteediga ning taaskasutusorganisatsioonid pakendiaktsiisi maksimisest vabastatud, mistõttu puudub riigil ülevaade turule toodud pakendikogustest. Samuti leiti, et pakendiaktsiisi määrad ei ole seotud pakendite kogumise ja taaskasutamise kuludega ega motiveeri ettevõtjaid keskkonnasõbralikumaid pakendeid kasutama, sest enamus pakendettevõtjaid on liitunud taaskasutusorganisatsiooniga ja ei pea pakendiaktsiisi maksuma (Pakendite maksustamise..., 2016), (Riigi ja..., 2016).

Valitsus kavandas 2017. aasta kevadel Pakendiaktsiisi seaduse muudatusi eesmärgiga motiveerida pakendiettevõtjaid vähendama turule toodud pakendite koguseid ning kasutama keskkonnahoidlikumaid pakendimaterjale (Pakendiaktsiisi..., 2017). Pakendiettevõtete ja jaekaubanduskettide reageering antud muudatustele oli negatiivne, kardeti halduskoormuse suurenemist ning aktsiisimäärade liigset tõusu, ning muudatuste tegemine ebaõnnestus.

2017. aasta märtsis võeti vastu Pakendiseaduse muudatus, mis seisnes nn kilekotidirektiivi (EL) 2015/720 ülevõtmises Eesti õigusesse. Seadusemuudatusega plaanitakse 2018. aasta 31. detsembrist keelata poodidel tasuta kilekottide jagamine, välja arvatud eriti õhukeste kilekottide jagamisel kui neid kasutatakse hügieeni eesmärgil. Lisaks peavad poed hakkama müüma alternatiivseid pakendeid kilekottidele. Muudatuse eesmärgiks on tagada, et 31. detsembriks 2019 ei ületa aastane tarbimine 90 õhukest plastkandekotti inimese kohta ning 31. detsembriks 2025 ei ületa see 40 õhukest plastkandekotti inimese kohta. Praegu tarbib Eesti inimene aastas keskmiselt 142 eriti õhukest plastkandekotti ning 28 õhukest plastkandekotti ning aastas kasutatakse Eestis 115 miljonit eriti õhukest ning 18 miljonit õhukest kilekotti (Ehapalu ja Lesta, 2015, lk 9 ja 15).

Pakendiseaduse muutmise eelnõu sisaldas algselt ka kilekottidele maksustamist ja õhukeste kilekottide kättesaadavuse piiramist, kuid need muudatused jäeti kauplejate survele välja. Samas on Eesti Kaubandus-Tööstuskotta kuuluvad jaeketid omal initsiatiivil otsustanud loobuda kassades tasuta eriti õhukeste kilekottide jagamisest. Kilekottide ning jäätmete vähendamise püüdeid Eestis võib pidada minimaalseks ning eelkõige tarbija valikutele orienteerituks tootmis- ja tarneahelat mõjutamata.

1.5 Järeldused jäätmetekke vähendamise mõjuritest makrotasandil

Kodumajapidamiste võimalused teadlikult jäätmeteket, sh pakendikasutust vähendada, dikteerib majanduse arengutase. Ühiskond loob süsteemselt standardid või baastaseme, mis kujundab jäätmetekke struktuuri, mistõttu on inimesele kui üksikindiviidile teadlike valikute tegemine raskendatud.

Eesti oludes on ilmne, et ka poliitiline heakskiit taaskasutamisele ei tähenda automaatselt jäätmete ringlusesuunamise suurenemist, sest turukonkurents ja riiklik taristu võivad tekitada soovitud erineva olukorra - inimesel pole võimalik pakendit taaskasutusse suunata, sest tema eest on ära otsustatud näiteks põletustehase ehitamisega, et jäätmete põletamine energia saamiseks on tulusam ja odavam kui taaskasutamine.

Tarbijal puudub kontroll pakendijäätmete edasise käekäigu üle. Avalikust ruumist leiab näiteid erinevate käitlemisviiside kohta, näiteks erinevad võimalused linnades ja

maapiirkondades, eramajadel ja kortermajadel, ning ühetaolise lahenduse puudumisel on keeruline veenda suuri tarbijagruppe ühetaoliselt käituma, sh pakendeid sortima ja jäätmeid vähendama.

Jäätmeteket mõjutab ka majanduse tsüklilisus. Kui tarbijal on võimalik rohkem kulutada, ostab ta rohkem ja ostudega kaasneb nõ teadvustamata kõrvalmõjuna ka rohkem pakendeid. Pakend on aga tänases ühiskonnakorralduses tarbijale möödapääsmatu abimees, sest võimaldab tarvitada toiduaineid ilma, et tuleks mõelda rikkemiseohule, transpordile, toote kättesaadavusele jne. Pakenditest loobumine põhjustaks tänase elamise viisi segipaiskumise. Ringmajandusele üleminek toob tarbija jaoks kaasa senisest erinevama tarbimispraktikate süsteemi ning kallima elukorralduse. See võib tekitada nii protesti kui ka innovatsiooni.

Ühelt poolt on jäätmete sortimine takistatud jäätmete taaskasutamine jäätme põletustehaste tõttu, teisalt on jäätmete eraldikogumise süsteem ühiskonnas kehtestumiseks kohati liiga keeruliselt või ebamugavalt korraldatud. Vajadus võimalikult suur kogus eri liiki jäätmeid kokku koguda ning tarbija mugavus seda võimalikult lihtsalt ja kodu lähedal, ühetaoliselt teha on omavahel majandusloogikaga vastuolus.

Pakendite tagasi kogumine ei ole tavalise inimese jaoks alati loogiline, sest kõik pakendid ei kuulu süsteemi, mida inimesed peaksid loomupäraselt sinna kuuluvaks.

Eestis on alustatud ka ettevõtete motiveerimisega pakendite vähendamisele (õhukesed kilekotid), aga oodatav lahendus on seotud eelkõige tarbija valikutega, see lahendus ei sekku praktiliselt tootmis- ja tarneahelatesse. Tarbija saab teha paremaid valikuid ainult süsteemses koostöös tootjatega.

Riiklik poliitika peab jäätmetekke vältimisel prioriteetsemaks ressursiefektiivsust eelkõige kaevandamis- ja energiatootmissektoris, kus tekib probleemses koguses ohtlikke jäätmeid. Pakendijäätmete vältimisel ja säästlike tarbijahoiakute kujundamisel nähakse olulist rolli hulgi- ja jaemüüjatel. Samas nenditakse jäätmetekke vältimise programmis, et keskkonnahoidlik tootearendus on Eesti oludes piiratud, sest ettevõtete tootearendustase on suhteliselt madal ning imporditud toodete osakaal tarbimises suur. Samas leitakse, et

jäätmetekke vähendamine sõltub ka elanikkonna teadlikkusest ja tarbimisharjumustest ning asjadele uue elu andmise võimalustest läbi toimiva korduskasutuskeskuste, toidupankade ja parandusettevõtete võrgustiku.

2. PAKENDITE KASUTAMISE TEOREETILISED ALUSED

2.1 Tarbimispraktikate käsitlused ning seos pakenditega

Erinevad käsitlused pakuvad välja erinevaid arusaamu sellest, miks tarbija midagi teeb. Igal käsitlused on omad eelised ja puudused. Indiviidikeskse käsitluse kohaselt on tarbija suveräänne kodanik, kes teostab kommertsmaailmas tarbides oma vaba valikut, struktuurse lähenemise kohaselt aga määravad inimeste tarbimisharjumused majanduslikud, sotsio-kultuurilised tingimused, keskkonnad ja institutsioonid (Keller ja Kiisel, 2017, lk 299).

Utilitaristlik tarbimiskäsitlus

Warde (2014) toob tarbimise uuringutes välja kolm peamist arenguetappi ja käsitlust: utilitaristlik, kultuuriline ning praktiline käsitlus. Esimesed tarbimisuuringud II maailmasõja järgsetel majandusbuumi aegadel seostasid tarbimist eelkõige makromajanduslike näitajatega nagu masstootmine ja -tarbimine. Oluliseks peeti heaolu tagamist, vajaduste ja soovide rahuldamist ning kaupadele ja teenustele võrdse ligipääsu tagamist. Käsitlus tarbijast sarnanes majandusteoreetilise tarbija-käsitlusega ning kirjeldas piisavalt indiviidide ja majapidamiste utilitaristlikke tarbimisotsuseid, mis põhinesid vabal tahtel, mida siiski sai individuaalsetele eelistustele rõhudes reklaamiga märkimisväärselt mõjutada. Tarbimise eesmärgiks on kõht täis saada. Tarbija teeb endale kasulikke otsuseid – valib soodsamaid või paremaid kaupu. Näiteks eelistatakse mahekaupu põhjusel, et nende mõju tervisele on parem.

Pakendid on olnud toiduainetetööstuse arenemisel olulisteks vahenditeks, mis on võimaldanud praegusel moel toodete tootmise ja turustamiseni jõudmise ja leibkondade söögilaua vallutamise. Pakenditel on utilitaristlikus tarbimiskäsitluses oma roll: pakendid on vajalikud toodete säilivusaja pikendamiseks ja aina pikeneva tarneahela tingimustes transportimiseks; kaitsevad tooteid määrdumise ja riknemise eest; kaitsevad keskkonda toote eest (kemikaalid); kajastavad teavet toote sisalduse ja säilivusaja kohta ning võimaldavad ettevõtetel reklaami, kaubamärgi ja brändi abil oma toodangut teiste seast eristada ja esile seada. Ka leidub tarbijaid, kes peavad toodetega kaasnevaid pakendeid kasulikuks ja harjunud neid kodus taaskasutama, näiteks klaaspurke hoidiste tegemiseks, šašlõkiämbreid

marjade korjamiseks ja hoiustamiseks, plastkarpe toidu sügavkülmutamiseks, selle asemel, et osta poest kasutamata, võib-olla kvaliteetsemaid, stiilsemaid purke, ämbreid ja karpe.

Teisalt annavad pakendid tööd tervele pakenditööstusele, millel on omad majanduslikud ambitsioonid ning mille käekäik sõltub otseselt pakendituru arengutest.

Kultuuriline tarbimiskäsitlus

Tarbimisteooriate teise arenguetapina toob Warde (2014) välja 1970ndate aastate „kultuurilise pöörde“, kus tähelepanu nihkus majanduslikelt aspektidelt tarbimise sümbolistlikele ja kommunikatiivsetele aspektidele. Mugavuse ja meelelahutuse kõrval hakati tarbimist seostama isiksuse arengu ja eneseväljendusega. Indiviidide soove, tegevusi ja omandit hakati globaliseerumise ja esteetika taustal seostama tarbimiskultuuri kui elustiili osaga. Tarbimise eesmärgiks pole mitte kõht täis saada vaid end väljendada. Käsitlus eeldab, et tarbija ostab kindla pakendiga tooteid, sest see väljendab tema meeleolusid ja meelsust ning on kindlat stiili.

Pakendite kultuuriline tarbimine on eelkõige seotud pakendite disaini ja kujundusega. Luksusliku välimusega pakend kutsub toodet ostma inimest, kes soovib toote tarbimisega väljendada enda jõukust, eelistusi ja väärtuseid. Luksuslike toodetega kaasnevad ka luksuslikud pakendid, mille eesmärgiks on muuta toode ihaldusväärsemaks ning väljendada teatud klassi kuuluvust. Näiteks on kallid veinid alati pakendatud stiilsete etikettidega pudelitesse mitte tetrapakkidesse, kuhu mahub rohkem veini ja mida müüakse odavamalt. Kui tuntud ja kallima kohvibrändiga kaasneb stiilne plekkpurk, saab selles edaspidi hoiustada suvalist kohvi. Külalisele võib aga jääda mulje, et talle serveeritakse kallist ja kvaliteetset kohvi ja nii võõrustaja kui ka külaline tunnevad end väärtustatuna.

Kultuurilist tarbimist iseloomustab ka 70ndatest pärinev konsumerism, mis seob tarbimise eesmärgid identiteedi, eneseväljenduse ja sümbolitega manipuleerimisega. Keskkonnast hoolivate tarbimisvalikute tegemine väljendab samamoodi konsumerismi, üht selle empaatilist erivormi, järeldavad Keller ja Kiisel (2017). Ökomärgised ja sertifikaadid pakenditel edastavad kliendile infot, et tegemist on mahedalt toodetud või keskkonnale ohutu sisuga toodetega. Keskkonnahoidlikud eelistused pakendite osas võivad väljenduda ka siis,

kui individid eelistab teatud pakendeid teistele – näiteks toodete valimisel biolagunevate, looduslikest materjalidest, vastupidavate, korduvkasutatavate või materjalisäästlike pakendite järgi.

Seoseid pakendite ja tarbimiskultuuri vahel ilmestavad veel feministlikud sotsiaalsed muutused, mille ajendiks oli naiste ühiskondliku positsiooni tähtsuse suurenemine, naiste töötamise ja iseseisvuse olulisuse suurenemine ning abikaasast sõltuva koduperenaise staatuse hääbumine, mille kõrvalmõjaks on olnud poolfabrikaatide ja valmistoodete populaarsuse tõus.

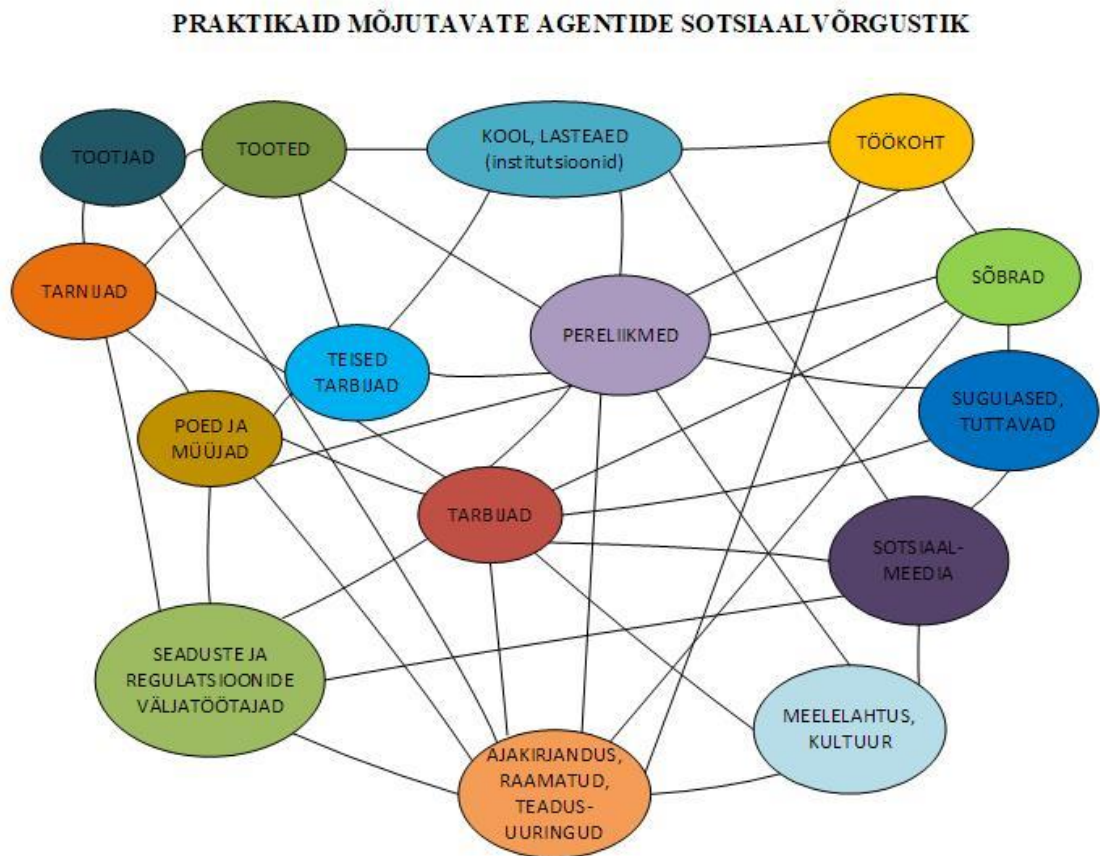
Praktikate teooria

Iga valiku taga ei pruugi alati olla soov end esitleda – vahel on vaja süüa teha ja kõht täis saada. Nii heidavad tarbimise kultuurilise käsitluse kritiseerijad teooriale ette mitteametustamist elu praktiliste ja rutiinsete tegevustega, inimestest sõltumatute, materiaalsete ja instrumentaalsete väärtustega (Warde, 2014, lk 282). Neid aspekte võtab arvesse praktikate teooria, mille kohaselt sõltub inimeste tarbimiskäitumine erinevatest praktikatest ja institutsioonidest, mis inimest ümbritsevad. See toob endaga kaasa teatud toodete ja teenuste tarbimise ja elustandardi, millega seotud tarbimisotsustes on inimestel endal väga vähe võimalust kaasa rääkida ning neid kujundada, olles ise tarbijana ja ühiskonna osana kaudselt sellised praktikad välja kujundanud. Inimene ostab, sest nii lihtsalt tehakse ja teisiti ei tulekski talle pähe, lisaks on kõht ka tühi ning poodides käimine kui omaette rutiin lahutab meelt.

Keller ja Kiisel (2017) leiavad, et tarbimine leiab aset erinevate sotsiaalsete praktikate raames ja on nende kompetentse sooritamise vältimatu osa. Tarbimisena vaadeldakse lisaks ostmisele ka kaupade, teenuste, keskkondade ja objektide kasutamist, samuti neist loobumist ja nende äraviskamist (lk 301). Sotsiaalsete praktikate all mõistavad nad kollektiivseid tegevusmustreid, teatud tegutsemise ja kõnelemise viiside võrgustikke, mis kindlas sotsio-kultuurilises ruumis moodustavad äratuntava terviku. Praktikapõhise lähenemise üheks peamiseks seisukohaks on Kellersi ja Kiiseli sõnul see, et vajadused teenuste ja kaupade järele ei sünni mitte niivõrd inimeste sisemise motivatsiooni ajendil ega ole nende ratsionaalsete

valikute tulemus, vaid sotsiaalsed tegevusmustrid tingivad teatud ostmise ja kasutamise viisid, mis enamasti on harjumuslikud ja rutiinsed. Nii on igapäevases tarbimises suur roll möödapääsmatutel tegudel, mille tulemusena tarbitakse nii, nagu on kombeks ja nagu igapäevaelu korraldus nõuab. Seda, kuidas tarbimist kollektiivselt mõjutavad agendid omavahel sotsiaalsetes interaktsioonides on, illustreerib joonis 7.

Joonis 7. Praktikaid mõjutavate agentide sotsialvõrgustik

Nii ei ole tarbimine individuaalne, vaid kollektiivne, sest tarbimispraktikate väljakujunemises on osalisteks nii pereliikmed, sõbrad kui ka kolleegid, eeskujuna ka võõrad inimesed, kellega tänaval, poodides jm kokku puututakse, kes kõik on kollektiivselt tekitanud nn rajasõltuvuse, mis seisneb teatud normide järgi käitumises, millest kõrvalekaldumine toob endaga kaasa sekeldusi ja ebamugavust (Keller ja Kiisel, 2017). Ka ei toimu muutused kellegi juhtimisel, vaid suuremate protsesside tulemusena. Seega on inimeste tarbimisvalikute

tegemisel valikuvõimalusi oluliselt vähem kui võiks üldiste vabaduste propageerimise taustal eeldada ning tarbimisotsuste tegemist mõjutavad rohkemad tegurid kui pealtnäha paistab. Näiteks on lastega perede jaoks muutunud uueks normaalsuseks mängutubades sünnipäevade pidamine, millega kaasnevad valmistoit, ühekordsete nõude kasutamine, kuni kolm tundi kestev laste rahmeldamine, pärast mida läheb igaüks oma koju tagasi. Sünnipäeva pidamine kodus võib mõjuda nagu vastuvoolu ujumine, olenevalt inimesest jätta mulje pere kehvemast elujärjest aga ka konservatiivsusest või soovist eristuda ja sünnipäeva pidamisele personaalsemalt läheneda. Mängutoas pidamine aga hoiab kodu hulga võõraste pilkude ja tarbimisharjumuste eest ning teeb sünnipäeva pidamise mugavamaks, sest ära võivad jääda nii põhjalik koristamine kui ka toidu tegemine. Nii moodustab mängutoasünnipäevade harjumuse teke osa tänapäevastest tarbimisharjumistest, mis liiguvad aina rohkem teenuse sisseostmise suunas.

Ka Frank (2014, lk 310) leiab, et tarbimine ei leia aset isolatsioonis ning toob näiteks, et suurema sissetulekuga inimeste tarbimisharjumused annavad eeskuju madalama sissetulekuga ühiskonnakihtidele, kes sooviksid samamoodi elada. Näiteks tõukab arengumaade tarbimist taga lääneliku tarbimiskultuuri levik, nt ameerika unelm, millega kaasnevad linnastumine ja suurem prügiteke aga ka teiste, keskkonnakahjulike harjumuste juurdumine, näiteks liha tarbimise suurenemine. Liha tarbimise globaalne keskkonnamõju suureneb, kui lihasöömise tavad levivad ka arvuka Hiina keskklassi hulgas.

Praktikatepõhise lähenemise üheks aluseks on agentsus, mis seisneb indiviidi võimes ühiskonna struktuuris toimida, ühelt poolt järgides või luues reegleid, teisalt ressursse kasutades või kujundades (Vihalemm jt, 2015). Vihalemm jt keskenduvad ühiskondlike seoste struktuuri käsitlemisel Inglise sotsioloogi, Anthony Giddens'i seisukohale, mille kohaselt põhinevad ühiskondlikud seosed kahesusel – ühiskondlikud seosed ühelt poolt piiritlevad, teisalt võimaldavad indiviidi tegutsemist. Nii kujunevad ühiskondlikud normid üheltpoolt indiviidide endi tegude tulemusena ning teisalt piiravad väljakujunenud struktuurid indiviidi otsustus- ja tegutsemisvabadust.

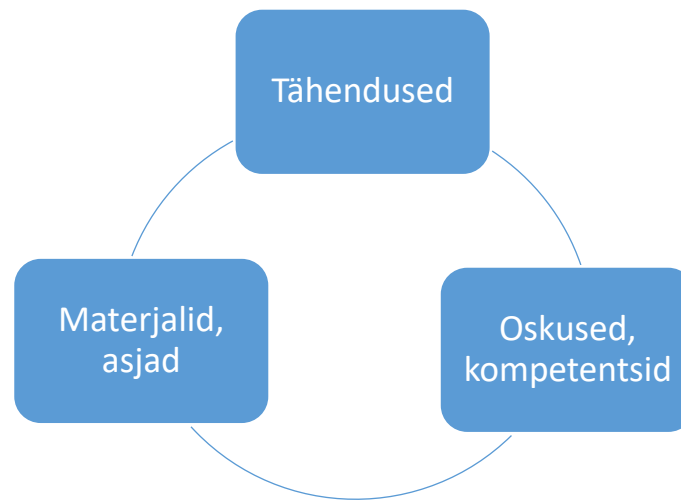
Näiteks lähtuvad tootjad tarbijate eelistuste uurimisel tarbija käitumise uurimisest. Kui leidub piisavalt kliente, kellele maitseb Caesari salat ja kes on nõus ostma seda plastkarbis, milles on lisapakendis kaste ja saiakuubikud, on see tootjale märk, et selline toode, hoolimata selle ülepakendamisest, on kliendi jaoks aktsepteeritav, mistõttu on kasumlik seda edasi toota.

Praktikateteooriad toovad veel välja, et igasugune tegevus on eeskätt pikaajaline rutiin ja teiseks praktiline vajadus. Ühelt poolt vajab inimene toitu, teisalt on tal väljakujunenud tarbimisrutiinid, kus on oma roll ka väljakujunenud maitsekogemustel, millel maitse-eelistused põhinevad. Rutiini tekitamine võib samas olla ka üheks praktika juurutamise võimaluseks. Näiteks prantsuse lastekasvatuse meetodid lähtuvad laste toiduga pirtsutamise vastu võitlemisel seisukohast, et kui laps on piisavalt kordi mõnda toitu maitsnud, harjub ta selle maitsega ära ning lõpetab pirtsutamise.

Praktikate teooriast lähtuvalt seisnevad praktikad praktikaelementide vahelistes seostes ehk materjalide, kompetentside (oskuste) ja tähenduste üksteisest sõltuvates suhetes (Shove jt, 2012, lk 24) (Vt joonis 8). Praktikate analüüsimisel tuleb kõiki neid elemente korraga hõlmata ning praktikate muutumine on Shove jt sõnul seotud elementide vaheliste seoste loomise ja lõhkumisega: praktikad muutuvad, kui nende elementide vahelised seosed tugevnevad või hääbuvad.

Tähendused kujutavad endast tõlgendusi, mida inimesed antud praktikatele omistavad (Vihalemm jt, 2015). Pakendite tähendused varieeruvad inimeste (agentide) lõikes. Õlletootja jaoks on õllepurk pakendina võimalus oma toote eristamiseks ja reklaamimiseks. Looduses liikujale võib rabas vedelev õllepurk sümboliseerida tänapäevase tarbimisühiskonna pahupoolt ning looduse suhtes austuse puudumist. Mõni inimene usaldab pakendatud toitu rohkem teades, et see säilib kauem ja pole väliskeskkonnaga kokku puutunud, mõne inimese jaoks kujutab pakend aga ohtu tervisele. Näiteks on inimesi, kes ei tarbi plekkpurkides tomatikonserve teades, et plekkpurk on seestpoolt kaetud plastkihiga, mis sisaldab kemikaali Bisfenool-A, mis happeliste toiduainetega, sh tomat, reageerimisel häirib inimese hormoonsüsteemi toimimist (Kemikaalimaailm). Seega tõlgendavad inimesed pakendite kasutamispriimite erinevalt.

Joonis 8. Praktikate põhielemendid Shove jt (2012) järgi

Materjalid ja asjad hõlmavad endas nii konkreetseid objekte, mis praktikate teostamiseks on vajalikud, kui ka materiaalsed ja tehnilist ruumi ning infrastruktuuri (Vihalemm jt, 2015). Jäätmete sortimispraktika teostamiseks on vajalikud nii jäätmed kui ka avalikud konteinerid ja hoiustamiskohad. Pandipudelite kogumiseks on vajalikud nii triipkoodid, tähised pudelite peal kui ka taaraautomaadid. Oluline on ka see, kas inimesel on võimalik konteinerite juurde pääseda. Nii ei ole autota linnainimestel võimalik asulast väljaspool asuvasse jäätmejaamadesse jäätmeid ära viima minna.

Kolmandaks praktikaelemendiks on toimija oskused ja kompetentsus – kas inimesed oskavad teha seda, mida neilt eeldatakse, ja kui ei oska, kas neid saab õpetada ning kui jah, siis kuidas seda teha (Vihalemm jt, 2015, lk 114). Oskused ja pädevused on Vihalemma jt hinnangul olulised siis, kui soovitakse praktikaid mõjutada. Oskused seostuvad tihedalt ka teadmistega. Jäätmete sortimisel on oluline, kas inimesed teavad, miks on jäätmete sortimine taaskasutamiseks vajalik, millised jäätmeid tuleb liigiti koguda ja mis sobivad näiteks pakendijäätmete konteinerisse ning kas nad teavad, kus liigiti kogutavate jäätmete konteinerid asuvad. Seega ei taga avalike eriliigiliste jäätmekonteinerite ehk üksnes infrastruktuuri olemasolu automaatselt seda, et inimesed jäätmeid sorteeriksid. Jäätmete sortimise praktika toimimiseks on vajalikud nii jäätmed kui ka oskused ja teadmised, kuidas

neid liigiti sortida; kohad, kus neid hoiustada ja kuhu viia, ning vahendid, kuidas nendeni jõuda.

Tomatikonserve näide selgitab, kuidas praktika – plekkpurki pakendatud tomatikonserve tarbimise vältimine – elemendid on omavahelises seoses. Kui inimestel puuduks teadmine, et plekkpurki pakendatud tomatihoidis võib tervisele kahjulik olla, ei oleks plekkkonserv kui materjal ja asi nende jaoks tervistkahjustava tähendusega.

Vihalemm jt (2015, lk 38) leiavad veel, et ilma üksikindiviidide ja erinevate gruppide vahelise sotsiaalse interaktsioonita ei saa sotsiaalseid praktikaid terviklikult analüüsida, sest just sotsiaalsed suhted hoiavadki praktikaelemente koos ning kujunevad seejuures sageli praktikaspetsiifiliseks. Lisaks on osad praktikad seesmiselt rohkem sidustunud ning osad vähem. Vihalemm jt (2015, lk 41) järeltavad, et kuigi tihedalt sidustunud praktikaid on keeruline lahti harutada, eksisteerib neis nõrgemaid seoseid, mida on lihtsam mõjutada ning seeläbi kogu praktika muutumist esile kutsuda.

Lähtudes praktikaelementide ja agentide omavahelisest võrgustumisest ja vastastikuselt sõltuvusest, võib eeldada, et muutused ühes elemendis toovad endaga kaasa seoste nõrgenemise või tugevnemise ning võivad endaga kaasa tuua ka praktikate muutumise. Muutused ei toimu sageli kellegi juhtimisel, vaid suuremate protsesside tulemusena. Praktikaid ja nende elementide vahelisi seoseid lähemalt uurides on võimalik selgitada välja nende väljakujunemise põhjused ning leida võimalusi nende muutmiseks. Praktikate muutmisel on abi kollektiivsete tegevusmuutrite komponentide – tähenduste, oskuste ja materiaalsete objektide ja keskkondade – üheaegsest ja mõtestatud ümberkujundamisest, mis võtab samal ajal arvesse praktikate osalist kattumist ja põimumist (Keller ja Kiisel, 2017, lk 319).

2.2 Pakendite tarbimise praktikad

Käesolevale ajale iseloomulik intensiivne pakendikasutus on välja kujunenud erinevate majanduslike, sotsiaalsete, ühiskondlike ja demograafiliste tegurite muutumise tulemusena, mille analüüsimisest tootjad toodete väljatöötamisel ja pakendamisel lähtuvad.

Näiteks on valmistoidu tarbimise praktika, millega kaasnevad ühekordsed pakendid, väljakujunemise üheks põhjuseks see, et naise roll ühiskonnas on viimastel aastakümnetel märkimisväärselt muutunud. Ruut (1997) leiab, et naise rolli muutumisega kaasnenud sotsiaalsete muutuste tulemusena tekkis nõudlus kiiresti valmistatavate sügavkülmutatud poolfabrikaatide ja valmistoitude järele. Naistel, kes käivad tööl, ei ole enam söögitegemiseks piisavalt aega, samuti on rohkem süüa tegema hakanud teised pereliikmed ehk rollide soopõhisus koduste tööde tegemisel on vähenenud.

Teisalt on selle praktika juurdumisele kaasa aidanud ka mobiilne elustiil (ingl. k. on-the-go lifestyle), mis on esile kerkinud peamiselt paindlikuma tööaja, vaba aja ja pereaja segunemise tõttu. Ajahädas inimesed tarbivad päeva jooksul rohkem snäkke ja suupisteid, mis on lihtsamini kättesaadavad, söövad kodust väljas või tarbivad valmistoitu, veedavad vähem aega toitu valmistades ja tarbides (Market statistics..., 2008, lk 8).

Lisaks nendele aspektidele on toidu tarbimise praktikaid muutnud leibkondade suuruse vähenemine ja terviseteadlikkuse suurenemine. Väiksemad leibkonnad, mis on eelkõige tingitud rahvastiku vananemisest ja perekondadest, kus on vähem lapsi või mis on üksikvanema ülalpidamisel, vajavad väiksemas koguses toitu, mistõttu eelistavad nad väiksemaid pakendeid. Lisaks elab aina rohkem inimesi üksi ning ei soovi või oskagi endale süüa teha. Laialt levinud uskumused toodete tervislikkuse kohta on aga mõjutanud toiduainetetööstust pakendatud mugavuskaupade valikut suurendama ning paljud toiduained, mida varasemalt sai pakendita tarbida, on kolinud pakendisse. Nii eelistavad inimesi pudelivett, mahlu ja piimajooke kraanivee, alkoholi ja limonaadide asemel ning kvaliteetseid ja tervislikke valmistoite või värskeid tooteid, näiteks pakendatud salatilehti (Market statistics..., 2008, lk 8). Sellisel määral pakendatud toodete tarbimine ei saaks aga olla võimalik, kui ümbritsev infrastruktuur ja ühiskondlik korraldus seda ei toetaks. Näiteks Prantsusmaal, kus värske salati tarbimine on pidevalt toitumispraktika osaks olnud, müüakse sületäiesuuruseid salatipäid lahtiselt 1-2 euro eest. Eestis, kus salat on alles menüüsse juurdumas, tuleks sama koguse salati saamiseks osta kümme pakendatud salatit ning maksta ca 15 eurot.

Ruut (1997) leiab, et Eestis on tarbimiskultuuri mõjutanud toidukaupade levitamissüsteemi muutumine, mille tulemusena asendusid senised väikepoed, kus põhilisi kaupu (sai, leib, piim, või, liha, munad jne) müüdi lahtisel kujul, supermarketite ehk selvekaupluste süsteemiga, mis eeldab enamiku kaupade ettepakendamist. Lisaks toob Ruut välja ka kodu ja poe vahelise vahemaa pikendamise, mistõttu tuli pakendamisel täiendavalt arvestada pakendi tugevuse ja kaaluga. Lisaks pakendatud toitade müümisele tavapoodides tekib pakendijäätmeid, sh ühekordseid nõusid, mugavustooteid (sh toitu) pakkuvates kauplustes (*convenience stores*) ja kiirtoidurestoranides, mis asuvad peamiselt lennujaamades, rongijaamades, linnakeskustes (Market statistics..., 2008, lk 9), aga ka kaubanduskeskustes. Eestis võib mugavustoidu populaarsusega seostada söögikohtadele konkurentsi pakkuvate kütusetanklate esilekerkimist.

Lisaks väljakujunenud kaupluste võrgustikule, mõjutavad pakendite tarbimist veel mitmed teised taristu ja keskkonnaga seotud tegurid nagu elamine tihedalt asustatud linnas või hõredalt asustatud maapiirkonnas; sissetuleku suurus; töökoha olemasolu, viljeluspraktika olemasolu või puudumine; kultuuriline kontekst jm. Nagu Maailmapanga analüütikud Hoornweg ja Bhada-Tata toonitavad (2012, lk 8), on maapiirkondades jäätmete väiksem kuna elanikud on suure tõenäosusega majanduslikult kehvemal järjel; soetavad vähem poekaupa, mis tähendab ka vähem pakendeid, ning kasutavad esemeid korduvalt ning katki minnes pigem parandavad kui viskavad ära. Linnastumine toob nende sõnul endaga kaasa elanikkonna jõukuse kasvu ning olmejäätmetes anorgaaniliste materjalide (plastik, klaas, paber ja metall) suurenemise ning orgaanilise fraktsiooni (biolagunevate jäätmete) vähenemise.

Toodete kasutamiseesmärk esitab omad nõudmised ka pakendile: Näiteks selleks, et poolfabrikaattooteid saaks ahjus küpsetada, ei tohiks selle pakend ahjus sulada, mistõttu püüavad tootjad aina keerulisemaid pakendeid välja arendada (Ruut, 1997). Tulemuseks on pakenditüüpide rohkus ja komposiitmaterjalide kasutamine, mis vähendab pakendite ümbertöötlemise võimalusi. Nii on aina rohkem maitsestatud lihatooteid müügil pakendis, millega saab toote ahju panna. Kasutusel on nii alumiiniumfoolium-küpsetuspakendid, plastikust kuumakindlad karbid ja küpsetuskotid. Tootja on toote ja pakendi turule toomisel

lähtunud sellest, et kliendil ei ole sellise pakendi kasutamisel vaja omada ahjuvormi ega seda pärast küpsetamist, kui see on tihkete ja kõrbenud praejääkidega määrdunud, pesta ning klient võib selle mugavalt minema visata. Nii on pakendid mitmekesiseks ja keerukaks kujunenud eelkõige põhjusel, et tootja on lähtunud kliendi mugavusest mitte pakendimaterjalide taaskasutamise vajadusest.

Lisaks ei ole pakendi kasutamine praktikapõhine lähenemise kohaselt omaette praktika vaid muude tegevustega kaasnev paratamatus. Kuigi inimeste teadmised pakenditest ja nende sees olevatest toodetest ja suhtumine pakendite vajalikkusesse on erinevad, ostetakse pakendatud tooteid siiski, sest nii on lihtsam ja ostu- ja toitumisharjumuste muutmine on ebamugav.

Joonis 9. Ostud Maximast

Joonistel 9 ja 10 on näha, et nii tava- kui ka ökokaupluses tehtud ostudega kaasnevad pakendid, mis muutuvad pakendijäätmeteks. Pakendijäätmete teke kasvab, sest inimesed soetavad poodidest oma harjumuspäraseid kaupu, mida on aina rohkem hakatud pakendama. Tavatarbijad aga on rahul, kui nende elu on lihtsamaks tehtud ja ihaldusväärne toit on nende jaoks valmis tehtud ja pakendisse pandud ning sellega ei kaasne neile rohkem tegevusi kui pakendi avamine, toote tarbimine ja pakendi minema viskamine. Näiteks reklaamis

eestimaine teesegude tootja hiljuti Facebookis, et tõi turule nailonist kotikestesse pakitud portsjonteed. See ei meeldinud aga Pakendivaba poodlemise grupi liikmetele Facebookis, kes tootjat edaspidi boikoteerida lubasid. Sellest hoolimata leidis inimesi, kes tänasid tootjat, et nad ei pea enam ligunenud teepuruga tegemist tegema. Seega on pakendi kasutamine sageli tootjate ja müüjate poolt ära otsustatud ja tarbijatel pole võimalik neid vältida.

Joonis 10. Ostud ökopoest

Pakendite tarbimise praktikad peegelduvad ka globaalse pakendituru arengutes. 2020. aastaks ennustatakse globaalse pakendituru kasvu 3,5% võrra ning turumahu jõudmist 997 miljardi dollarini (The future of..., 2017). Nõudlus pakendatud kaupade järele kasvab rohkem kiire majanduskasvuga riikides ja vähem riikides, kus majanduskasv on aeglasem ja majandus küpsem (Platt, 2017). Nii toidavad globaalset pakendituru kasvu riigid, kus läänelikud tarbimisharjumused ja nendega kaasnev pakendikasutus on alles juurdumas. Näiteks Mehhikos on pakendituru kasv olnud suurem kui põhjanaabri juures, kuna riigi toidukaupade jaemüügi tööstus on vähem arenenud ning aina rohkem inimesi on hakanud kaasaegsetes, lääne tüüpi kauplustes sisseoste tegemas käima (Thomas, 2017).

Pakendimaterjalide tootmine maailmas jätkub suurenevas tempos. Peamised arengud pakendamises on pakendite massi vähendamine, biolaguneva plastiku ja turu nõudlusele vastavate pakendite välja töötamine (Platt, 2017). Paljud Ameerika Ühendriikide omavalitsused on keelanud vahtplastist (polüstüreenist) toidupakendite kasutamise (Thomas, 2017), mille ümbertöötlemine pole võimalik. Biopõhised plastid on küll biolagunevad, kuid vaid tööstuslikes tingimustes, ning toovad endaga kaasa suurema surve looduslike ressursside suhtes. Näiteks tuleb maisitärklisest plasti tootmiseks kasvatada rohkem maisi ja paberi tootmiseks võtta maha rohkem metsi.

Kuigi pakenditööstus liigub tarbijate survele jätkusuutlikuma pakendi poole, keskendutakse peamiselt pakendite keskkonnamõju vähendamisele, selle asemel, et panustada märkimisväärselt pakendikasutuse vähendamisele, ülepakendamise vältimisele ning korduvkasutatavate pakendite väljaarendamisele.

Pakenditüüpide osas nähakse nõudluse suurenemist toiduainete ja jookide portsjonpakendite järele. Portsjonpakendite populaarsuse kasvu tõttu muutub plastik pakendimaterjalina eelistatumaks ning hakkab asendama traditsioonilisemaid pakendimaterjale, milleks on paber, metall ja klaas (Platt, 2017). Klaaspudelite ja purkide turul nähakse ette vaid marginaalset kasvu (Thomas, 2017). Pakendimaterjalide osas liigub turg siiski taastumatute loodusvarade baasil toodetud materjalide taastatavate materjalidega asendamise poole. Nii ennustatakse 2022. aastaks biolagunevate plastikute turu kasvu 17% võrra (Platt, 2017). Portsjonpakendite eeliseks peetakse portsjonkontrolli ning toidu raiskamise vähendamist, mis võib aset leida siis, kui inimene ei jõua tervet pakitait toitu ära tarbida ja see läheb halvaks. Downey (2016) hinnangul mõjutavad pakendamise trende tarbijate näksimisharjumused ja teadlikkus suhkru tarbimise ja ülekaalulisuse osas, mistõttu eelistavad tarbijad oma isude kontrolli all hoidmiseks väiksemaid pakendeid. Selles osas tulevad ka tootjad neile vastu, näiteks karastusjookide ja õlle osas, kus ühekordsete portsjonite eelistamist suurtele seostatakse tervishoiu eesmärgiga.

Pakendamise trend liigub ka puu- ja juurviljade pakendamise poole ning harvad pole juhud, kui poes müüakse vahtplastist alusel kiletatud kooritud apelsine ja banaane, kilesse

pakendatud pastinaake või kooritud kartuleid. Sageli on tooted topelpakendatud, müügi pakendi eesmärgiks on võimaldada toote transportimist ning reklaampakend peab eristama toodet teistest samalaadsetest. Näiteks grillihatooteid pakendatakse kiletatud plastkarpi ja lisaks pannakse toote ümber paberpakend tooteinfoga. Pakendid lihtsustavad ka kauba eristamist. Näiteks Rimi kauplustes, kus on tavapoodidest kõige suurem mahekauba valik, müüakse mahedaid puu- ja juurvilju pakendatult selleks, et eristada kallimat mahetoodangut sarnase välimusega tavatoodangust, mida müüakse lahtiselt.

Tabelis 3 on ära toodud ühekordsete ja korduvkasutatavate pakendite kasutamiskäitumise elementide – tähendused, oskused ja materjalid ning nendega seostuvad agendid. Tabelis on võrreldud ühekordsete ja korduvkasutatavate pakenditega kaasnevat muutust, mis eri agentide lõikes on erinevad. Korduvkasutatavate pakendite osas erinevad seosed selles osas, kas tegemist on tarbija isiklike pakenditega või korduvkasutatava pandipakendisüsteemi kuuluva pakendiga. Pandipakendisüsteemi ja isiklike pakendite kasutamise eelised ja puudused on detailsemalt kirjeldatud joonisel 20, lk 99. Pakendikasutust vähendada püüdvatel käitumiskäitumistel on juttu järgmises peatükis.

Tabel 3 ühekordsete ja korduvkasutatavate (sinisega) pakendite kasutamisega seotud tähendused, oskused, materjalid ja esemed

Agent	Tähendused		Oskused		Materjalid, esemed, (kohad)	
Tootja	Turundus ja bränd, transport, pakenditööstuse kasum, toorainevajadus, pakend kui osa müügi-strateegiast, tooteinfo	Lahtise kauba osakaalu suurendamine, vähem pakendamiskulusid (tasud ja aktsiisid), lühem tarneaeg, pakenditootjale pankrott või tootmisprotsessi ümberkujundamise vajadus	Pakendamis-tehnoloogia, pakendiaruandlus	Materjalide taaskasutus ja vastupidavate pakendite tootmine, kaubavedu	Veopakendid, rühmapakendid, müügipakendid, reklaampakendid, poeletid pakendatud kauba müümiseks	Korduvkasutatavad müügipakendid, veopakendid, rühmapakendid
Müüja	Pakend kui osa müügi-strateegiast ja toote eksponeerimisest	Jäätmete koguse ja veokulude vähenemine, ajaline, ruumiline kokkuvõtte pakendijäätmetega tegelemise äralangemisest, kontrollivajadus, lisatöö, transport, sildistamine, kauba eest vastutus	Hügieeninõuete täitmine, pakendiaruandlus, poekujundus	Hügieen ja arvepidamine lahtise kauba müümisel, korduvkasutatavate pakendite täitmine, kaalumine, maksmine	Riulid, pakendid, tooted	Lahtiste toodete müügiletid, korduvkasutatavad pakendid

Ostja	Tooteinfo ja bränd, portsjonkontroll, säilivusajainfo, emotsiooniostud, allahindlused, halb keskkonnamõju	Isiklik pakend – emotsioonostude vähenemine ja ostuharjumuste muutmine, pandipakend – pakendi tagastamine, rahaline aspekt, toodete lai sortiment säilib	Pakendite pesemine, sorteerimine, hoiustamine ja ära viimine	Korduvkasutatavate isiklike pakendite valik, hügieen ja kasutamine: täitmine, kaalumine, toodete eest tasumine, söögitegemine	Transport, pakendikonteiner, kodused kogumiskohad, taristu	Purgid, pudelid, kastid, plastik, metall, paber, puit, tekstiil
Jäätme-käitleja	Sissetulekuallikas, tooraine, jäätmete hinnad, jäätmete põletamisest saadud energia müük	Õiguslik raamistik pakendite ja materjalide korduvkasutamisele; väiksem vajadus prügilate järele	Jäätmete kokkuvedu ja sorteerimine, taastatud materjalide müük ja eksport	Jäätmete korduvkasutusse suunamine, materjalide ümbertöötlemine; parandamine	Jäätmevedu, jäätmete sorteerimise masinad, transport, põletusseadmed, ladestamiskohad	Transpordi-pakendite ümbertöötlemine
Ametnikud	Direktiivide täitmine, õiguslik raamistik pakenditele ja pakendi-jäätmetele	Õiguslik raamistik pakendite ja materjalide korduvkasutamisele; väiksem vajadus prügilate järele	Poliitika ja strateegia kujundamine – kuidas jäätmeid paremini hallata?	Jäätmetekke vähendamise strateegia kujundamine ja rakendamine – kuidas jäätmeid vähem tekitada?	Infrastruktuuri tagamine, elanike informeerimine, infosüsteemid, registrid	Innovatiivsed jäätmekäitlus-jaamad

2.3 Pakendikasutuse vähendamist taotlevad praktikad

Pakenditega kaasnevatele probleemidele lahenduste otsimine on omane keskkonnahoiust hoolivatele inimestele ja sotsiaalsetele liikumistele. Näiteks *zero waste* – elustiili järgijad püüavad teadlikult vältida ühekordsete pakendite kasutamist ja pakendijäätmete teket ning käivad sisseoste tegemas isiklike, korduvkasutatavate pakenditega (Vt joonis 11, lk 49). Nende pakendikasutuse vähendamise püüdlusi raskendavad asjaolud, et lahtiselt müüdava kauba valik poodides on väike, nn pakendivaba kontseptsiooniga poode on vähe ning sageli tuleb osade kaupade lahtiselt soetamiseks pöörduda otse tootja või pakendaja poole, mis teeb harjumuspäraste toiduainete soetamise keerulisemaks. Lisaks on poemüüjate suhtumine kliendi oma pakendisse ostmisesse ebalev ning eeldab neilt väljakujunenud müügipraktikate muutmist – nt kliendi isikliku pakendi kaalumist.

Samas ei too keskkonnateadlikkus sageli endaga kaasa keskkonnahoidlikku käitumist. Näiteks Keller ja Kiisel (2017) analüüsisid uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002-2014 abil keskkonnasäästliku elustiili kujunemist Eestis ning leidsid, et ökoelustiili harrastavatel inimestel peab olema suurem ökoloogiline jalajälg, sest keskkonnasäästliku eesmärgi taotlemisega kaasneb väga aktiivne elustiil, millega omakorda kaasneb suur keskkonnamõju. Et tarbijad lähtuvad oma tegevustes väljakujunenud ja omavahel lõimunud erinevatest materiaalistest, vaimsetest ja sotsiaalsetest praktikatest, ei suuda nad enda käitumise mõju keskkonnale adekvaatselt hinnata. Keller ja Kiisel (2017) on seisukohal, et tarbimistegevuste intensiivsus ja nende muutmine keskkonnasäästu eesmärgil ei sõltu niivõrd indiviidist kui keskkonnast, taristust ja igapäevaelu korraldusest teljel töö-kodu-huvialad. Samuti leiavad nad, et keskkonnasäästlike praktikate levimus on suurem, kui seda toetavad taristu ja seadused, ning kui need ei vaja täiendavaid rahalisi väljaminekuid.

Lisaks lähtuvad keskkonnateadlikud tarbijad sageli isiklikest motiividest kui keskkonnamõju vähendamisest, püüdes ökotoodete tarbimisega ära hoida võimalikke kahjusid enda ja pereliikmete tervisele. Ka on keskkonnakaitse põhimõtetes pikka aega olnud fookuses kahjulike mõjude vältimine eelkõige inimesele ning looduskeskkonna heaolu on selle kõrval toonitama hakatud hiljem. Tarbijad tunnevad muret sellepärast, milline on neid ümbritseva

keskkonna mure neile endile, mistõttu on esile kerkinud soov tarbida naturaalseid, töötlemata ja GMOvabu tooteid (Market statistics..., 2008, lk 10). Teadlik tegevus ja tegevuse kavandamata kõrvalmõjud võivad samas endaga kaasa tuua ootamatuid tulemusi, näiteks liha asemel pähklite tarbimine ei pruugi keskkonna suhtes säästvam olla, sest pähkleid tuleb transportida kaugemalt ja pähklid võivad pärineda piirkonnast, mida iseloomustab keskkonnakahjulik intensiivne põllumajandus, näiteks California mandlikasvatus.

Zero waste-elustiili võib pidada üheks nn alt-üles algatuseks. Elustiili üheks tuntumaks eestvedajaks on Ameerika Ühendriikides elav prantslanna Bea Johnson, kelle majapidamises tekib aastas neljaliikmelise pere peale 0,5l purgitäis segaolmejäätmeid. Johnson toob oma raamatus „Zero waste home“ välja viis peamist põhimõtet *zero waste*-põhimõtete kodusel rakendamisel (Johnson, 2013), milleks on ebavajalike esemete ostmisest loobumine, ebavajaliku äraandmine vajajatele, olemasolevate esemete taaskasutamine uute soetamise asemel, ebavajalike materjalide suunamine materjaliringlusesse ning kompostimine.

Zero waste-elustiil, keskendub jäätmetekke vähendamisele jäätmete kuluka haldamise asemel, hõlmab praktilisi nõuandeid, kuidas oma tarbimist vähendada ning lõppkokkuvõttes igapäevaelu kergemini hallatavamaks muuta. Elustiil esitab väljakutse väljakujunenud tarbimispraktikatele, mida iseloomustavad liiga paljude asjade omamine, mille haldamine võtab palju aega ning energiat niigi kroonilises ajapuuduses. Elustiili järgijad on paljudes riikides loonud *zero waste* kodanikualgatusi ja organisatsioone, mille katuseorganisatsiooniks Euroopas on 2013. aastal registreeritud Zero Waste Europe. Organisatsioon toetab kogukondi teadlikkuse suurendamisel ja muutuste läbiviimisel ning esindab kogukondade huve Euroopa Liidu tasandil poliitikate väljaarendamisel (Empowering..., 2017).

Et algatuse eesmärgiks on vähendada kaupade ülepakendamist ning ühekordsete pakendite kasutamist, on liikumise tulemusena üle maailma avatud pakendivaba müügi põhimõtteid rakendavaid kaupluseid, kus müüakse kaupu lahtiselt ning kus kliendid saavad tooteid vajalikus koguses osta enda kaasavõetud taarasse: kottidesse, klaaspurkidesse, pudelitesse jm. Lisaks pakendivabadele poodidele on kliendile oma pakendisse ostmise võimalused

loonud mitmed suuremad poed. Näiteks Kanadas asuv poekett Bulk Barn, millel on üle riigi üle 250 poe, lubab 2017. aasta algusest saadik klientidel lahtiseid tooteid oma pakenditesse osta (Reusable Container Program, 2017). Euroopas alustasid 2017. aasta novembris oma pakendisse ostmise lubamist Belgia Carrefour'i hüpermarketid (Bring your..., 2017). Bulk Barn on kehtestanud miinimumstandardid, millele klientide isiklikud pakendid vastama peavad, ning mille sobivuses ja puhtuses kassapidaja veendumata peab. Kliendi oma pakendid peavad olema korduvkasutatavad; suletavad; terviklikud, tugevad ja täidetavad; sobima toidu hoiustamiseks; tehtud materjalist, mida saab puhastada, pesta või steriliseerida; klaas- ja keraamilised nõud peavad olema täketeta; nõude kaaned peavad olema puhtad, ilma roosteta; nõudes ei tohi olla nähtavaid toidujäänuseid ega muud prahti; plastikust ja paberist kotte ei aktsepteerita (Reusable Container Program, 2017).

Praeguse seisuga tegutseb Eestis üks pakendivaba pood ning mitmed kauplused on oma sortimendis lahtiselt müüdavate toodete hulka suurendanud, näiteks Biomarket (Joonis 12, lk 50). Lisaks müüb enamus poekettidest puu- ja köögivilju lahtiselt ning ei sea piiranguid nende ostmisel isiklike kottide kasutamisele. Praktikas saab ka turgudel ja talupoodides lahtiselt müüdavaid liha- ja piimatooted oma pakendisse osta.

Nn pakendivabad poed ja lahtise valiku suurendamine poodides on endaga kaasa toonud mitmeid muutuseid. Näiteks ei ole müügi pakendita müügi korral enamasti võimalik tooteid kaubamärkide ja brändidega seostada ning erinevate tootjate toodetud samu tooteid ei müüda erinevate brändide all (Beitzen-Heineke jt, 2017, lk 1534). Kuna erinevate tootjate sarnased tooted ei konkureeri omavahel, ei ole ka vajadust allahindluste järele. Leitakse, et pakendivabad poed võivad vähendada toidu raiskamist, kuna ei ahvatle tarbijaid ostma rohkem kui vajalik, vastupidiselt supermarketitele, mis „osta 2 ühe hinnaga“ ja teiste sarnaste kampaaniatega seda teevad (Beitzen-Heineke jt, 2017, lk 1534-5).

Pakendivabad poed moodustavad tänapäeva jaekaubanduses kitsa niši, nagu mahepoedki. Seetõttu eeldab pakendite vältimine tarbijatelt olukorras, mil praegune taristu oma pakendiga ostmist ei toeta, oma ostude planeerimist ja läbimõtlemit, mugavustsoonist väljatulemist ning sageli mitme erineva kaupluse külastamist. Tarbijate vajaduste rahuldamiseks peavad

pakendivabad poed olema suutelised pakkuma samavõrdsel tasemel teenindust nagu tavalised supermarketid (Beitzen-Heineke jt, 2017, lk 1528).

Joonis 11. Valik *zero waste*-elustiiliga kaasnevaid korduvkasutatavaid tooteid: roostevabast terasest joogipudel, klaaspurgid sisseostude tegemiseks, termostass joogi kaasa ostmiseks

Joonis 12. Lahtiselt müüdavate toiduainete valik Biomarketi ökopoodides

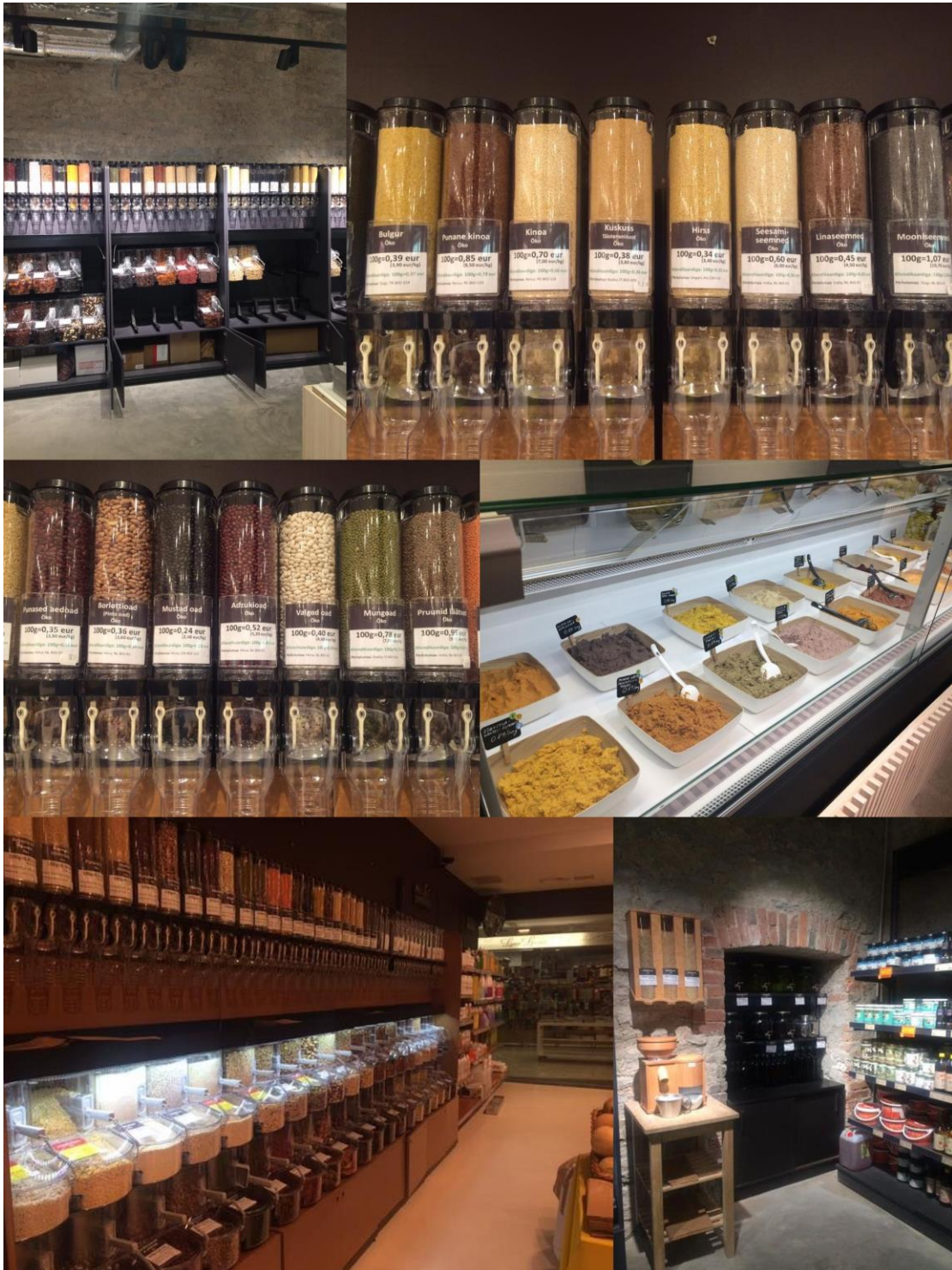

Foto: <https://www.facebook.com/BiomarketEstonia/>

***Zero waste*-põhimõtete rakendamine struktuurse lahendusena**

Kui kodumajapidamistes on *zero waste*-kontseptsiooni põhirõhk kodus tekkivate jäätmete vähendamisel, siis akadeemilises kirjanduses tuuakse kontseptsiooni olulisemate aspektidena välja kohalike omavalitsuste korraldatud jäätmekäitlussüsteemi toimimine ning *zero waste*-põhimõtete rakendamine tootedisainis.

Zero waste-põhimõtete rakendamine kohalikes omavalitsustes on lisaks jäätmete tõhusale sorteerimisele seotud ka jäätmete põletamise ja ladestamise piiramisega. 1990. aastate lõpupoole arenema hakanud *zero waste*-kontseptsioon aktsepteeris esialgu ka jäätmete põletamist energia saamiseks, kuid kuna sellega kaasnevad õhku paiskuvad toksilised ühendid, liigub trend keskkonnasäästlikumates riikides jäätmepõletusest loobumise poole.

Zero waste-põhimõtteid jäätmekäitluses on rakendanud mitmed suurlinnad, sh San Francisco, Adelaide, Ljubjana jt. Ühelgi neist ei ole jäätmete ladestamisest täielikult loobuda õnnestunud. Zaman ja Lehmann (2013) ja Kirakozian (2016) leiavad, et seda ei saavuta pelgalt jäätmete ümbertöötlemisega – selleks on vaja süsteemset lähenemist, kus arvestatakse iga faktori mõju tervele süsteemile. Nii peavad nad jäätmete põletamisest ja ladestamisest loobumisel oluliseks muuhulgas nii valdkonna põhjalikumat uurimist; inimeste teadlikkuse tõstmist; tarbimiskäitumise ja elustiili jätkusuutlikumaks muutmist; infrastruktuuride rajamisel süsteemset mõtlemist; tööstuse ja disaini ümberorienteerumist materjaliefektiivsusele; 100% ümbertöötlemise ja taaskasutamismäärade kehtestamist ning jäätmete ladestamist ja põletamist elimineerivat seadusandlust.

Kui jäätmete sorteerimiseks vajalikud lahendused sõltuvad eelkõige omavalitsustest, siis ressursside efektiivsed taaskasutusvõimalused on tootjate ja tootjavastutusorganisatsioonide kujundada. Jäätmetekke vähendamisel ja vältimisel on oluline roll toodete elutsüklil, mis sõltub toote disainist, kvaliteedist ja materjalidest. Toodete elutsüklit on vaja muuta, et ei domineeriks enam hällist-hauani disain, mis seisneb looduslike ressursside ammutamises, toodete tootmises ja jäätmetena ladestamises või põletamises (Zaman ja Lehmann, 2013).

Põhilised *zero waste*-põhimõtted ja nende rakendamise võimalused kohalike omavalitsuste, ettevõtete, riigi ja tarbija tasandil on ära toodud tabelis 4.

Tabel 4. Põhilised zero waste-põhimõtted ja nende rakendamine, kohandatud Zamani, Lehmanni, Johnsoni jt põhjal

Kohalikud omavalitsused	Ettevõtted
<ul style="list-style-type: none"> • Jäätmete sortimise võimaluste tagamine; • Kompostimise korraldamine; • Tarbijate harimine ületarbimise, jäätmetekke vältimise ja jäätmete edasise käitluse teemadel. • Jäätmete sortimise, taaskasutamise ja vältimise põhimõtete rakendamine koolide jm asutuste ülalpidamisel. 	<ul style="list-style-type: none"> • Jäätmete ümbertöötlemine uuesti kasutatavateks materjalideks; • Toodete eluea pikendamine ning taaskasutamine; • Innovaatilised lahendused ohtlike jäätmete vältimiseks; • Nn pakendivaba ostlemiseks vajaliku taristu loomine; • Hällist-hällini tootedisaini põhimõtete rakendamine igas valdkonnas.
Riik	Tarbijad
<ul style="list-style-type: none"> • Riiklik seisukoht jäätmetekke ja jäätmetest tingitud keskkonnamõtjude vältimiseks; • Jäätmetekke vältimise põhimõtete rakendamine riiklike asutuste haldamisel; • Universaalse saastaja maksab põhimõtte rakendamine; • Töötamise asemel tarbimise maksustamine; • Ühekordsete pakendite kasutamise piiramine; • Soodustused ja toetused keskkonnasõbralikele praktikate soodustamiseks; • Toodetele taaskasutusnõuete kehtestamine; • Jäätmete püsiva ladestamise lõpetamine; ladestatud jäätmete taaskasutamine ja uurimine. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ühekordselt kasutatavatest toodetest loobumine (nõud, mähkmed, hügieenitooted jm); • Zero waste-põhimõtete eest seisvate kodanikeühenduste loomine; • Jäätmete reaalne vähendamine oma pakendisse ostes, ülepakendatud tooteid boikoteerides, tarbimist vähendades ning „rahakotiga hääletades“, julgustamaks ettevõtjaid keskkonnasäästlikumaid lahendusi kasutama ning jäätmeteket vähendama. • Tekkivate jäätmete nõuetekohane sorteerimine ja kompostimine; • Tarbimise minimeerimine; • Katkiste esemete parandamine ja kasutatud esemete kasutamine uute soetamise asemel.

Zero waste-põhimõtte kohaselt on jäätmed transformeeritavad ressursid, mis tuleb tootmisesse tagasi suunata. Hällist-hällini tootedisaini kasutamine võimaldab toodet pärast kasutusea lõppu parandada, uuesti kasutada või materjalina tootmisesse suunata (Zaman,

2014, lk 408). Näiteks autotööstuses on *zero waste*-tootmispõhimõtteid rakendanud Jaapani autotootja Subaru, mis on 2004. aastast saadik täielikult loobunud jäätmete prügilasse ladestamisest. Sõidukite disainimisel peetakse oluliseks nii seda, et tootmisel kasutatakse võimalikult palju taastatud ja lihtsalt taaskasutatavaid materjale, kui ka seda, et masinaid oleks lihtne parandada (About us..., 2017).

2.4 Järeldused pakendite tarbimispraktikatest

Pakendid on tarbimisega kaasnevaks kõrvalmõjukuks. Pakendamise kasvu on tagant tõuganud majanduslikud, sotsiaalsed ja demograafilised ühiskondlikud muutused nagu naiste töölemine ja sellest tingitud suurem vajadus valmistoidu ja poolfabrikaatide järele, muutused töökultuuris nagu mobiilne elustiil ning paindlikud tööajad, mis omakorda mõjutavad perekondlikke suhteid ja traditsioone, jne. Oma roll on olnud ka leibkondade väiksemaks muutumisel, rahvastiku vananemisel ning toitumistrendide levikul.

Ühiskondlikus plaanis on hakatud rohkem tähelepanu pöörama pakendijäätmetega kaasnevale keskkonnamõjule. Tekkinud on kodanikuliikumised, mis määratlevad pakendi eraldiseisva probleemina ja on asunud selle kasutust vähendama, eelistades eelkõige individuaalseid lahendusi (isiklike ja oma kogukonna praktikate muutmist). Üha levinumad on ka struktuursed lahendused nagu ühekordsete nõude ja kilekottide keelustamine, ümbertöötlemiseks sobimatust vahtplastist toidupakendite keelustamine jm.

Selge on, et praeguseks ajaks väljakujunenud pakendikasutust tuleb hakata piirama. Selleks, tuleb lähemalt uurida, millised on inimeste tarbimisharjumused ja nendega seotud praktikakimbud nagu sisseostude tegemise viisid, toodete valiku ja tarbimise põhjused, jäätmete sortimise või sortimata jätmise põhjused ja muud aspektid, mis mõjutavad kodumajapidamistes jäätmete teket. *Zero waste*-elustiilist lähtuva korduvkasutatavate pakendite kasutamise praktika katsetamine võimaldab selgitada välja, kuidas on võimalik muutust esile kutsuda individuaalselt, kuidas on vaja sekkuda struktuursete vahenditega, mille kujundamises räägivad kaasa nii pakendite tootjad, tootjad, tarnijad, müüjad, seadusandjad jne.

3. UURIMISKÜSIMUSED

Käesoleva magistr töö uurimisülesandeks on lastega perede sihtrühma harjumusi arvesse võttes disainida neile lahendusi ja poliitikaid, mis toetaksid neid vähesema pakendikasutusega tarbimisvalikute tegemisel.

Sihtgrupiks on pered, kelle tarbimispraktikatest leiab tegevusi, millele omistatakse keskkonnasäästu tähendusi.

Lastega perede osas tulevad tarbijat takistavad asjaolud reljeefsemalt välja, sest selliste perede tarbimisvalikuid ja -võimalusi mõjutavad korraka väga paljud individuaalsed ja struktuursed vajadused. Ka on lastega perede tarbimine intensiivsem, sest suhteliselt lühikese perioodi jooksul tuleb soetada paljud elukvaliteedi tagamiseks vajalikud esemed (näiteks liiklemisvahendid, oma kodu, mööbel, kodumasinad, mitu korda aastas lastele uued riided, mänguasjad, jalanõud, kooliasjad jne). Näiteks üksi elavad, alles elluastuvad noored peavad esialgu arvestama vaid enda vajadustega ning neil on motivatsiooni olemasolul lihtsam oma tarbimist keskkonnahoidlikumaks muuta. Eakamatel, kellel on lapsed juba suureks kasvanud, on rohkem aega ning võimalusi oma tegevust sättida, vajalikud asjad on soetatud, harjumused on välja kujunenud ning ka sissetulek vähenenud.

Peamisteks küsimusteks, millele antud magistr töö püüab vastata on:

- Millised tegurid toetavad ja takistavad lastega peredel sisseoste teha ühekordseid pakendeid kasutamata ning vähendada prügi teket?
- Millised on ühekordse (müügi)pakendite ostmise kõrvalmõjud?
- Mida tuleks teha, et nende tegurite mõju elimineerida? Milline peaks olema pakendivaba poodlemist toetav taristu ja milline poliitika selle tagaks?

4. METOODIKA

Antud töös kasutatakse peamiselt kaht kvalitatiivset uurimismeetodit: intervjuu ja vaatlus. Kui intervjuus jõuab uurijani info vaadeldava uuritava enda mälu ja tõlgenduste kaudu, siis vaatlus võimaldab vaadelda inimeste tegevusi vahetult nende toimumise ajal ning olla tunnistajaks ka interaktsiooniprotsessidele, mis ei pruugi verbaliseeritavad ollagi ning mis intervjuude käigus võiksid püüdmatuks jääda (Vihalemm, 2014). Vaatlus uurimisviisina aitab antud töös analüüsida sisseostude tegemist kõiki meeli haarava vahetu kogemuse kaudu, võimaldades välja tuua ka raskesti verbaliseeritavaid aspekte, mis intervjuus ei pruugi välja tulla.

Uurimuse käigus viidi uuringus viie osalejaga läbi süvaintervjuud, selgitamaks välja nende igapäevaseid tarbimisharjumusi nende vaatevinklist lähtudes. Teise meetodina kasutati vaatlust, selgitamaks välja, kuidas intervjuus öeldu reaalses elus välja näeb ehk kuidas ja mida pere reaalselt tarbib ning kuidas tekkinud jäätmeid edasi käitleb.

Et tegemist on kvalitatiivse uuringuga, keskendutakse töös väikese sihtgrupi tarbimisharjumuste põhjalikule analüüsimisele. Alternatiivina kaalus autor ka veebipõhise küsitluse tegemist, millel oleks võinud olla suurem sihtgrupp, kuid küsitluse vastusevariantide piiratuse, pealiskaudsuse vältimiseks ning statistiliselt liiga väikse sihtrühma põhjal üldistavate järelduste tegemisest hoidumiseks autor sellest loobus.

4.1 Valimi kirjeldus

Antud uurimuse valimiks on viie pere emad, kes peamiselt pere jaoks sisseoste teevad. Uurimuses osalenud pereemad valiti välja autori tuttavate seast, kes reageerisid suhtlusvõrgustikus üleskutsele osaleda vabatahtlikult teadustöö läbiviimisega seotud oma pakendiga ostmise eksperimendis. Kuigi uuringus osalejad olid varasemalt autoriga tuttavad, ning osaliselt ka omavahel tuttavad, ei mõjutanud see uuringu tulemusi, sest kõiki uuritavaid koheldi võrdselt, eraldiseisvalt ja objektiivselt ning perede tarbimisharjumuste süvaanalüüs oli nii töö autorile kui ka uuritavatele esmakordne kogemus, mis varasema suhtlemisega polnud vestlusteemana kaasnenud. Pigem soodustas tutvus põhjalikumalt uurimist

vastastikku usalduslikus keskkonnas ning võimaldas hilisemat täpsustamist, mis võõraid inimesi intervjuerides poleks olnud võimalik.

Uuritavad elavad Rapla maakonnas nii maapiirkonnas, väikeasulates kui ka maakonnakeskuses Raplas. Nende seas on nii koduseid emasid, kes on samal ajal ettevõtjad, kui ka palgatöötajaid. Pereemade keskkonnateadlikkuse väljaselgitamiseks olid kasutusel Meema uuringu küsitlusankeedis kasutatud tarbimise teemalised küsimused. Kõik pereemad hindasid end väga või üsna keskkonnateadlikeks, ning seda kinnitasid ka keskkonnateadlikkuse indeksi väärtused (Vt tabel 5), mille kohaselt klassifitseerusid kõik pereemad väga kõrge keskkonnateadlikkusega tarbijate hulka.

Uuringus osalejate identifitseerimiseks on kasutusel sildid, mis autori hinnangul iseloomustavad vastajat ja tema elustiili kõige rohkem.

Tabel 5. Uuritavate keskkonnateadlikkuse indeks

	Kunstnik	Talupidaja	Ökoaktivist	Koduehitaja	Linnukasvataja
Hinnang enda keskkonnateadlikkusele (max 2)	2	1	2	1	1
Jäätmete eraldi kogumine (max 5)	5	5	5	5	5
Keskkonnasäästlikud teod (max 8)	7	8	6	4	5
Mahetoidu soetamine (max 2)	2	2	2	2	2
Kokku	16	16	15	11	13

Keskkonnateadlikkuse indeksi väärtuste skaala: puudub 0-4 (26% üldvalimist), madal 5-6 (20%), keskmine 7-8 (22%), kõrge 9-10 (18%) ja väga kõrge 11-17 (14%).

Keskkonnahoidlikul kunstnikul, 42 on kolm last, kaks teismelist poissi ja 6-aastane tüdruk. Hiljuti lahutatuna elab ta üksinda korteris ja lapsed, kes käivad samas asulas koolis ja lasteaias, käivad mõned korrad nädalas tal külas. Laste põhikodu on isa juures, kes elab mõni km kaugemal talus. Naine on elukutselt vabakutseline kunstnik. Ta on väga keskkonnateadlik ning keskkonnaohtude ja tarbimise keskkonnamõju teemadega keskmisest rohkem kursis ning püüdnud keskkonnahoiu eesmärkidel altruistlikult pikemat aega oma isikliku tarbimist vähendada. Samas leiab ta, et keskkonnahoidlikke praktikaid on raske rakendada kui ülejäänud pere ei toeta ja pigem nende rakendamise vastu võitleb.

Talupidaja, 52 on emaks kolmele lapsele, kellest kaks on omaette elavad täiskasvanud, ja kolmas koolilaps. Tal on ka lapselaps. Pere elab talus, tegeleb hobuse- ja kanakasvatusega. Tal on kauaaegne kogemus sigade toiduratsiooni koostamise (toidujäätmete põhjal) ning toidupoe pidamisega. Tal on nii professionaalsed kui ka isiklikud kogemused nõukogude liidu aegse kaubanduse toimimisega ajal, mil pakendeid oli oluliselt vähem kui tänapäeval, ning pakendivaba sisseostude tegemine oli igapäevane. Keskkonnateadlikkuse osas on tal välja kujunenud pragmaatiline arusaam, mis ei pruugi üldtunnustatud keskkonnateadlike arusaamadega samastuda.

Kahepaikne ökoaktivist, 35, kolme lapse ema, kes töötab lasteaiakasvatajana. Pere elab maal, aga kolis kooliajaks kooliga samasse asulasse üürikorterisse elama. Tegemist on väga pikaajalise ökoelustiili järgijaga, kellel on kogemusi nii kodus sünnitamise, riidest mähkmete kasutamisega, alternatiivmeditsiini, ökoloogilise majaehituse jm valdkondadega. Tema pere toetab ökoeluviisi rakendamist mitmeti. Samas võib öelda, et tarbimisel lähtutakse eelkõige pereliikmete kaitsmisest ebatervislike toodete ja teguviiside eest.

Kokkuhoidlik koduehitaja, 27 on ühe lapse ema. Tema kolmeliikmeline perekond elas eksperimendi ajal ühetoalises korteris ning tegeles maal asuva vana maja renoveerimisega, kuhu eksperimendi ajal jõuti ka sisse kolida. Väikses üürikorteris elamine ning pereisa vastuseis seadsid pereema sõnul jäätmete sorteerimisele ning mitmetele keskkonnasõbralikele praktikatele piirangud. Samas on tegemist perega, kes on harjunud

väga kokkuhoidlikult ja läbimõeldult tarbima aga seda peamiselt rahalistel kui keskkonnahoidlikel põhjustel.

Keskkonnasäästjast linnukasvataja, 35 on kolme lapse ema, kelle kaks last on kooliealised ning kolmas beebieas. Perekond elab maal, suhteliselt kaugel keskusest, ning elatub osaliselt linnukasvatusest, millega tegeleb peamiselt pereema. Pikaajane majarenoverimine on kujundanud ka selle pere tarbimisharjumusi ning hoiakuid. Pere keskkonnateadlikkus on keskmine, sh tunnistatakse arenguruumi olemasolu, kuid jällegi harrastatakse mitmeid keskkonnahoidlikke praktikaid nagu taaskasutus majaehitusel, võimalikult läbimõeldud tarbimine, jäätmete sorteerimine, toitude sissetegemine, talutoidu tarbimine jm.

Tabel 6. Perede tarbimisharjumused ja jäätmete sorteerimine

	Kunstnik	Talupidaja	Ökoaktivist	Koduehitaja	Linnukasvataja
Laste arv/ leibkonna suurus	3/1-4	3/3	3/5	1/3	3/5
Elukoht, kaugus keskusest	Korter alevikus/8km talus /10km	Talu külas/8 km	Talu külas /20km, korter asulas/6 km	Korter keskuses/talu renoveerimisel asulas	Talu 15 km keskusest
Sisseostude tegemise koht	Rapla, Hagudi, Tallinn	Rapla	Kehtna, Kaarepere, Rapla	Rapla, Märjamaa	Märjamaa
Külastatavad poed	Konsum, Rimi, Talupood, Ökopood	Konsum, Selver, Talupood	Konsum, Rimi, Selver, Talupood, Ökopood	Konsum, Ökopood, Talupood	Maxima, Rimi, Lemmiku pood
Olmejäätmete teke/vedu kuus/kvartalis	1-2 kilekotti olmeprügi kuus	200 l kuus	80 l kuus	Vähem kui 80 l kuus	200 l kvartalis
Jäätmete sorteerimine	Sorteerib osaliselt	Sorteerib osaliselt	Sorteerib osaliselt	Ei sorteer	Sorteerib osaliselt
Kompostimise võimalus/biol. jäätmete konteiner	Biojäätmete konteiner kortermaja juures	Koduaias	Koduaias/ korteris puudub	Koduaias	Koduaias
Koduaias olemasolu	Osaliselt	On	On	Osaliselt	On
Koduloomade olemasolu	Puudub	Hobused, kanad, koerad, kass	Koer, kass	Puudub	Kanad, lambad, koer, kass

4.2 Vaatlus ja intervjuu

Kõigi uuritavatega viidi 2017. aasta juulikuul jooksul läbi intervjuud nende tarbimisharjumuste väljaselgitamiseks (Vt Tabel 6) ning vaatlused, mille käigus vaadeldi nende tarbimiskäitumist sisseostude tegemisel.

Intervjuude läbiviimisel on lähtunud poolstruktureeritud süvaintervjuu põhimõtetest ning nende aluseks on varem koostatud intervjuukava koos küsimustega, mille järjekord ei ole aga fikseeritud, vaid lähtunud on sellest, et küsimused on omavahel tihedalt seotud ning osad vastused on saadud varasemale küsimusele vastates. Lisaks on esitatud vestluse käigus esilekerkinud täpsustavaid küsimusi. Süvaintervjuud on läbi viidud vastajate kodudes, vabas õhkkonnas, kestvusega 1-2 tundi, ning vastaja nõusolekul lindistatud.

Esmalt sihtgrupi peredega läbiviidud süvaintervjuude (vaata küsimused lisa 2) eesmärgiks oli selgitada välja, millised on nende tarbimisharjumused ja millest on need tingitud, samuti kuidas seostuvad tarbimisharjumustega pakendid. Pärast perede tarbimisharjumustega tutvumist viidi läbi osalusvaatlused, mis seisnesid perede ostlemisharjumustega tutvumises loomulikus kontekstis ehk tavapärasel sisseostude tegemise ajal ning pärast seda ostukorvi analüüsimises, selgitamaks välja, mida ning mis põhjusel osteti ning kui oluliseks seejuures pakendeid peetakse.

Järgnevalt varustati pered korduvkasutatavate võrkkottidega ning paluti peredel neid kahe kuni nelja nädala vältel sisseostude tegemisel võimalikult palju kasutada. Seejärel viidi uute kogemuste põhjal läbi järelintervjuud, mõistmaks, millise kogemuse pere korduvkasutatavate pakenditega osteldes sai. Hiljem uuriti, millisel määral need muutused igapäevaellu rakendatud said ning millised muutused olid ja millised muutused olid ajutised ja millised püsivad.

4.3 Sekkumine

Uuritavatel paluti 2-4 nädala jooksul sisseostude tegemisel kasutada võimalikult palju korduvkasutatavaid pakendeid. Igale pereemale jagati 5-võrkkottist koosnev komplekt, mida nad said kasutada peamiselt puu- ja juurviljade ostmisel. Ka said nad üldised juhised oma

pakendiga sisseostude tegemiseks (Vt lisa 3) ning oma äranägemise järgi katsetada kodus olemasolevaid pakendeid.

Valdav osa eksperimendis osalejatest nägi puu- ja juurviljade ostmiseks ettenähtud mitmekordselt kasutatavaid võrkkotte esimest korda. Võrkkottideks olid Eestis valmistatud HugBag 5-kotiga komplekt (7-11€ komplekt) ning Rimi poodides müüdavad rohelised ja oranžid võrkkotid (1€ kott). Joonisel 13 on värvilised (HugBag) ning Biomarketis müüdavad läbipaistvad võrkkotid (0,89€/tk).

Joonis 13. Korduvkasutatavad riide- ja võrkkotid

Intervjuude ja vaatluse tulemuste analüüsimiseks jagati vastused teemade ja küsimuste kaupa gruppidesse, koondati ühtsesse tabelisse ning võrreldi uuritavate vastuseid teemade kaupa. Erinevate käitumismustrite motiivide väljaselgitamiseks analüüsiti vastuseid praktikate teooria elementidest lähtuvalt.

5. ANALÜÜS

Pakendivaba poodlemise eksperiment langes ajaliselt kokku suvise koolivaheajaga, mil lapsed olid kodused, ilma kindla rutiinita, liikusid rohkem ringi, suhtlesid sõpradega. Samuti olid pered ise liikuvamad ning see kõik mõjutas sisseostude planeerimist ja tegemist. Ühelt poolt muutis see aeg eksperimendi läbiviimise keerukamaks, teisalt võimaldas vaadelda, kuivõrd on soovitatud uued praktikad ka selge rutiini puudumisel elluviidavad.

Suvine aeg mõjutas eksperimenti ka toiduainete valiku poolest. Suvel on talvega võrreldes suurem hooajaliste ja värskete, sh pakendamata kaupade valik. Näiteks on suvehooajal Raplas suuremate poodide ees marjade jm värskete kauba müügiletid, mida muul ajal ei ole. Suvine aeg vähendas ka üldist vajadust poekaupade järele, sest toiduaineid sai ka enda või tuttava aiast, metsast ja mujalt ning valik oli suurem kui teistel aastaegadel.

Perede tarbimispraktikate ning sekkumise tulemuste analüüsimisel on kasutatud erinevatest praktikate teooriatest tuletatud praktikaid kujundavaid pidepunkte: agendid, tähendused, reeglid, esemed ja asjad, tehnoloogiad, praktikakimbud, oskused, teadmised, suhted, taristu, ruum ja raha. Et tarbimispraktikaid on eri tüüpi praktikate omavahelise põimumise tõttu, mida väljendab eelnevalt nimetatud mõiste praktikakimbud, võrdlemisi keerulised analüüsida, leiab analüüsist kattuvusi.

5.1 Tarbimispraktikad ja nende sidustatus perede argiellu

Ruum, taristu, sotsiaalne võrgustik

Et kõik intervjueeritavad olid vähem või rohkem seotud Rapla linna või lähedal asuva maakohaga [ruum - vahemaa], mõjutas nende tarbimispraktikaid maapiirkonna lähedus ning võimalus tarbida enda kodus, sugulaste või tuttavate [sotsiaalne võrgustik] juures kasvatatud põllumajandussaaduseid. Otse tootjalt [taristu – ostukohad] kaupa soetades on võimalik pakendeid paindlikumalt kasutada või neid vältida. Näiteks soetab talupidaja paljud toiduaineid (kala, kõrvitsad, kartulid, porgandid, õunad jm) [esemed - tooted] tuttavatelt põllupidajatelt [agendid – tootjad, tarnijad], kelle juurde ta läheb enamasti ise, vahel toovad talunikud kauba ise kohale, või hulgikaubandusest [taristu - kauplused] suuremates kogustes,

näiteks 50 kg nisu kanadele [esemed - koduloomad]. Koduehitaja saab aiasaaduseid lisaks tuttavatele ka vanaemalt.

“Mulle paistab, et soovi korral leiab paarikümne kilomeetri raadiuses [ruum] igasuguseid toiduainete tootjaid [taristu - müügikohad], kellega kindlasti saab kaubale ka väikestes kogustes ja oma pakendiga ostes. Meie kodukoha ümbrusest saaks näiteks mune, kitsepiima ja -juustu, juur- ja puuvilju, mett [esemed - tooted]. Veel mõne aja eest sai ka lambaliha, kuid see on tootjate vanuse lisandudes ja jaksu vähenedes lõppenud, samas paistab, et lisandumas on kitseliha ostupunkt.” (Kunstnik)

Teisalt, kui lähikonnas oma aiamaad või tuttavatelt põllumajandussaaduste soetamise võimalust pole, on Raplas vähem võimalusi talukaupade soetamiseks Tallinna ja selle lähipiirkonnaga võrreldes, mistõttu sõltuvad tarbijad valdavalt kohalike poekettide (Coop, Selver, Rimi, Meie, Grossi, Maxima) pakutavatest võimalustest [taristu - müügikohad]. Sõltuvus suurtest poeketidest aga muudab pakendite vältimise keerulisemaks, sest üldjuhul suurtes poodides müüakse valdavalt pakendatud kaupa ning kliendile oma pakendisse müümist peetakse ebahügieeniliseks [reeglid].

Rapla maakonnas puuduvad nii toimiv talukaupade OTT (otse tootjalt tarbijale) turustamisvõrgustik kui ka samu tooteid pakkuv turg [taristu - müügikohad]. Eestimaist hooajalist talukaupa saab soetada Rapla Talupoest, kus müüakse lahtiselt aedvilju, metsasaaduseid, piimatooteid ning liha [esemed - tooted], ning suvisel ajal suuremate poodide ees olevatelt müügiletidelt [taristu - müügikohad], kus müüakse marju, puuvilju, aedvilju, arbuuse, kukeseeni jm) [esemed - tooted]. Rapla talupood pakub piirkonnas kõige laiemas valikus talukaupa ning saab seetõttu endale kõrgemat hinnataset lubada (Vt joonis 14).

Maakonnas on käesoleval ajal olemas üks ökopood. See asub Raplas [taristu - müügikohad] ja seal müüakse peamiselt kosmeetikat, pesuvahendeid, kuivaineid, tervisekaupu ja lahtiselt nõudepesuvahendit ja pesugeeli [esemed - tooted]. Samas ilmnes, et uuritavad pered külastavad ökopoodi harva ning ostavad sealt spetsiaalseid mahetooteid, mida mujalt tuttavatelt või kohalikust kaubandusest ei saa.

Joonis 14. Lahtise kauba valik Rapla Talupoes

Taristu

Enamasti käivad kõik eksperimentis osalenud peremad 1-2 korda nädalas suuremates poodides ning vahel jooksvalt/etteplaneerimatult auto, jalgratta või jalgsi [esemed-transportivahendid] lähimas väikepoes [taristu - müügikohad]. Rapla keskuses elav koduehitaja käib poes üle päeva. Sageli käiakse põhiosturetkel mitmes poes, sest igas poes leidub spetsiifilisi tooteid [tähendused], mida mujal ei müüda. Need tooted [tähendused – spetsiifilised tooted] suunavad tarbijaid kindlatesse ostukohtadesse, kus nad omakorda teevad ilmselt ka muid oste. Poodide pakutav valik mõjutab seega perede praktikaid.

„Maximast ostan rohelist Froschi nõudepesuvahendit [ökosertifikaadiga], kaerajahu [nisu alternatiiv neile, kel on gluteenitalumatus] Konsumis ei ole, seda Selverist või Maximast.“
(Kunstnik)

Osalejad on harjunud suuremaid poeskäike eranditult autoga tegema [esemed - transpordivahendid]. Samuti püüavad nad poeskäigu ajastada teiste vajalike toimingutega [reeglid – transpordikulude õigustamiseks tuleb tegevused ühildada]. Kaupade autosse viimiseks kasutavad nad poekärusid [esemed – kilekoti ostmise asemel; ei pea oste tassima], poes pakutavaid pappkaste [esemed - kilekoti ostmise asemel], kodust kaasa võetud kandekotte ja kui need on kaasa võtmata jäänud, ostavad poest kile- või paberkoti. Üks pereema, kes elas praktiliselt Rapla keskuses, poodidest ja töökohast vähem kui kilomeetri kaugusel, tunnistas, et käib autoga poes ja tööl, kuna meeldib hommikul kaua magada ja autoga saab kiiremini tööle [täendus – mugavus].

Sotsiaalsed võrgustikud, tähendused

Perede toiduga seotud tarbimispraktikad kujunevad sotsiaalsete suhete arengus ning neid kujundavad nii pereliikmed kui ka neid ümbritsev sotsiaalne võrgustik. Põhiliselt sõltuvad perede tarbimispraktikad pereemadest [agendid], kelle ülesandeks on regulaarne poes käimine ja tarbitava toidu üle otsustamine [reeglid – pereema otsustab, raha – kontroll kulude üle]. Ülejäänud pereliikmed käivad poes juhuslikult, pigem enda isiklike soovide rahuldamiseks, näiteks lapsed kommi ja krõpsu ostmas [reeglid – tohib iseseisvalt poes käia ja raha kulutada, raha – on, mida kulutada], või planeerimatult, näiteks pereisad kiirelt pärast tööd [harjumused, reeglid, raha]. Oma roll perede tarbimisotsustes on ka nn laiendatud perekonna liikmetel - vanavanematel, ämmadel, äiadel [agendid], kes perede igapäevaelus osalevad ja kelle tarbimisotsused perede jäätmeteket ja -haldamist mõjutavad. Näiteks toovad vanaemad-vanaisad vahel lastele mänguasju ja rõivaid, mida vanemad ise lastele erinevatel põhjustel [tähendused – halb kvaliteet, tervisele kahjulik, ei toeta arengut jne] ei ostaks. Teisalt võib vanavanemate mõju olla ka eeltoodule vastupidine – näiteks siis, kui vanavanemad toovad lapselastele ise kasvatatud marju, aiasaadusi, hoidiseid, kodukanade

mune või varustavad käsitsikootud kinnaste ja mütsidega, mis kõik vähendavad perede vajadust kaubandusest neid tooteid osta.

Pereemad võtavad poeskäike ette nii teiste pereliikmetega [agendid] kui ka ilma. Kellel võimalik, see käib poes siis, kui lapsed on lasteaias või koolis. On peresid, kus leitakse, et igapäevane poes kaasas käimine ei ole lastele eakohane ega vajalik (ökoaktivist) [tähendused – poeskäik pole lastele eakohane]. Samas käiakse ka terve perega poes, et kõik pereliikmed saaksid oma vajadused rahuldatud, sest kuigi pereema on nõ tarbimispraktikate keskus, jääb igale pereliikmele teatud autonoomia [reeglid – õigus individuaalsele valikule]. „*Poodi kolmekesi, oleneb olukorrast, vahel üksinda. Kasulik on käia üksinda, siis on summa tunduvalt väiksem [tähendused - kokkuhoid], samas tuleb siis tihemini käia, 2x nädalas, sest igal ühel omad soovid, mis jäid rahuldamata.*“ (Talupidaja)

Laste omapäi või koos vanematega poes käimine mõjutab perede ostusid, sest sageli soovivad lapsed poest mänguasju ning erinevaid maiustusi ja suupisteid [esemed – tooted, rahaline kulu], millega kaasnevaid jäätmeid peavad mitmed pereemad „peavalu tekitavaks“ [tähendused – ebakvaliteetsetest mänguasjadest tekib palju prahti, mida on tüütu koristada]. See, kui suur osa laste soovidest ostukorvi jõuab, sõltub sageli vanema hetkelisest hõivatuses, meeleoludest, väsimusest ja muudest asjaoludest. Sisseostude tegemise vaatluse käigus olid lapsed kaasas kahel pereemal. Näiteks poeskäigul koduehitajaga oli kaasas tema 3-aastane tütar, kes oli just lasteaiast tulnud ning seetõttu väsinud ja tujukam kui tavaliselt. Ema, kellel oli ka pikk tööpäev seljataga, püüdis last rahustada pakendamata viinamarjakobaraga [tähendused – lapse jonn, reeglid – pesemata toode, poes toitu tarbida pole (Eestis veel) normiks], mille ta poes ära kaalus, kleebise alles jättis ning kassas marjade eest tasus. Tegemist oli varem välja kujunenud tavaga, mida seekord taas rakendati. Lastele suunatud suupistete nõudmiseks oli laps ema sõnul veel liiga väike ning oma osa oli ka lapsevanema kujundatud käitumisel, pakkudes lohutuseks viinamarju, mis on tervislikumad kui muud poes eksponeeritavad suupisted. Lapse tujukus lühendas ka poeskäigu pikkust ja takistas emal ostude läbimõtlemit [tähendused - tervislikkus, ajavõit].

Poeskäik linnukasvataja ja tema kolme lapsega, kellest üks oli beebi ja teised kaks varases koolieas, lõppes ostukotiga, kuhu sattus hetkeemotsiooni ajendil laste eestvedamisel mitu pakki popkorni jm suupisteid [esemed – ebatervislikud tooted], mida ema üksi poes käies poleks ostnud. „*Lapsed tahavad poest alati mittetervislikku, millel palju pakendit ümber.*“ (Linnukasvataja)

Sotsiaalsed võrgustikud, tegevused, reeglid, esemed

Pereliikmed, sealhulgas lapsed, kui ka külalised [agendid] mõjutavad ka jäätmete teket, koostist ning sorteerimist. Nii nagu lastega kaasneb rohkem tarbimist, kaasneb nendega ka rohkem maiustustega, suupistetega, limonaadide, mänguasjadega [esemed] kaasnevaid pakendeid. Ka külalised toovad endaga kaasa tooteid, mida pered ise ei ole harjunud tarbima, ning sageli ei ole nad perede sorteerimispraktikatega kursis [reeglid – jäätmete sortimine].

„*Kui olin rohkem üksi, siis tuli mul 10 päeva peale pool kilekotitäit pakendiprügi (saaks veelgi vähem) aga nii kui poisid sõpradega külla tulid, sai kohe prügikast täis [tähendused – laste tarbitavate toodetega kaasneb palju jäätmeid]. Lastega koos tuleb ka minnalaskmine, minu järeltus [tähendused – lapsed takistavad praktikate muutmist].*” (Kunstnik)

Ka ökoaktivist tõi välja, et kuigi oma lapsed teavad, kuidas kodus prügi sorteerida [oskused - teadmised], ei tea seda võõrad lapsed [agendid - külalised], kes kaasavõetud maiustustega külla tulevad, ja nii saab ka prügikast kiiresti täis.

Oskused

Valdavalt toonitasid kõik pereemad, et valmistavad enamiku toitudest ise [oskused - toiduvalmistamine] ning valmistoitu tarbivad harva. Kuigi nende seas oli levinud praktika teha ise hakklihast kotlette, pikkpoissi, hoidiseid jm toite, selgus vaatluse ja eksperimendi käigus, et näiteks grilllihad, viinerid, sardellid, vorstid, singid, saiakesed, koogid, jäätis, karastusjoogid, krõbuskid, küpsised, kommid, šokolaadid jm valmistoidud [esemed - tooted] jõuavad ostukorvi üsna sageli. Kalduvust valmistoite eelistada omistavad pereemad ka oma meestele ja lastele [agendid - pereliikmed].

Oskused, reeglid, harjumused

Eksperimendis osalejad toonitasid poenimekirja tegemise vajadust [reeglid] vältimaks emotsioonoste, liigseid oste ning raha kulutamist [tähendused, raha – kulude kokkuhoid]. Oli ka neid, kes pidasid vajalikuks nädalamenüü [oskused – ostude planeerimine, reeglid] koostamist, mille põhjal poenimekirja koostada, kuid reaalses selleni ei ole jõudnud.

Kaks ema ütlesid vaatluse käigus, et tegid poenimekirja vaatluse tõttu, ning nimekirja tegemine ei ole igapäevaselt praktiseeritav lahendus. Toodi välja ka erinevaid takistusi, miks igapäevaselt poenimekirja ei jõuta teha: näiteks ei leitud väikese lapse ja teiste koduste toimetuste kõrvalt selleks aega [tähendused - ajakasutus]. Samas on kõigil ööpäevas võrdselt 24 tundi ning määrav on see, mida selle ajal jooksul jõutakse teha, mis inimesiti on erinev.

„Kirjutan enam-vähem välja kodus, mis otsas on.“ (Talupidaja)

„Emotsioonoste peaksin vältima.“ (Ökoaktivist)

„Nädalamenüü peab valmis tegema. Hoiab tublisti raha kokku. Ostad nagu igaks juhuks seda, siis on ikka kaks asja puudu, üks asi jääb seisma. Ma koguaeg plaanin, aga ei jõua selleni. Käin iga nädal E või T Märjamaal ja poes. Pühapäeval pakin poole ööni mune, ei jõua nimekirja teha. Eksperimendi raames võtan kokku. Tahaks ise ka näha, kuidas see välja kukub. Nii raske on, kui ei ole ideed, mida süüa teha, aga kui on idee enne varem välja mõeldud...“ (Linnukasvataja)

Täendus, raha

Vaatluse tulemusena selgus, et kuigi emadel olid sageli ostusoovid kirja pandud, lisandus ostukorvi planeerimata tooteid, mille ostuajendiks oli allahindlus [tähendused – kulude kokkuhoid, toidu varumine]. Sooduspakkumiste suur mõju on seletatav ka eesti tarbija hinnatundlikkusega ja faktiga, et pool kaubast müüakse nn viimasel minutil, alles allahinnatult või kampaaniatoodetena (Moora, 2015, lk 14). Allahindluseid võib tõlgendada kui sõnumeid, mis kutsuvad ostjaid üles tarbimist suurendama (Fiore, 2015), mistõttu naasevad inimesed allahindluste tõttu poest rohkemate kaupadega kui algselt plaanis. Siinkohal võiks kasu olla ostude eelnevast planeerimisest allahindluste järgi, mis näib olevat

ka kauplejate eesmärk postiga sooduspakkumiste saatmisel, ning mis mujal maailmas praktikana aina enam juurdumas on.

„Poenimekiri on selleks, et midagi tähtsat ei ununeks, aga alati on lõpptulemus kirjum kui alguses planeerisin. Kõige suurem viga on tühja kõhuga poodi minek. [tähendused-tühi kõht motiveerib rohkem ostma]“ (Kunstnik)

„Soodukaid ikka jälgin ka ja igaks juhuks ka ostan vahel asju koju [tähendused – toidu varumine soodushinna tõttu]. Seda juhtub ikka siis kui ostunimekiri tegemata [reeglid - ostude planeerimine]. Vahel läheb pahaks ka [oskused – puudulikud teadmised toidukao vältimiseks], mis on muidugi nats kehvasti, aga noh, kanad saavad endale.“ (Linnukasvataja)

Selgus veel, et tarbijad lähtuvad sisseostude tegemisel paljuski toodete kilohinnast [tähendused - kilohinna võrdlemine on ostuotsuse tegemisel abiks, raha] ehk ostuotsuseid mõjutab lakooniline hinnasilt [esemed], mille kujundusse ei ole keegi investeerinud nii palju vahendeid kui pakendite ja toodete arendamisele [esemed], väljanägemisele ning poesisesele reklaamile [esemed]. Poodidele on toodete kilohinna väljatoomine kohustuslik. *„Eks ma vaatan palju kilohinda, selle järgi otsustan enamasti. Muidugi seda pakendivirvarri on meeletult ja muidugi on nad riulitel kavalalt paigutatud, vahel on punaste siltidega tooted palju kallimad [tähendused – esile toodud kaup ei pruugi alati kõige soodsam olla].“* (Linnukasvataja)

„Üldiselt tarbime suhteliselt sarnaseid asju regulaarselt, soodus mõjutab küll nende ostmist selles mõttes, et võib-olla ostan ette midagi järgmiseks kuuks [tähendused - toidu varumine soodushinna tõttu], nt. säästukaardi soodustuste puhul. Kui on kala sooduspakkumine, siis võibolla võtan kala õhtusöögiks.“ (Koduehitaja)

Seega vahel sünnivad ideed, mida kodus süüa teha, alles poes, nähes sooduspakkumisi, mitte kodus enne poodiminekut [harjumused – allahindluste järgi ostude planeerimine]. Nii ei ole allahinnatud toodete ostmine alati seotud vähese ettevalmistusega, eriti kui on tegemist toodetega, mida nagunii ollakse harjunud tarbima.

Poodide külastatavust mõjutab ka allahinnatud toodete valik [esemed - tooted]. Pakendite ja toodete hinna vahel valides näib hinnaalandus pakendist olulisem olevat [tähendused, raha – kulude kokkuvõid]. Samuti näib olevat seos, et spetsiifiliste ökokaupade [esemed - tooted] tarbijad, keda on vähe ja kes on harjunud harjumuspäraseid tooteid ökopoodidest soetama, ei pruugi tavapoodidest neid leida, mistõttu jäävad need seisma ning hinnatakse mahakandmise vältimiseks alla [tähendused – allahinnatud tooted ostetakse ära]. „*Põhiosa ostan Coopi kauplustest – öko- ja tervisetooted [esemed - kaubad] on sageli suure allahindlusega [raha – kulude kokkuvõid], kuna neid ei osteta palju [tähendused - nišitoode]: kookosrasv, Veri Beri (marjamaiused), külmutatud marjad, täismahlad... Tatrleib on tihti alla hinnatud [tähendused – gluteeni vältimine]. Olen valikuga rahul, harva käin mõnes teises poes.*“ (Ökoaktivist)

Eelarve, teised kulud eelarves

Perede ostuharjumusi mõjutavad ka suuremahulised tarbimispraktikad nagu majaehitus, üüri maksmine, laste koolitamine, auto parandamine jm [raha – teised vajalikud kulutused], mille peale pered kulutavad suurema osa oma sissetulekust ning mis seavad toidu tarbimisele teatud piirangud. „*Eks ostame ikka nii palju, kui jõuame tarbida, aga üldiselt jääme pigem oma menüü ja liistude juurde. Me ei saa oma majaehitusekulude juures emotsioonist laetud oste endale eriti lubada.*“ (Koduehitaja)

Esemed

Pakendite kasutamise vältimise praktikaid saab erinevate perede tarbimisharjumuste puhul välja tuua mitmeid. Kunstnik, koduehitaja ning ökoaktivist väldivad [tegevused] ühekordseid õhukesi kilekotte ning ostavad puu- ja juurvilju üksikshaaval ja lahtiselt [tähendused – ebamugavus ja hügieen, soov piirata kilekottide tarbimist]. Kunstnik ostab nt ökosertifikaadiga pesugeeli 10l plastkanistris [esemed – korduvkasutatav pakend], mille liitrihind tuleb odavam [tähendused – suurem kogus odavamalt, raha - kulude kokkuvõid] ja millest jätkub kauaks. Samal põhjusel ostab ökoaktivist kassile koerakonservi.

Lisaks on ökoaktivist kasutanud soodast ja sidrunhapest isetehtud puhastusvahendeid [tähendused – tervisesõbralikud puhastusvahendid]. Pesuvahendite isetegemine seostub

lisaks negatiivse tervise mõju vältimisele ka *zero waste*-elustiiliga, eriti kui tarbijal ei ole võimalik soetatavat toodet lahtiselt osta [tähtsused – pakendite vältimine]. Näiteks teevad elustiili järgijad vajadusel endale ka ripsmetušše (söestunud mandlitest), hambapastat (soodast, soolast, kookosõlist jm) [esemed - tooted] ja muid tooteid, mida ilma pakendita osta pole võimalik. Siiski võivad ka toodete isetegemisega kaasned ühekordselt kasutatavad pakendid, kui tooraineid lahtiselt ei müüda, nt sidrunhappe ja sooda pakendid pesuvahendi puhul [esemed, tooted]. Samas kasutatakse koduse kosmeetika ja pesuvahendite tegemisel aineid, mis nii või teisiti on majapidamises olemas ja kasutatakse ka teistel eesmärkidel, näiteks soodat ja sidrunhapet küpsetamiseks.

Talupidaja ostab sageli puu- ja juurvilju kasutatud kile-, paber- või riidekottidesse [esemed – tooted ja pakendid]. Pakendimaterjalidest eelistab ta klaasi plastikule, plastikut kohati aga paberile [esemed - materjalid]. Linnukasvataja soetab tuttavatelt korduvkasutatavasse taarasse pesuvahendeid [esemed - tooted], ostab piima talunikult [tooted, agendid] ning mõningaid tooteid hulgikogustes.

Kõigi perede osas saab välja tuua harjumuse kasutada sisseostude tegemisel kodust kaasa võetud kilest või tekstiilist poekotte või poest kaasa võetud pappkaste [esemed – kandekotid/transpordipakendid], mis hiljem, kui lapsed on nendega piisavalt mänginud, kasutatakse tulehakatuseks ära [tähtsused – põletatavad jäätmed annavad sooja].

Uuritavatele peredele on iseloomulikud veel kasutatud riiete tarbimine ning raamatukogudest raamatute, ajalehtede ja ajakirjade laenutamine ostmise asemel (kunstnik ja ökoaktivist).

Tehnoloogia

Koduehitaja kasutab poes iseteeninduskassa (Coop) võimalust [taristu] ning skaneerib ostud puldiga enne kassasse minekut ära [tehnoloogia – iseteeninduskassad ja skaneerimine] ning paneb oma korduvkasutatavasse riidest ostukotti [esemed – transpordipakend]. Iseteeninduskassas paneb ta puldi pessa ja maksab toodete eest [oskused – iseteeninduskassa kasutamine]. Ostudega kaasnevad tal kilekottide asemel kaalutud kauba hinnasildid [esemed – jäätmed] sest puu- ja juurvilju lahtiselt kleebib ta hinnasildid otse kaubale, nt kapsapeale või kaalikale. Kasutades puldita iseteeninduskassat, kus kaubad saab kohapeal kaaluda, saaks

ta ka hinnasilte vältida, kuid ta ei tee seda, sest ostude kaalu peale laotamine on tema arvates ebamugav.

Tähendused, sotsiaalsed võrgustikud, tegevused

Kunstnik on võtnud endale eesmärgiks ühekordsete joogitopside vältimise jookide kaasaostmisel või üritustel [tähendused – ühekordsete pakendite vältimine]. Veel saab ühekordsete nõude osas uuringus osalejate osas välja tuua pabernõude kasutamise plastiku asemel [esemed, tooted, materjalid], sest paberi põletamist peetakse ohutumaks kui plastiku põletamist [tähendused], ning osaliselt plastnõude (noad, kahvlid, lusikad) korduvkasutamise [tähendused – alternatiive pole saadaval, on pestavad ja kui piisavalt tugevad, saab taaskasutada]. Linnukasvataja tõdes, et ühekordseid nõusid nende peres üldiselt ei kasutata, aga kui suvel vahel juhtub, siis kasutatakse pabertaldrikuid, mis põletatakse lõkkes. Ökoaktivist, kes leiab, et ühekordsed nõud on „õudne raiskamine“, hoolitseb laste sünnipäevadel neid kasutades selle eest, et külalised nõudele oma nimed kirjutaks [tegevused – nime kirjutamine], et need ära ei kaoks ja uusi juurde poleks vaja võtta. Talupidaja aga põletab laagriplatsidel kasutatud ühekordsed nõud ära, et need loodusesse ei satuks. „*Väljas grillides kasutan selliseid nõusid, mida saab ära põletada. Laagriplatsidel on prügikastid küll, aga põletan prügi ära, muidu linnud nokivad laiali. Tahan, et oleks lõplikult ühiskonnast kadunud, et minu saaste pärast mõni muu tegelane peaks kannatama.*“ (Talupidaja)

Tähendused, esemed, teadmised

Talupidaja, kes on varasemalt töötanud kaubanduses ning poodi pidanud, tõdes, et pakendid [esemed] on mingil määral vajalikud, kuna lahtise toidu müümisel eksitakse massiliselt hügieeninõuete suhtes [reeglid - hügieeninõuded]: „*Tänu pakenditele on meil palju puhtam ja kvaliteetsem toit. Ei saa lihaletist libedat ja halvaks läinud kaupa [tähendused - pakendid aitavad toidu kvaliteeti tagada ja kauba lahtiselt müümine võimaldab klienti lihtsamalt petta].*“

Veel leiti, et pakendite kujundusel, millel on oluline osa müügistrateegia kujundamises, on ostma meelitamisel oluline roll. „*Pakend ikka mõjutab küll. Vahel ikka eriti nunnu. Tundub, et see asi seal sees on kõige parem.*“ (Linnukasvataja)

Ka müüakse tavapoodides samu tooteid erinevate brändide all. Näiteks on sageli müügil mitme erineva tootja kaerahelbed, mis on kõik erinevates kogustes ja pakendites, ning teevad tarbijal, kellele ei ole toote spetsiifilised omadused olulised, valiku tegemise keeruliseks.

„Maitse poolest on need kaerahelbed ju kõik sarnased, suurt vahet ei ole, kuigi gurmaan võib ju soovida ülimat maitseelamust, aga maitset on ju nagunii erinevad. Mõtlen, kui palju aega võiks tavatarbija säästa, kui ei peaks valima – võtad lihtsalt kaerahelvest. Gurmaanidele võiksid aga olla spetspoed...ongi pood kahetiivaline - kel aega vähem ja lepivad vähemaga ja kel aega rohkem ja nõudlikum maitse...“ (Kunstnik)

Tegevused, reeglid, institutsioonid, taristu

Perede tarbimisharjumused mõjutavad ka jäätmete teket ning sortimist (Vt ka tabel 6, lk 58). Hajaasustuspiirkondades [taristu] kasutavad eramajade elanikud ära võimalust tellida prügiveedu [tegevused - teenused] võimalikult harva, minimaalselt kord kvartalis. See piirab ka segaolmejäätmete teket, sest konteineri maht on piiratud ja jäätmeid keegi kodus pikka aega hoiustada ei taha [tähtsused – jäätmed on ebameeldivad ja võtavad ruumi]. Jäätmete mahu vähendamise peale mõeldakse kohati ka juba poes ning eelistatakse tooteid, millest tekib mahuliselt vähem jäätmeid [tähtsused]. Näiteks ökoaktivist ostab piima kilepakendis, sest see võtab jäätmena vähem ruumi kui kartongpakend.

Sageli pannakse olmejäätmete sekka määrdunud liha- ja kalatoodete [esemed - lihatooted] pakendid, mille pesemist peetakse ebameeldivaks (linnukasvataja, ökoaktivist).

„Kord kvartalis käib prügiauto, 200l konteiner. Praegu tekib rohkem prügi mähkmetest. Peame hoolikamalt mõtlema, mida konteinerisse paneme [oskused - planeerimine].“ (Linnukasvataja)

“Jäätmed – peavalu, hommikul paned tühja koti sinna sisse, õhtuks on pilgeni täis, eriti kui on võõraid lapsi külas. Prügiauto käib 1x kuus, väike konteiner 80 l. Kott ei mahu sisse. Peab alla suruma, läheb täis küll.” (Ökoaktivist)

„Kuus 200l jäätmeid. Talvel 2 kuu peale, suvel kuu. Grillivärke on rohkem [tähtsused – suvel ostetakse grillimiseks tooteid, mille pakendeid ei pesta ja mis võtavad olmejäätmetes

ruumi, esemed - mugavustooted]. Lisaks kilekotid, kookide ja kondiitritoodete pakendid [esemed - pakendid], mida ei saa uuesti kasutada. Prügi põletamist ei soosi, parem kui põletavad Irus [tähendused – Irus põletamine on keskkonnale vähem kahjulik].“ (Talupidaja)

Osa segaolmejätmetest moodustavad ka katkised mänguasjad ning prügi, mis pärineb aastakümnete tagusest ajast, kui jäätmevedu polnud veel korraldatud ja inimesed olid harjunud jäätmeid oma kruntide äärealadele matma.

“Koristades [tegevused] tekib ühekordselt asju, palju mänguasju – see ongi lihtsalt prügi. Katkised ja mõttetu värgid, jubinad on laiali [esemed - mänguasjad, tähendused – need mänguasjad on ebakvaliteetsed]. Keegi ei viitsi kokku panna. Kinderi munad – issi ostis peaaegu iga päev [agendid].” (Kunstnik)

“Olen korjanud tonnide viisi klaasikilde, terveid pudeleid. Aastate jooksul maha maetud [tegevused – jäätmete mahamatmine, reeglid – jäätmekäitlemise osas puudusid reeglid] jäätmed [esemed - jäätmed] tulevad nüüd pinnale.“ (Talupidaja)

“[Olmejätmetesse lähevad] maa seest tulnud jäätmed – klaasikillud, pudelid, jama, millega midagi teha ei oska, katkised ämbrid, kõik see, mis pole taara, pakend, metall... rämps, millega pole midagi peale hakata, vana pintsel... [esemed - prügi]“ (Linnukasvataja)

Taristu, tegevused, esemed

Kuigi jäätmete sorteerimine [tegevused] on Eestis juba üsna kaua kohustuslik olnud ja selle korraldust on selgitatud, on inimestel endiselt küsimusi selle toimimise osas. „Mind isiklikult tõesti huvitab, et kui pakendikonteinerisse saab nii palju erinevaid pakendeid - klaas, konserviplekk, tetra, kile [esemed - materjalid]- panna, siis kes on need, kes need eraldi kõik veel korra läbi sorteerivad? Kas ei oleks mõistlikum ka erinevate pakendite jaoks panna eraldi konteinerid [tähendused – tõhusam sortimine]? Ka klaas ei peaks ju ka klirinal konteinerisse lendama, osad klaasid võiksid olla tervelt kasutatavad, pestult, nagu nõuka ajal olid [tähendused – pakendid võiksid olla korduvkasutatavad].“ (Kunstnik)

Perede jäätmete sorteerimise harjumuste [tegevused] kaardistamisel selgus, et valdavalt tegelesid sellega kõik pered ning eri liiki jäätmeid, sh pakendeid, koguti kodudes eesruumidesse, panipaikadesse või kõrvalhoonetesse [kohad - panipaigad].

„Muidu kogun kanasöödakottidesse ja meil on köögi töötasapinna all selleks kohe eraldi kapp [kohad - panipaigad], kui täis, siis esikusse sõitu ootama. Vahel on tüütu, et need pakendite kotid esikus, seal, kus parasjagu ruumi on, seisavad ja ees on, aga teist moodi ei kujuta ettegi enam [tähendused – prügi sortimine on elementaarne]. Muidugi võiks olla spetsiaalne koht aga ehk edaspidi.“ (Linnukasvataja)

„Pakendid pesen puhtaks ja viin konteinerisse, mees peseb suuresti [tegevused – pakendite pesemine]. Peab pesema, muidu ei ole kasu sellest [tähendused - pesemata pakendeid ei saa materjalina taaskasutada]. Klaasi, pleki ja metalli, eraldi, kilekotte kasutan mitu korda [esemed – materjalid]. (Ökoaktivist)

Jäätmeid, sh pakendeid, ei sorteerinud koduehitaja pere, põhjendades seda väikeses üürikorteris, mis on elukohana ajutiseks lahenduseks majaehitamise ajal, valitseva ruumipuuduse, pere meesliikme huvipuuduse ning plaanidega oma koju kolides paljusid asju teistmoodi teha kui üürikorteris. *„Pakendeid ei pese, ei sorteeri. Mees ei lähe kaasa [sotsiaalsed suhted, agendid], väike korter, ei ole ruumi [taristu]. Riknevad toidujäänused lähevad õue komposti [reeglid – biolagunevate jäätmete eraldamine].“* (Koduehitaja)

Lastega peredes tekib toidujäätmeid osaliselt ka seetõttu, et lapsed [agendid - lapsed] ei söö tihti oma portsjoneid lõpuni. Nii on mitmetes peredes vanemad omavahel kokku leppinud, kes sööb lapse toidujäägid (riknemata) ära. *„Mees sööb lapse toidujäänused ära, talle ei meeldi raiskamine.“* (Koduehitaja) Toidujäätmete käitlemise osas paistab uuritavate perede seas silma harjumus võimalusel sööta toidujäätmed ja –ülejäädid koduloomadele: koertele, kanadele, hobustele või korteri rõdul puuris elavatele küülikutele (ökoaktivist) [agendid - koduloomad].

Institutsioonid

Ühe pere tarbimisharjumusi mõjutas ka lasterikastele peredele Toidupangast saadav abi.

„Toiduabist tuleb säilivusaja piiril toit, kui on nt maitsestatud kana, siis võtan, marinaadis soola ja muuga. Ei ole kunagi ära visanud.“ (Ökoaktivist)

Taristu, reeglid

Leitakse, et pakendite sorteerimisele, pesemisele ja äraviimisele [tegevused] kulub palju aega ning need tegevused on argipäevatoimetuste kõrval tülikad, sest kogutud jäätmed tuleb kodust välja minnes kaasa võtta, aga need kipuvad ununema [oskused - planeerimine].

„Sorteerimisele kulub jõhkralt aega. Pean võtma eraldi aja ja orgunnima, et ei unustaks maha [reeglid - ajakasutus]. Konteinereid ei ole väga palju [taristu]. Võtab aega.“ (Ökoaktivist)

Kui õnnestus pakendijäätmeid koju mitte unustada, võis järgmine takistus ilmnedu pakendikonteineri juures, mis võivad olla täitunud või nende kasutamine segadust tekitav (Joonis 2 lk 22).

Linnukasvataja ja talupidaja viivad kõik sorteeritud jäätmed, va kompostitavad biojäätmed, jäätmejaamadesse [taristu], kus saab eraldi kogutud jäätmetest korruga lahti. Jäätmejaama eelistamises mängib linnukasvataja pere jaoks oma rolli ka võimalus majaehitusega seotud jäätmeid ära anda, mida avalikud jäätmekonteinerid ei võimalda.

„Sorteerime pakendid ära. Saadan paberisse-pappi, pakendid jäätmejaama. Tore koht. Hea, et on selline tasuta koht [tähendused]. Patareid, värvipurgid, makrofleksid – kõik lähevad sinna [esemed – ohtlikud jäätmed]. Bioloogiline jääde läheb komposti [hunnikusse kanaaeda]. Võipakend läheb pakendisse. Eks me loputame ka tegelikult [tegevused – pakendite pesemine]. Vett läheb, meil on vesi olemas, aga soe vesi on kallid [tähendused, raha - lisakulutused].“ (Linnukasvataja)

„Kuna sorteerin väga palju, siis viingi Kehtna jäätmekäitlusjaama, seal ruumi küll.“ (Talupidaja)

Paljud pered on leidnud võimalusi pakendite osaliseks taaskasutamiseks. Mitmetes peredes kasutatakse pakendeid korduvalt: kandekotte poes käimiseks, plastkarpe lõunasöögi tööle võtmiseks ja taimede istutamiseks, klaaspurke hoidiste tegemiseks, pappkaste lastele

mängimiseks aga ka kaupade soetamiseks talunikelt ja sisseostude tegemiseks, samuti meisterdamiseks ning prügi kogumiseks [esemed – pakendite korduvkasutus].

„Karpe ka taaskasutan. Koogikarbi pesen puhtaks, saab küpsisetorti teha ja küla peale kaasa teha [esemed – pakendite taaskasutus]. Mahlapudelit kasutan sügisel edasi. Õunamahla jaoks plastikkotte ei osta. Pelgan plastikut ja kuuma koos [tähendused, teadmised].“
(Linnukasvataja)

„Grilliha pakendid pesen. Ämbrid ja plasttops id jätan alles. Mees võtab tööle lõuna kaasa karbiga. Keeratava korgiga pudeliga on hea jooki kaasa võtta.“ (Ökoaktivist)

Joonisel 15 on ära toodud perede tarbimisega seotud praktikaelemendid, mis näitavad, kui paljudest elementidest praktikad koosnevad ning kuidas need on omavahelistes sõltuvussuhetes.

Joonis 15. Perede tarbimispraktikatega seotud praktikaelemendid

Joonisel 16 on kujutatud tarbimisega seotud praktikaid (toodete tootmine, sisseostude tegemine, söögitegemine, jäätmete sortimine, jäätmete äraviimine, jäätmete põletamine ja ladestamine), mida mõjutavad korrigeerivad taristu (poed, jäätmete sortimise võimalused, jäätmekäitlusmeetodid), agendid (nii suuri kui ka väiketootjad, tarnijad, kauplused, jäätmekäitlejad).

Esemed

Sisseostude tegemine pakendite kasutust vähendavaid soovitusi järgides kulges peredes erinevalt ning olenes mitmetest asjaoludest. Kõige märgatavamalt toetasid pakendite vältimist võrkkotid [esemed – korduvkasutatavad pakendid], sest neid oli mugav kaasas kanda ning üldjuhul need koju ei ununenud. „*Puuviljakotikesed ja ostukotid on kogu aeg käekotis, nii on hästi mugav.*“ (Linnukasvataja)

„*Oma pakenditesse ostsin puu- ja köögivilju poes. See õnnestus enamikel kordadel, üksikud korrad ununes võrkkott. Korra isegi ostsin ühe.*“ (Koduehitaja)

„*Plaanin juur- ja köögi – ja puuviljadel kindlasti kasutada. Aga muu on aja, närvide ja raha liigne kulutamine.*“ (Talupidaja)

„*Kasutasin ainult võrkkotte ja nendega läks päris hästi.*“ (Kunstnik)

Teistesse pakenditesse ostmine niivõrd edukalt ei kulgenud, sest eeldas poodiminekuks põhjalikumat ettevalmistust ja spetsiaalsete pakendite kaasavõtmist [tegevused – ostude ja taara planeerimine]. „*Näiteks hakkliha ei käinudki oma ämbrikesega ostmas, ehk edaspidi. Seda peab eraldi meeles pidama ja kodust kaasa võtma.*“ (Linnukasvataja)

„*Peamiseks takistuseks jäi minu enda laiskus, suutmatus planeerida oma tegevusi viisil, et mul oleks kogu aeg mingid omad anumad kaasas.*“ (Koduehitaja)

Ökoaktivist ja talupidaja jõudsid sisseostude tegemisel ka kodus olemasolevate pakendite kasutamiseni [tegevused – uus praktika] ning tõdesid, et see vähendas ka jäätmete teket. „*Kõik mis vaja, sain oma pakendisse osta. Jõupaberist kotte, riidekotte, munareste ja muid pakendeid [esemed - pakendid] kasutasin ka mitu korda.*“ (Ökoaktivist) Talupidaja kasutas pakenditena kodust kaasavõetud kilekotte [esemed - kilekotid], millega ta ostis sardelle, vorsti, suitsuribi, lõhe, merikapsast, marineeritud kurke, pähkleid, lahtiseid komme, poolitatud arbuusi, saiakesi jm. Kanadele ja hobustele teravilja soetamisel kasutas ta suuri jõusööda paberkotte korduvalt. Ka õnnestus tal vähemalt 10 korral osta kohvijooke enda kaasavõetud papist kohvitopsi [tegevused – pakendite taaskasutamine]. „*Bensukates ikka*

öeldi, et meil on olemas kohvitopsid kasutage neid [reeglid – kohvi ostmine ühekordsesse topsi]. Sai võrreldud, oli sama suurus, siis lubati, mul oli ka papist kohvitops kaanega.“ (Talupidaja)

Esemed, oskused, tegevused, tähendused

Oma pakendisse sisseostude tegemine viis pered ka uue praktika väljaarendamiseni, eeldades neilt senisest organiseeritumat ostude planeerimist [tegevused, oskused], kuid tekitas pingeid, kui poodimine või teatud toote ostmine polnud planeeritud. „*Mõtlesin rohkem eelnevalt läbi, mida võiks süüa teha ja kuidas teha selliselt, et peaks võimalikult vähe pakendeid tarbima.*“ (Koduehitaja) Talupidaja sõnul õnnestus pakendite vältimine siis, kui jälgida, mida osta, ja ette mõelda, mida ostma minna [tegevused – ostude planeerimine, reeglid - ostunimekiri]. Soovitud asjad jäid ka ostmata, sest vajalikku pakendit polnud kaasas ning selle tulemuseks olid negatiivsed emotsioonid: „*Vahest ajab täitsa tingedaks, et just siis kui sul kotikest kaasas pole, tahaks nagu võtta.*“ (Talupidaja)

Kui tooteid ilma pakendita osta polnud võimalik, osteti suuremas koguses, et väikepakendeid arvuliselt vältida. „*Päris pakendita osta ei saanud paljusid asju, aga sain osta suuremas koguses: näiteks või, kohupiim, piim ja munad.*“ (Ökoaktivist)

Pakendivaba poodlemise mõju perede tarbimisharjumustele oli seotud peamiselt kaubavaliku piiratusega, mistõttu osteti ka vähem. „*Tarbisin vähem, seetõttu maksin vähem. Jäi ka ostmata. Ei ostnud puuvilju, mis olid karpide sees.*“ (Talupidaja) Samas ei pruukinud see alati täheldada rahalist kokkuvõtet. „*Ostmata midagi ei jäänud, kõik sujus kenasti, kuna olen juba varem üritanud vaadata, et liigselt kilekotte ja muud ei kasutaks [tähendused – kilekotte ei peaks kasutama]. Kui täielikult pakendeid vältida, siis peaks toitumisharjumusi muutma [tähendused - harjumused] ja ka tihemini poes käima [tegevused] ja poeskäimisi planeerima [oskused], sest tavapoest kõike pakendivabalt ei saa ja talupood on vähem [lühemaajaliselt] avatud. Ka muutuksid väljaminekud toidule palju suuremaks, kuna talupoes on kõik palju kallim [raha – suurenenud kulud].“ (Ökoaktivist)*

Taristu, harjumused, oskused

Uuringus osalenud tarbijad tõdesid, et peamiste tarbitavate kaupade lahtiselt müüdavatele alternatiividele minek eeldab rohkem eeltööd [oskused – alternatiivide uurimine], eraldi sõite [tegevused] ja ostukohtade vahetamist [taristu], näiteks kohalike väiketootjatega kontakti loomist ning neilt otse toodete soetamist.

“Kuna oleme suured piimatoodete tarbijad, siis täielikult pakendivabaks muutumiseks tuleks, kas see osa menüüst täielikult välistada või leida talupidamine [agendid - tootjad], kelle abil saaksime seda menüüd elus hoida ilma eelpakendatud toodete ostmiseta. Mõlemad on üsna keerulised ülesanded [tähendused – piimatoodetest loobumine või ostukoha muutmine, oskused – alternatiivide väljauurimine].” (Koduehitaja)

Oma pakendisse ostmise võimaluste leidmiseks muutusid ka perede ostukohad. Pereemad, kes tegid peamiselt Raplas sisseoste, hakkasid rohkem käima Rapla Talupoes [taristu - ostukoht], kus on linna kõige suurem lahtise ja kohaliku kauba valik (Joonis 14 lk 63) ning oma pakendisse saab osta tooteid, mida mujal pakendatuna müüakse. Seni pereemad talupoes ja erapoes regulaarselt ei käinud. Linnukasvataja, kelle põhiliseks tömbekeskuseks ja poodlemiskohaks on Märjamaa, hakkas rohkem käima kohalikus erapoes [taristu - ostukoht]. *„Olen hakanud rohkem ostma Märjamaalt erapoes Lemmiku, sealt saab osta lahtiselt liha, hakkliha, vorstitooteid ja leiba oma kotti.“* (Linnukasvataja)

Koduehitaja jaoks muutusid ostukohad ka kolimise tõttu, kuid oma roll oli ka võimalusel tšekist loobuda. *„Ostukoht muutus tänu kolimisele, aga selles mõttes muutus tänu eksperimendile ka, et kui teadvustasin, et vaja on köögivilja, siis vedasin end ikka Rapla Talupoodi, kus ma saan kviitungist ka keelduda [tähendused – jäätmete vältimine läbi ostutšekkidest loobumise]. Konsumi iseteeninduskassas selline võimalus nt puudub, kui kasutada varianti, et kaalud kõik asjad kassas [tehnoloogia].“* (Koduehitaja)

Ajakasutus

Oma pakendisse ostmisega kaasnes suurem ajakulu, kuid peamiselt tingis selle uute ostukohtade lisandumine. „*Nii palju rohkem kulus, et käisin lisaks tavapoele ka talupoes, kui varasemalt oleks muidu ehk laiskusest talupoodi minemisest loobunud.*“ (Koduehitaja) Hinnang ajakulule seostus ka sellega kui põhjalikult pereemad oma pakendisse otsmisesse energiat panustasid. Nii töid suurema ajakulu välja talupidaja ja ökoaktivist, kes isiklikke pakendeid ostude tegemisel kõige rohkem kasutasid, koduehitaja hinnangul lisandus ajakulu peamiselt uue ostukoha lisandumisega ning linnukasvataja ja kunstnik, kelle jaoks piirdus pakendite vältimise eksperiment peamiselt võrkkottide kasutamisega, ajakulu oluliseks ei pidanud.

Oma pakendisse ostmist takistavad tegurid

Põhiliselt takistasid pakendite vältimist plaanivälised poeskäigud [tegevused - praktikad], kaasavõetavate korduvkasutatavate pakendite suur arv [esemed - pakendid], lahtiselt müüdava kauba väike valik [esemed - tooted], müüjate kogemuste puudumine ja ebalev suhtumine [reeglid - normid] klientide oma pakenditega ostmisesse, sest kliendi oma pakendisse müümise osas riiklikult soosiva seisukoha puudumine tekitab kõhklosti, ning teiste pereliikmete motivatsiooni puudumine pakendite vähendamiseks ja käitumise muutmiseks.

Tegevused

Plaaniväline poeskäimine on ka üks igapäevaelupraktikatest, mis kaasneb tarbimisega sama automaatselt, nagu toodetega kaasnevad pakendid. Juhuslikud poeskäigud kaasnesid peamiselt teiste asjaajamistega, näiteks töölkäimine ja muud toimetused jt. Kui juba on kord kodust välja tuldud, selleks aega ja kütust kulutatud, on mõistlik ka poest läbi käia, et vaadata, mis on hea hinnaga, osta midagi, mille osas meenub, et see on kodus otsa saanud, või mille järele on tekkinud isu. Spontaansed vajadused, eriti isu millegi järele, on kiireloomulised ning motiveerivad inimesi koheselt tegutsema, sest isusid ei saa planeerida järgmisesse nädalasse. Otsus spontaanselt poodi minna leiab enamasti aset kodust väljas, näiteks teel töölt koju, mistõttu ei ole võimalik ka poodlemiseks vajalikke esemeid kaasa võtta. „*Kuna*

elutempo on kiire ja pidevalt tekib vajadus spontaanseid oste teha, siis ei ole iga kord kindlasti võrkkotte või anumaid kaasas [esemed], et toetada pakendivaba poodlemist.“
(Koduehitaja)

Esemed, oskused

Puudustena toodi välja ostude poeskäigule kaasa võetavate pakendite suur hulk, mille kaasastassimist peeti ebamugavaks. Lisaks selgus, et korduvkasutatavate pakendite kasutamisel tuleb tarbijatel sageli ise kujundada uusi praktikaid, mis ei harmoneeru varasemate ja ülejäänud praktikatega ning pingestavad ajakasutust veelgi. „*Peab olema kaasas ca 100 pakendit kuhu midagi panna ja kui poes ei ole vastavat toodet, tassid niisama kaasas. Sama suur kott on pakendeid lisaks kaasas kui poest koju tood [tähendused – korduvkasutatavad pakendid võtavad ruumi], ebamugav on otsida kotist vastavat pakendit. Pärast pesemine, hooldamine, desinfitseerimine, kuivatamine, uuesti poevalmis panemine [oskused, tegevused – pakendite ettevalmistamine]. Väga töömahukas. Mulle on olulised vabad käed ja paindlikkus [tähendused - mugavus].“ (Talupidaja) Lisaks tundis ta end ebamugavalt, kui oli otsustanud poes mingit kindlat asja osta ja pakendit polnud kaasas. Talupidaja kujundatud praktika peamiseks puudusteks olid raskesti desinfitseeritavast materjalist pakendite, näiteks kilekottide, kasutamine ning konkreetsete pakendite määramine kindla toote ostmiseks. Kilekottide kasutamist ei soovitatud ka osalejatele antud juhistes (vaata juhised lisa 3).*

Kaubad, tähendused, normid

Paljusid tooteid [esemed - kaubad] ei olnudki võimalik oma pakendisse osta, sest enamasti neid lahtiselt ei müüda, näiteks juust, sulatatud juust, kakaopulber ja konservmais joonisel 17 lk 79. Nende toodete pakendite vältimiseks peaksid tarbijad nende tarbimisest loobuma või või vahetama tavapäraseid ostlemiskohad teiste ostukohtade vastu. Talupidaja tõi oma pakendisse ostmise puudustena lisaks lahtiselt müüdavate vorsti- ja lihatoodete realiseerimisajale ja kvaliteedile välja, et vähe kaupa on ilma pakendita ja mitte kõigis poodides ja et erinevates poodides käies kulub rohkem aega ja kütust.

Talupidaja, kes on ise kaubanduses töötanud ja hügieenitingimuste tagamaadega kursis, oli ka enne eksperimenti veendunud, et lahtises letis müüaksegi halvaks läinud kaupa [normid - ebapiisav hügieen, tähendused –vajadus realiseerimisaja lähedal olev kaup maha müüa] ning seda kinnitasid ka tema enda saadud eksperimendiaegsed kogemused: kilekottidesse ostetud sardellid, vorst ja suitsuribi olid hapuks läinud. „*Lihaletti pannakse vist kõik realiseerimisaja ületanud kaup lahtiselt.*“ (Talupidaja)

Normid, agendid

Tõdeti ka, et oma pakenditega ostmine tekitab poemüüjatele [agendid] sekeldusi ja ebamugavust, näiteks võrkkotiga mullaste köögiviljade ostmisel. „*Müüja käest sain pragada, kui kartulitelt veidi kuiva mulda võrgu vahelt letile läks [normid – müügiletid ei tohi olla määratud ega mullased], aitasin siis ise puhastada.*“ (Ökoaktivist) Autor soovitas osalejatele jagatud oma pakendiga ostmise juhistes mullaste toodete ostmiseks kasutada korduvkasutatud paberkotte [esemed].

Samas, nii nagu ostjad on harjunud sellega, et kauba ostmisega kaasneb pakend, on poemüüjad harjunud tooteid automaatselt ettenähtud pakenditesse pakkima [tegevused - pakendamisharjumus]. Autoril on leti eest seistes tulnud ette olukordi, kus müüja on plastkarbi või kilekoti juba kätte võtnud ja ootab kliendi ostusoovi.

Pereliikmed, tuttavad, sotsiaalsed suhted, kaootiline elukorraldus

Tõdeti, et jäätmete vähenemine sõltus ka ülejäänud pereliikmetest [agendid, sotsiaalsed suhted] ning nende motiveeritusest jäätmete vähendamise eksperimenti kaasa teha. Peresiseseid erinevusi motiveerituses esines enamikes peredes ning kui naised, kelle eesmärgiks oli majapidamise ja söögitegemise eest hoolitseda, olid valmis oma harjumusi muutma ning pakkusid end vabatahtlikult eksperimendis osalema, siis teised pereliikmed, kelle kodused tegemised majapidamise ja söögitegemisega regulaarselt ei seostunud, enamasti uute praktikatega kaasa ei tulnud. „*Kuna abikaasa on suur energiajookide tarbija, siis neid tekkis endiselt endistviisi, sama lugu suitsupakkidega.*“ (Koduehitaja, kelle peres pole mehe vastuseisu tõttu ka jäätmete sorteerimise harjumust.) „*Praegu käib meil mees rohkem ostlemas [tegevused - ostlemine] ja talle ma neid korduvkasutatavaid kotte kahjuks*

kaasa ei saa, ta ei viitsi [tähendused – korduvkasutatavate kottide kasutamine toob mehele üksi poes käies liiga palju sekeldusi kaasa või need tema jaoks liiga naiselikud praktikad]. Aga kui me koos käime, siis küll, et oo, kui peen värk.“ (Linnukasvatataja)

Siiski võivad teised pereliikmed ja suhtlusringkonda kuuluvad inimesed sellistesse algatustesse vastutulelikult ning positiivselt suhtuda. „*Ta [pereliige - abikaasa] on harjunud, et käime oma pakenditega poes“ (Talupidaja)*

Kunstniku peres tõi eksperiment hästi välja kaootilise elukorralduse mõju leibkonna jätmete tekkele ning ilmestas, kuidas muutuse loomiseks spetsiifilises valdkonnas võib olla vajalik stabiilsus ülejäänud elukorralduses. „*Meie pere puhul eksperiment ebaõnnestus, kuna see langes kokku lahkukolimisega, mistõttu asjaolud olid niigi segased. Kuna elasin vaatlusalusel ajal üürikorteris ning lapsed (2 teismelist poissi ja kuuene tüdruk) [agendid - lapsed] ei olnud pidevalt minu juures, siis olid pakendivaba poodlemise tulemused väga kaootilised. Ma arvan, et ainult iseendale ostes oleksin üsnagi eeskujulik pakendipeaaguvaba ostleja, selleks aga, et peresiseselt pakendivabalt poodelda peab huvi olema mõlema vanema poolne [agendid - pereliikmed, sotsiaalsed suhted], siis leitakse ka lahendusi ja ideid juba puhta entusiasmi pealt. Vaid ühe vanema pingutused sõidavad varem või hiljem liiva [tähendused – üksi on kurnav muutuseid läbi viia], sest frustratsioonil on allaandmise juures oluline osa. Rohelise elustiili juurutamine perre vajab kõigi ostujõuliste pereliikmete konsensust, mille alus on lugupidav dialoog [tähendused – üksteisega arvestavad peresuhted]. Seda ma ei saavutanud.“ (Kunstnik)*

Kaootilise elukorralduse mõju ilmnes ka koduehitaja peres, kus nädala sees tarbitakse kodus valmistatud toitu, mida tehakse ette mitmeks päevaks, sest nii on odavam ja aega kokkuhoidvam, kuid nädalavahetusel maal maja ehitades tarbitakse poest saadavat valmistoit, saiakesi, kiirsuppe, kiirmakarone jm.

Võrgustik

Oli ka pereemasid, kes soovisid omal käel oma pakendisse ostmise võimaluste kohta rohkem teada saada ning jagasid oma kogemusi ka teiste suhtlusringkonda kuuluvate inimestega. Näiteks liitus linnukasvatataja sotsiaalmeedias vastava grupiga: „*Liitusin ka FB pakendivaba*

poodlemise grupiga, seal ka häid nippe vahel.“ Lisaks tutvustas ta oma pakenditesse ostmise ideed enda naabrile, kellele see väga meeldima hakkas ning kes asus koheselt ka selleks ka võimalusi looma. „*Kusjuures selle naabrinaise, kellega sul külas käisin, nakatasin. Ta läks koju, otsis välja vana kardina ja siis õmbles sellest puuviljakotikesed [tegevused – taaskasutatavate kotikeste õmblemine]. Andis ka oma tütrele kasutada, tütrele meeldis. Tütar kaalus ära ka, olid vaid 1,5g rasked [tähendused – oma pakendid ei pruugi kaalu tõttu kulusid suurendada]. Ja ka tütre mehele hakkasid meeldima ja mees tellis neid juurde, ütles, et nii mõnus süsteem ja ei ole seda kileprügi nii palju [tähendused – plastikjätmeid tekib liiga palju]! Vaata, kui tore!*“ (Linnukasvataja)

Pakendita ostmise kõrvalmõjud

Pakendite vältimise püüdlusega kaasnesid koduehitaja puhul ka loobumine pudelivee tarbimisest [tooted, raha - kulude kokkuvõid, tähendused – keskkonnasõbralik käitumine] ning liha tarbimise ja sellest tulenevate pakendite vähenemine [tähendused – keskkonnasõbralik käitumine]. „*Ära jäid minu tavapärased veepudelid. Hakkasin senisest hoolsamalt olemasolevat pudelit kraaniveega täitma ja kaasas tassima. Liha ostsime vähem, nii et tavapärased lihapakendid jäid ära.*“ (Koduehitaja)

Ka kunstnik, kes üksi olles tarbis peamiselt taimetoitu, tõdes, et pakendeid vältides jäätmete vähenes ning jäätmete liik muutus: nii tekkis tal kõige rohkem biolagunevaid jäätmeid [esemed] ning pakendeid [esemed - pakendijätmed] kogunes vähem kui poole kilekoti jagu kuus.

Ekspereiment mõjutas tarbimiskäitumist ka muudes eluvaldkondades. „*Kui külastasin näiteks raamatukogu, siis keeldusin laenutustähtaja kviitungist [tähendused]. Seal oli võimalus, et nad ei trükigi seda välja.*“ (Koduehitaja) „*Riidepoest ostes olen öelnud, et ma kilekotti ei taha, et mul endal olemas.*“ (Linnukasvataja) „*Tihti vaatan poes olles asja oma käes ja küsin endalt: kas ma seda ka päriselt vajan ning milline on olnud asja teekond algusest minu käteni?*“ (Kunstnik)

5.2 Analüüsi kokkuvõte

Oma pakendiga ostmise eksperimendis osalejate tarbimisharjumusi analüüsidest selgus, et pereemad kasutavad pere tarbimisharjumuste rahuldamiseks üsna mitmekesiseid võimalusi: lisaks tavapoodidele soetavad nad toiduaineid sugulaste ja tuttavate käest [agendid - sotsiaalvõrgustik], kohalike talunikelt, väikepoodidest ning nišipoodidest (ökopood) [taristu]. Pereemad käivad valdavalt 1-2 korda nädalas [reeglid] autoga [esemed] suurematel poeskäikudel, sageli mitmetes poodides, nii üksi, laste kui ka terve perega [agendid], ning jooksvalt spontaansetel poeskäikudel.

Sisseostude tegemisel kasutatakse ka poodide innovatiivseid lahendusi nagu iseteeninduskassasid: näiteks koduehitaja kaalub puu- ja juurviljad pakendamata kujul, kleebib kaalukleepsud peale ja skaneerib tooted koheselt ära ning paneb oma ostukotti, maksab ning lahkub poest [tehnoloogia ja praktikad – iseteeninduskassad toovad endaga kaasa sisseostude tegemise praktika muutumise ning eeldavad kliendilt uute oskuste omandamist].

Osalejad peavad vajalikuks ostude planeerimist ja poenimekirja tegemist [reeglid], kuid praktikas selleni enamjaolt ei jõua, õigustades seda kiire elutempo ja teiste kohustustega. Poenimekirja põhiliseks eesmärgiks on tagada see, et midagi tähtsat ei ununeks [tähendused, reeglid – poenimekiri kui eeskiri, millest tuleb kinni pidada], ning toetada söögitegemisplaane, mitte vältida liigset kulutamist ja ebavajalike toodete ostmist [reeglid]. Samas ilmnes, et emotsiooniosustud ning allahindlused mõjutavad uuritavate ostukorvi maksumust rohkem kui nad vajalikuks peavad.

Perede tarbimismahtu kujundavad ka rahaline olukord, sissetuleku stabiilsus ja teised suured kulutused nagu majaehitus, laste tarbed jm [raha, teised kulud eelarves].

Analüüsidest perede jäätmekäitluspraktikaid ilmnes, et valdavalt tegelevad kõik pered jäätmete sortimisega, nii nagu seadused ette näevad [reeglid], kuid jäätmete liigiti kogumine, pesemine, hoiustamine ja äraviimine põhjustavad ebamugavust [praktikad] ja toovad kaasa suure ajakulu. Osad pakendid, näiteks lihapakendid [esemed], mille pesemine on perenaiste arvates ebameeldiv, leidsid oma koha hoopis segaolmejäätmete kontaineris. Biolagunevate

jäätmete sortimisest oli huvitatud kõik pered ning üldiselt leiti selleks ka võimalused nii eramutes kohapeal kui ka korterelamutes, osaliselt söödeti neid koduloomadele, kompostiti või paigutati vastavasse konteinerisse [praktika, taristu]. Samas ilmnes, et biolagunevate jäätmete sortimine väiksemates kortermajades võib olla lahendamata, tulenevalt kohalike omavalitsuste jäätmekäitluskordadest [reeglid, taristu].

Jäätmetekke vältimise ja vähendamise osas olid peredes kasutusel mitmed pakendite vähendamise ja taaskasutamisega seotud praktikad. Näiteks käisid emad valdavalt poes oma korduvkasutatavate kottidega ning poekotte osteti harva [esemed]. Lisaks vältisid mitmed emad õhukeste kilekottide tarbimist [esemed], soetades puu- ja juurvilju lahtiselt, sageli üksikshaaval, või kasutasid ostmisel kilekotte korduvalt. Samuti oli nende seas levinud pakendite korduvkasutamine prügi hoiustamiseks, ostmiseks, söögi pakendamiseks, meisterdamiseks, taimede kasvatamiseks jm [tähendused – pakendite kodused korduvkasutusvõimalused]. Pakendijäätmete osas ilmnes veel vastumeelsus plastjäätmete kodus põletamise osas [tähendused - plastiku põletamine on mürgine] kuid paberjäätmete, va vanapaber, põletamist võib pidada tavapäraseks praktikaks [tähendused – paberi põletamine on ohutu ja kasulik – annab sooja].

Liigset jäätmeteket seostasid perenaised muutliku elukorraldusega, kui elurütm pole paigas ning rutiinid on välja kujunenemata, ning külaliste vastuvõtmisega [agendid - sotsiaaltööstus], millega kaasneb kokkupuude erinevate tarbimise ja jäätmekäitluspraktikatega.

Pakendite vältimise eksperimendi tulemusena võeti katse läbiviimiseks peredele jagatud võrkottide kasutamine puu- ja juurviljade ostmisel omaks. Oma kodus leiduvate pakenditega sisseostude tegemine niivõrd edukalt ei sujunud, sest peamiseks takistuseks osutus vajadus nende kodust ettevalmistust ja kaasavõtmist põhjalikult planeerida. Siiski jõudsid kaks pereema (talupidaja ja ökoaktivist) valitud toodete puhul oma koduste pakenditega ostmise praktika väljakujundamiseni. Samas olid nende hinnangud protsessi sujumisele erinevad – talupidaja jaoks oli suure koguse erinevate pakenditega poeskäimine ebamugav, ökoaktivist aga ei näinud selles probleemi. Lisaks ilmnes, et korduvkasutatavate

pakendite osas eelistati kasutada varem toodetega kaasnenud pakendeid, mis ei pruugi korduvkasutamiseks sobida. Näiteks taaskasutas talupidaja papist kohvitopse ja kilekotte, mida Bulk Barni miinimumnõuded (vt lk 48) ei oleks aktsepteerinud. Spetsiaalsed ja pakendid, näiteks korduvkasutatav kaasaskantav kohvitass, või lihtsamalt puhastatavad anumad kilekottide asemel oleksid olnud kasutamiseks mugavamad.

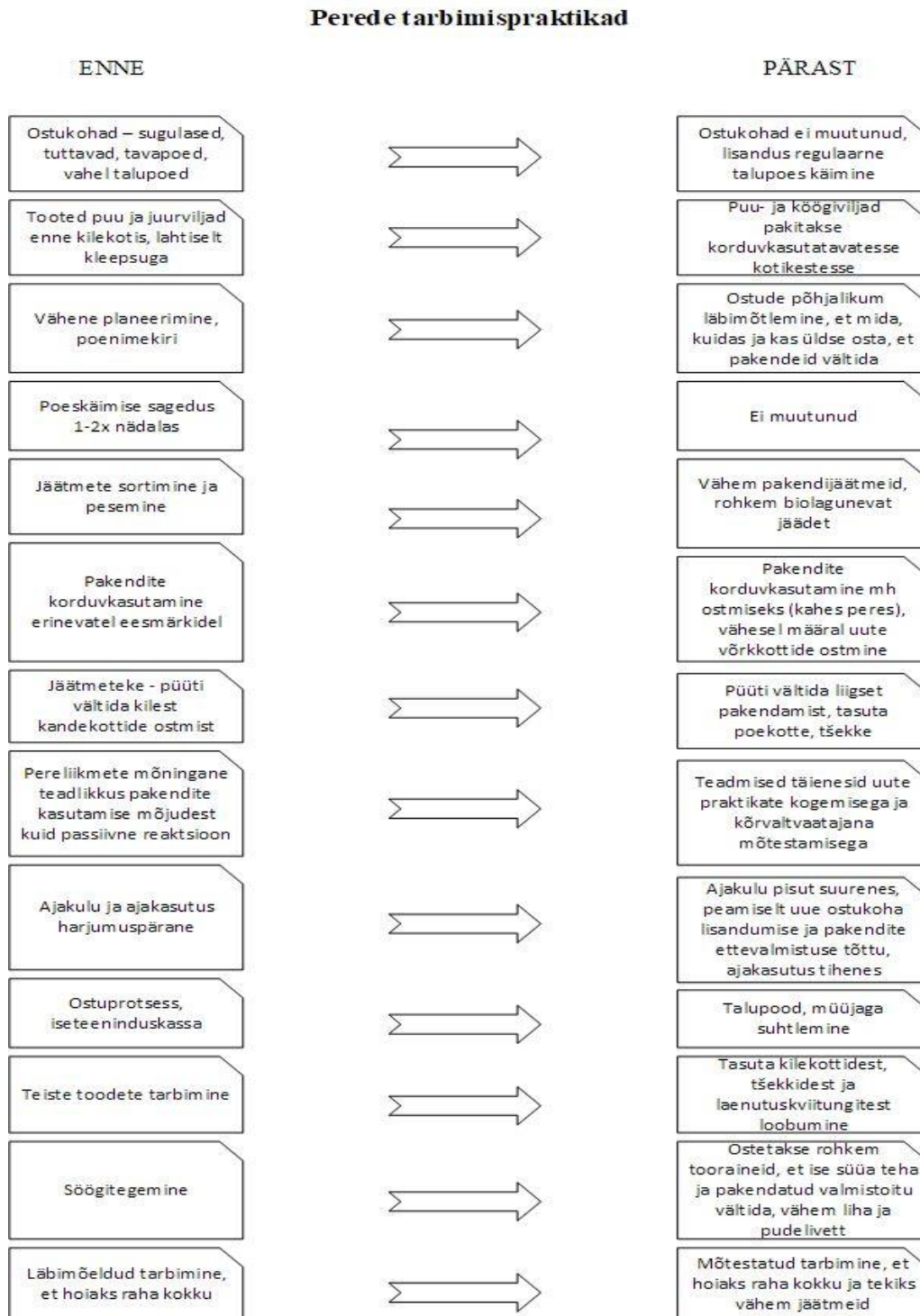
Üheks märkimisväärsemaks muutuseks, mis eksperimendiga kaasnes, oli ostude põhjalikuma planeerimise praktika väljakujunemine, sest pakendite vähendamiseks püüdsid oma oste paremini läbi mõelda kõik osalejad, isegi kui sellega ei kaasnenud otsene oma pakendite kaasavõtmine. Väiksemad muutused hõlmasid endas ostukohtade lisandumist ning, vastavalt pakendite vähendamisele pühendumusele, suurenenud ajakulu.

Lisaks leiti, et olemasolev lahtiselt müüdava kauba valik ei taga oma pakendiga ostjale samavõrd laia tootevalikut kui pakendatud kauba valik, mistõttu tuleks ühekordsete pakendite vältimiseks lisaks ostukoha muutmisele ka oma toitumisharjumusi muuta.

Ainsaks eksperimendi järgselt püsima jäänud muutuseks on võrkkottide kasutamine puu- ja juurviljade ostmisel. See näitab, kui suur on tarbija käitumise muutmise ulatus kui struktuuri ei saa muuta.

Muutuste esinemine perede tarbimispraktikates, mis kaasnesid peredel oma pakendiga ostmise eksperimendiga, on ära toodud joonisel 18.

Joonis 18. Perede tarbimispraktikate lühiajalised muutused

JÄRELDUSED JA SOOVITUSED

Käesolev magistritöö lähtub eeldusest, et kaasaegsed tarbimisharjumused, millega kaasneb märkimisväärne jäätmeteke, ei ole pikas perspektiivis mõistlikud. Tootmise ja tarbimise käigus ammutatakse looduskeskkonda kahjustades suur hulk ressursse, mis muutuvad kiiresti jäätmeteks, mille ladustamine vajab ruumi ja toodab kasvuhoonegaase. Jäätmete põletamine saastab õhku mürgiste ühenditega ning kogumine, transportimine, käitlemine ja taaskasutamine kulutab teisigi ressursse näiteks kütust transportimiseks, vett ja kemikaale puhastamiseks, elektrit purustamiseks jm. Et jäätmeteke on otseselt seotud majandusliku arengu ja kasvuga, siis ilma sekkumiseta väheneks jäätmeteke vaid majanduslanguse ajal. Et antud magistritöö eesmärgiks on pakkuda välja võimalusi pakendijäätmete vältimiseks mitte majanduslanguse esilekutsumiseks ning praegusele majandusmudelile uue alternatiivi leidmiseks, siis tuleks eelkõige lähtuda jäätmete vähendamise vajadusest läbi tarbimisharjumuste struktuurse muutmise ning sellega saavutatavast jäätmekäitluskulude kokkuhoiust ning keskkonnamõju vähenemisest.

Euroopa Liit peab jäätmetekke vältimist oluliseks, see on jäätmehierarhias esimesel kohal, ning soovib ringmajanduse kavaga tagada toimiva ressursiringluse, mille eeldusteks on olmejäätmete maksimaalne taaskasutamine, ümbertöötlemiseks sobivate jäätmete prügilasse ladestamise lõpetamine ning vastupidavate, pika kasutusea, lihtsalt parandatavate ja ümbertöödeldavate toodete tootmine. Lisaks peaks kava tagama tootjavastutussüsteemide toimimise ning vähendada tooraine soetamisega seotud riske. Pakendijäätmete vähendamine on ringmajanduse kava toimimise üheks eelduseks. Samas on senised püüdlused pigem seotud jäätmete efektiivsema käitlemise kui vältimisega.

Euroopa Komisjoni hinnangul takistab ringmajandusele üleminekut lisaks praegustele tarbimisharjumustele ja jäätmetesse suhtumisele, ettevõtete teadmiste puudusele ja finantssüsteemi usaldamatusele veel olukord, kus hinnad ei kajasta ressursside kasutamise tegelikke kulusid ühiskonnale ja poliitikaga ei suudeta anda tugevaid ja järjepidevaid signaale (Ringmajanduse..., 2014).

Et ringmajanduse käsitlus kujutab endast ühiskonna ideaali, on selle saavutamise võimalikkus küsitav, kui ei ole teada, kuidas neid eesmärke reaalses elus saavutada ning milliseid konkreetseid meetmeid rakendada. *Zero waste*-kontseptsiooni ideaaleesmärgid ühtivad paljuski ringmajanduse põhimõtetega, kuid on suunatud eeskätt jäätmete vähendamisele ning jäätmete kogusest ja käitlemisest (ladestamine ja põletamine) tingitud keskkonnamõjude ärahoidmisele. *Zero waste*-elustiili võib aga pidada üsna rakenduslikuks alt-üles algatusteks, mis pakub tarbijatele välja konkreetseid võimalusi oma igapäevaste tarbimisharjumuste muutmiseks ja jäätmete vähendamiseks. Individuaalsetel püüdlustel on aga selged piirid, nagu näitab ka magistritöö käigus läbi viidud eksperiment.

Antud magistritöö on oluline põhjusel, et see analüüsib lastega perede tarbimispraktikaid argielu tasandil ning püüab anda vastuseid küsimusele, millisel moel võiks jäätmete vähendamine olla organiseeritud, saavutamaks Euroopa Liidu ringmajanduse kavas püstitatud ideaaleesmäärke.

Töö eesmärgiks oli selgitada välja, millised tegurid toetavad/takistavad lastega peredel jäätmete vähendamiseks oma pakendiga sisseostude tegemist ning millised peaksid olema seda praktikat toetavad tingimused. Nendele küsimustele vastamiseks uuriti süvitsi perede tarbimisharjumusi ning paluti pereemadel, kes klassifitseerisid juhuslikult üsna kõrge keskkonnateadlikkusega inimeste hulka, kasutada sisseostude tegemisel võimalikult palju korduvkasutatavaid pakendeid.

Eksperimenti analüüsi põhjal leidis kinnitust hüpotees, et perede argielu osaks olevaid tarbimiskäitumise praktikaid on üksikisiku tasandil pea võimatu muuta, kui ümbritsev elukorraldus seda ei toeta, ning et muutuste esilekutsumiseks on vaja ka ülevalt-alla rakendatavaid struktuurseid lahendusi, mis elukorralduse lihtsamaks teeksid ning inimesi soovitud praktikate harjumuseks kujundamisel toetaksid. Kuigi tegemist oli keskkonnast hoolivate inimestega, suutsid nad kokkuvõttes üsna vähe oma tarbimisharjumusi muuta. Nii ei ole ka vähese keskkonnateadlikkusega inimeste osas mõistlik eeldada, et nende tarbimisharjumused ilma struktuursete, ette ära korraldatud lahendustega keskkonnahoidlikumaks muutuksid.

Vajalike lahendusteni jõudmiseks on üheks käegakatsutavaks võimaluseks lähtuda *zero waste*-elustiili järgijatest. Pooleldi subkultuuriliselt organiseerunud *zero waste*-liikumine eksperimenteerib reaalse elu võimalustega ning just see aitab mõista ühiselu korralduses vajalikke muutuseid. Nende inimeste seas on kindlasti ka eestvedajaid, kes suudavad ise näha lahendusi ning nende eest seista. Kui neid elustiilitüüpe ei oleks, siis oleks ka nendel, kes tegelikult saavad muutuseid läbi viia, oluliselt raskem oma tegevust motiveerida.

Eksperimendis osalenute kogemused tõid välja arvestatavad kitsaskohad, millega tegelemine võiks aidata kaasa pakendite koguste vähendamisele toodete elutsükliks. Nendest võimalustest järgnevalt ükshaaval.

Kauba lahtiselt müümist toetav taristu

Soodustamiseks korduvkasutatavate pakenditega ostmist, oleks vajalik, et tootjad ja tarnijad vähendaksid kaupade pakendamist ja suurendaksid hulgikogustes müüdavate toodete hulka, võimaldamaks poodidel lahtiselt müüdava kauba valikut laiendada. Et kogu kaubavaliku lahtiselt müüdavaks muutmiseks ei ole poodidel võimekust ega tootjatel motivatsiooni, peaksid lahtise kauba müük minimaalselt hõlmama põhitoiduaineid. Lahtise kauba valiku tagamiseks tuleks selgitada välja, milliste kaupade lahtiselt ostmisest kliendid kõige rohkem huvitatud oleksid ning milliste kaubagruppide lahtiselt müümisega kaasnevad riskid ja millistega mitte. Samuti tuleks selgitada välja, milliseid lisakohustusi (säilivusaja kontroll, tarbijate reageering, müügiotsessi keerukus) lahtise kaubavaliku suurendamine tootjatele, tarnijatele ja kauplejatele kaasa tooks ning kuidas nende täitmist lihtsustada ja müügiotsessi innovatiivsemaks muuta.

Autori hinnangul ei ole samuti vajadust uudsete pakendivabade poodide võrgustiku rajamiseks, sest olemasoleva poevõrgustiku kohandamine läheks ühiskonnale vähem maksuma. Pakendivabade poodide levik rahuldaks ilmselt väikse ühiskonnagrupi vajadusi, kuid ei tooks endaga kaasa muutuseid suures plaanis, mis kahtlemata on vajalikud. Seetõttu on parem, kui lahtise kaubavaliku suurendamine toimuks olemasoleva poevõrgustikuga koostöös. Lisaks on tarbijad valdavalt harjunud oma poodide kaubavaliku, lahtiolekuaegade, asukohtadega ja teiste aspektidega ning pakendivabade poodide tarbimisharjumustesse

integreerimine tekitaks vajaduse seniste ostukohtade muutmiseks. Lahtiselt müüdava kauba valiku suurendamisele aitaks kaasa ka tarnijatevõrgustike (Otse Tootjalt Tarbijale - OTT) loomise toetamine, mis tagaks peredele võimaluse vähesema eeltööga leida võimalusi, kuidas regulaarselt kohalikku talukaupa osta.

Lisaks lahtiselt müüdava sortimendi suurendamisele peaks seadusandlus võimaldama poodidel lubada miinimumhügieeninõuete täitmisel klientidel oma pakendite kasutamist, mida on mõnel pool ka tehtud (Bulk Barn kett Kanadas, Carrefour'i kett Belgias). Praegune Eestis kehtiv süsteem, kus toote müüja ehk kauplus vastutab toote pakendi kvaliteedi ja säilivuse eest ka siis kui see on kliendi enda oma, ei toeta ilmselgelt ühekordsete pakendite vähendamist ja jäätmete vältimist. Kui aga peaks ilmnema, et klientide oma pakendite kasutamisega kaasneb liiga suur oht tervisele, tuleks hügieeni tagamiseks kaaluda pandipakendisüsteemi väljaarendamist nii, et poodide lahtise kauba letis pakutavad pakendid oleksid korduvkasutatavad ja vastaksid hügieeninõuetele. Üldiselt ei tohiks hügieeningimuste tagamine lahtiselt müüdavate toodete osas enamikele kauplustele raskusi valmistada, sest lahtise kauba müümine on paljudes poodides harjumuspärane praktika. Nende jaoks oleks peamiseks muudatuseks korduvkasutatavatele pakenditele üleminek, millega kaasneksid klientide pakendite täiendav kaalumine või pandipakendisüsteemi juurutamine. Raskused võivad kaasneda väikepoodidel, kus pole kulukuse ja hügieeninõuete tõttu lahtise kauba valikut pakutud. Autori hinnangul liigub ka praegune tendents keskmise suurusega poodides lahtise kaubavaliku (näiteks valmis- ja lihatooted) kaotamise poole ning mitmetes uutes poodides selliseid müügilette enam pole (Kiisa Konsum, Rapla Jaama Konsum) ning kõik tooted, peale puu- ja juurviljade, müüakse pakendatult.

Lahtise kauba müümine võib poodidele esitada siiski ühe väljakutse, mis kujutab endast tarbijate usaldamatust toodete kvaliteedi osas, kuid see küsimus on seotud pigem hügieeninõuete täitmisega, sisseostukoguste ja müügi planeerimisega kui pakenditega.

Lahtise kaubavaliku suurendamisega kaasneks müüjatele muutused klienditeenindusega seotud praktikates ning vajadusel klientide abistamine toodete kaalumisel. Näiteks on autoril esinenud olukord, kus müüjal oli keeruline keeratava kaanega klaaspurki kohupiima panna,

sest tõstmiskulup oli purgi avause jaoks liiga suur, müüjate töö lihtsustamiseks soetas klient suurema avausega klaaspurgid. Ka häiris müüjaid pakendi kaalumine, mis eeldas paremat kaaluaparaadi käsitlemisoskust, kuid autor hinnangul on nad sellega nüüdseks kohanenud. *Zero waste*-elustiili järgijatel on sageli kaaluinfo anuma peal kirjas, et olukorras, kus anuma eelnev kaalumine on ununenud või kui toote kaalumine toimub alles kassas, saaks toote maksumuse välja arvutada.

Käsitledes korduvkasutatavate pakenditega kaasnevaid teisi tehnilisi lahendusi, tuleks toodete laoseisu, säilivusaja ja müügi arvestamiseks kassades panustada eelkõige sellistele tehnilistele võimalustele, mis võimaldaksid ilma vötkoodita müügi ja laoseisu üle arvet pidada. (Näiteks iseteeninduskassad, kus saab tooteid kaaluda hinnasiltide väljaprintimise vajaduseta.)

Tooted

Pakendid teevad toodete tootmise, pakendamise, transportimise ja müümise lihtsamaks ning võimaldavad pakkuda klientidele laia tootevalikut. Suur sortiment koosneb peamiselt mitmete erinevate maitsevariatsioonidega mugavustoodetest, millega püüavad tootjad rahuldada spetsiifilise maitsega klientide soove. Ühekordsetelt kasutatavate pakendite asendamine korduvkasutatavatega ei tähenda automaatselt vajadust laiast tootevalikust ja harjumuspärastest mugavustoitudest loobumiseks. Pandipakendisüsteem, mis seisneb korduvkasutatavatesse pakenditesse eelpakendatud toodetes, toimiks seejuures paremini kui kliendi oma taarasse ostmise võimaldamine, sest suurpoodidele omase laia sortimendi lahtiselt müümisega kaasneks aga vajadus veelgi suuremate poepindade järele, mis poleks aga suurte kulude tõttu mõistlik. Lisaks võimaldaks pandipakendisüsteem ka hügieeni paremini tagada.

Lisaks suure sortimendi tagamise keerukusele on raskendatud ka importtoodangu lahtiselt müümine. Importtoodangul on pikem tarneahel ning kontakt tootja ja müüja vahel on vähene või olematu, mistõttu pole võimalik ka tootjate pakendikasutust mõjutada. Importtoodanguga arvestamiseks, peaks pandipakendisüsteem toimima ka rahvusvahelisel

tasemel. Pikemas perspektiivis peaks pandipakendisüsteem rakenduma kõigis liikmesriikides.

Pakendid

Ühekordsete pakendite kasutuse piiramiseks peaks neid otseselt maksustama, et pakendi hind oleks ka tarbijale teada ning võimaldaks neil mõista, kui suure osa toote hinnast moodustab pakendi maksumus ning kui võrd oleks oma pakendit kasutades võimalik raha kokku hoida. Tähelepanu tuleks suunata ka sellele, et oma pakendite korduvkasutamine võib olla sama praktiline ja tavapärane kui kodus nõude pesemine, ning võimaldab lisaks hoida kokku jäätmete sortimisele kuluvat aega.

Oma pakendisse ostmine eeldab piisavalt läbimõeldud pakendikasutust ning vajadustele vastavaid korduvkasutatavaid pakendeid, millesse tarbija on nõus investeerima. Selleks tuleb teha eeltööd, uurida välja, millised korduvkasutatavad pakendid on olemas ja selgitada välja, milliseid pere tarbimiseelistustest lähtuvalt kõige mõttekam kasutada oleks. Nii peaksid aedviljade tarbijad investeerima piisavas kogusesse kotikestesse, valmistoidu, piima- ja lihatoodete tarbijad lihtsalt puhastatavatesse ja piisava suurusega anumatesse.

Korduvkasutatavate pakendite väljaarendamisel peaks lähtuma toiduainete eripäradest. Nii nagu praegu on palju erinevat liiki tootespetsiifilisi ühekordseid pakendeid, peaksid ka korduvkasutatavad pakendid arvestama eri toodete pakendamise vajadustega. Näiteks peaksid mullaste juurviljade ostmiseks olema kotid, mis ei laseks mulda läbi.

Prantsusmaalt, kus keelati ühekordselt kasutatavate kilekottide kasutamine 2016. aastal, saab tuua näiteks korduvkasutatavad kilekotid (Joonis 19), millele on kirjutatud, et tegemist on taaskasutatud materjalist korduvkasutatava kotiga, mida ei tohi loodusesse jätta. Lisaks on koti peal üleskutse mõelda jäätmete sortimisele.

Teisalt peaksid tootjad eelpakendatud kaupade osas võtma kasutusele korduvkasutatavatel pakenditel põhineva pandipakendisüsteemi. Tänapäevane pandipakendisüsteem põhineb peamiselt lahja alkoholi ja karastusjookide pudelitel ning välistab teiste toodetega kaasnevad pudelid nagu piimatoodete plastpudelid, veinipudelid, äädika- ja õlipudelid, konservpurgid jm.

Praegune pakendijäätmete kogumise süsteem aga ei võimalda pakendeid üle ühe korra kasutada ning ümbertöötlemine on ilmselt kulukam kui samal eesmärgil korduvkasutamine. Samuti takistab pidevat ümbertöötlemist see, et osasid materjale nagu paber ja plast ei saa lõpmatuseni ümber töödelda, sest nende omadused nõrgenevad (nt puidukiud lühenevad ning plastikud muutuvad mürgiseks).

Joonis 19. Korduvkasutatav kilekott Prantsusmaal, Foto autor: A. D. Rodgers

Pandipakendisüsteem, kus kasutusel oleksid kasutajale mugavad innovatiivsed ja vastupidavad pakendid, vähendaks oluliselt pakendijäätmete teket ning tagaks ringmajanduse kavas eesmärgiks seatud materjaliringluse. Isiklike pakendite kasutamine

sisseostude tegemisel aga oleks kauplejatele ja ostjatele ebamugavam, samas suures plaanis odavam kui pandipakendisüsteemi väljatöötamine ja töös hoidmine. Samuti oleks isiklike korduvkasutatavate pakendite kasutamine väiksema keskkonnamõjuga, sest pakendid liiguksid peamiselt vaid tarbijate ja kauplejate vahel. Joonisel 20 on ära toodud pandipakendisüsteemi ja isiklike pakendite kasutamise põhilised eelised ja puudused.

Joonis 20. Pandipakendisüsteemi ja isiklike pakendite kasutamise eeliseid ja puuduseid

Pandipakendisüsteem

- Sobivate pakendite väljaarendamise ja tootmisega kaasnevad kulutused
- Võimaldab tootjatel ja kauplejatel pakkuda suurt tootevalikut
- Tarbijad peavad pakendid pärast kasutamist süsteemi tagastama aga saavad pakendi eest raha tagasi
- Puudub vajadus tarbimisharjumuste põhjalikuks ümberkujundamiseks
- Tootjatele ja kauplejatele mugavam lahendus kui kliendi isiklike pakendite kasutamise võimaldamine
- Vähendab pakendijäätmete teket
- Süsteemi kasutuselevõtt on tootjatele kulukas, kuid võimaldab endiselt oma toodet teistest eristada
- Toodete pakkimine toimub ettevõtetes ning on hügieeniline
- Süsteemi väljaarendamine ja tööhoidmine on kulukad (pakendite kogumine, transportimine, sortimine, puhastamine, tootjale transportimine)

Isiklike pakendite süsteem

- Vajadus arendada välja ja toota uuenduslikud ja tootespetsiifilised korduvkasutatavad pakendid
- Tarbija peab endale korduvkasutatavad pakendid soetama
- Tarbija peab kohanema piiratuma kaubavalikuga ja muutma tarbimise ja sisseostude tegemise praktikaid
- Tarbijal on pakendi valimisel paindlikumad võimalused oma tarbimiskoguste ja -eelistuste kujundamisel
- Vähendab pakendijäätmete teket: tarbijal pole vaja (pandi)pakendeid pesta, sortida ja tagastada
- Tootjad ja kauplejad peavad võimaldama piisava lahtise kauba valiku ja tagama selle käitlemisel hügieenitingimuste tagamise
- Riik peab võimaldama kliendile oma pakendiga ostmise õiguse
- Tootjad peavad vähendama ühekordsete pakendite kasutamist toodete pakendamisel
- Süsteemi tööhoidmine on ühiskonnale lihtsam (vähem eri osapoolte üksteisest sõltuvust) ja odavam (vähem pakendikäitluskulusid)

Ostude planeerimine

Et nii pakendi- kui ka toidujäätmete teke on võrdeliselt seotud poodlemisharjumustega, mille üheks osaks on allahindlused ning muud kampaaniad, mis kutsuvad inimesi üles rohkem tarbima, oleks vajalik inimeste sisseostude tegemisega seotud praktikate põhjalikum uurimine, et soodustada ostude põhjalikumat planeerimist ning ületarbimise piiramist.

Töö raames läbiviidud eksperimendi käigus ilmnis, et oma pakendiga ostmise aitab vältida emotsioonide ning seeläbi ohjeldada tarbimist, sest kui toote ostmist ei olnud plaanis ja sellega pole taara kaasavõtmisel arvestatud, peab tarbija ka kohapeal tehtud otsuseid põhjalikumalt kaaluma ning võib suurema tõenäosusega ostu tegemisest loobuda või selle vajaduse järgmisesse ostukäiku planeerida.

Uuringus osalejate tarbimiskäitumise analüüsimise põhjal saab veel järeldada, et planeerimata poeskäigud ei toeta pakendite vähendamist. Ostude planeerimist ei toeta aga väljakujunenud poodlemispraktikad, mis põhinevad eeldusel, et tarbijad teevad põhilised ostuotsused poes kohapeal, mistõttu on kauplejad tarbijate jaoks poodidesse planeerinud palju ahvatlusi, mis meelitavad lisaks plaanitud ostudele ka teisi tooteid ostma. Ka sünnivad ideed, mida kodus süüa teha, vahel alles poes sooduspakkumisi nähes mitte kodus enne poodi minekut. Nii võivad allahindlused mõjutada poenimekirja pandud tooteid allahinnatud toodetega asendama, ehk need ajavad menüüplaani segamini, mistõttu võib inimestel kaduda motivatsioon ostude planeerimiseks, sest suure tõenäosusega ei uuri ajapuuduses tarbijad sooduspakkumiste sisu enne poodlemist ning teevad põhilise menüü ja ostuplaneerimise poes kohapeal saadaolevate valikute ning toitide välimusest tingitud isudest lähtudes.

Sellest võib järeldada, et praeguste sisseostude tegemisega kaasneb oluliselt komplekssem planeerimistegevus kui pealtnäha paistab: osaliselt tehakse ostuplaanid kodus, kuid neid mõjutavad poodides kohapeal sündivad otsused ja tekkinud isud. Läbimõeldud poodlemispraktikate arendamisele lisaks tuleks analüüsida ka nende seoseid toidujäätmete tekkepõhjuste ning koduste toidukäitlemisoskustega.

Praegu on laialt levinud soovitus, et rahaliselt on kasulikum käia poes harva, korra nädalas. Käesoleva uuringu raames leiti, et pakendivabalt sisseoste tehes peaks poes tihemini käima. Üheks põhjuseks on siinkohal see, et lahtiselt pakendatud tooted säilivad suure tõenäosusega lühemat aega kui steriilselt pakendatud tooted (näiteks hakkliha), mistõttu võivad need iganädalase poeskäimise harjumuse korral rikneda enne kui nende tarbimise kord kätte jõuab. Samas võivad tarbijad eeldada, et pakendatud toit säilib kauem ning seega toote tarbimist liiga palju edasi lükata, mistõttu see ikkagi rikneb ja tuleb ära visata. Suuremad poeskäigud eeldavadki, et tuleb rohkem toitu varuda (näiteks seitsmeks õhtusöögiks) ja nii on toidu liigse varumise oht suurem. Selle vältimiseks tuleks käia poes väiksema intervalliga, näiteks kahelkolmel korral nädalas. Korraga soetatud väiksemat ostude kogust on ka lihtsam hallata ning toidu raiskamist vältida.

Nagu varasemalt on välja toodud, avaldavad tarbimise suurendamisele tugevat survet jaekaubandusketid. Mida suurem on pood, seda rohkem on ahvatlevaid pakkumisi, kulub rohkem raha, poeskäik kestab kauem ning ostukorvi jõuab rohkem tooteid kui vaja. Tarbijate ostlemisharjumuste ümberkujundamisel tuleks tähelepanu pöörata sellele, et väikestes poodides kulub vähem aega ja raha, sest kaupade valimisele ja poe territooriumi ringi liikumisele kulub vähem aega ja ahvatlusi, millele raha kulutada, on oluliselt vähem kui hüpermarketis või suures kaubanduskeskuses. Nii võiks raha säästmiseks ja toidu raiskamise vähendamiseks soovitada inimestel suurte kaubanduskeskuste asemel toetada väikepoode, turgudel kauplejaid, talunikke ja väiketootjaid, kes elavdavad ka kohalikku majandust.

Tarbimisharjumused (söögitegemine)

Perede seas läbiviidud eksperimendi põhjal võib järeldada, et pered peaksid muutma oma toitumisharjumusi, et paremini kohaneda lahtiselt müüdava kauba piiratud valikuga ning valmistoidu asemel tarbima kodus valmistatud toitu. Kodus valmistatud toit aga eeldab eelkõige kokandusoskuste olemasolu ja vilumust ehk oskust ajalise faktori piiratusele vaatamata kiiresti süüa valmistada, mistõttu oleks mõistlik koduse söögitegemise propageerimiseks korraldada tasuta või soodsaid kokanduskoolitusi.

Jäätmete käitlemine

Sotsiaalsete praktikate teooria põhjal võib järeldada, et pakendite sorteerimine ja pesemine ei meeldi inimestele, kes eelistavad mugavustooteid just sellepärast, et need teevad elu mugavamaks. Eeldada, et inimene, kelle eesmärgiks on söögitegemisele vähem aega ja energiat kulutada, on huvitatud pärast kasutamist pakendi pesemisest ja õigesse konteinerisse viimisest, ei ole mõistlik. Nii saab mugavustoodete tarbimisega põhjendada ka suure koguse segaolmejäätmete teket, sest kui inimesed ei soovi kulutada aega söögitegemiseks, ei kulutavad seda suure tõenäosusega ka jäätmete sortimiseks.

Teisalt on mugavustoodete eelistamine seotud aina väiksemaks kahanevate leibkondadega. Statistikaameti andmeil (2017) moodustavad üheliikmelised leibkonnad Eesti leibkondadest 39,6%, sh 18% on üle 65-aastased, ning 5-liikmelised ca 5%. Käesolevas uuringus osalesid pered, mille seas kolme lapsega peresid oli 4, kuid ühes peres olid osad lapsed täiskasvanuks saanud ning ühes peres vanemad lahutasid. Et antud töös keskenduti lastega leibkondadele, tuleks autori hinnangul väikeste leibkondade tarbimisharjumuste tagamaid eraldi uurida, töötamaks välja lahendusi nende praktikate keskkonnasõbralikumaks muutmiseks. Lisaks oleks vaja lahendusi laste ja meeste pakendikasutuspraktikate muutmiseks. Näiteks laste osas võiks ebatervislike suupistete ja karastusjookide ning nendega seotud pakendikasutuse vähendamiseks olla abi koolitoitlustuse efektiivsemast korraldamisest, et lastel oleks koolipäevas rohkem kui üks toidukord ning et nende kõhud ei oleks pärast kooli või huviringi tühjad.

Selleks, et maksimaalne kogus pakendeid saaks pestuna ja sorteerituna kogutud, et olulisel määral ressursse kokku hoida, võib abi olla ka finantsstiimulite rakendamisest. Üheks võimaluseks on pandipakendisüsteemi juurutamine, mis motiveeriks tarbijaid pakendeid sarnaselt pudelitega koguma ning tagastama, selle eest raha tagasi saades. Teisalt tuleks jäätmete sortimata jätmist kõrgemalt maksustada.

Jäätmete sortimise hõlbustamiseks peaks jäätmete liigiti kogumine olema võimalik ka avalikus ruumis – riigiasutustes, kaubanduskeskustes, kultuuriasutustes, söögikohtades, koolides, lasteaedades jm (Tallinn liigub selle poole). Praegu on Eestis valdavalt kõik

avalikud prügikastid mõeldud segaolmejäätmete jaoks. Üldkasutatavaid kohti, kus on olemas erinevad prügikastid eri liiki jäätmete jaoks, leidub vähe. Siinkohal võiks eeskujuks võtta nelja lahtriga prügikastid saarte ja mandri vahel sõitvatel uutel parvlaevadel. Tarbijate nõuetekohane jäätmete sorteerimine on avalikus ruumis koduga võrreldes palju nähtavam ning teiste agentide poolt mõjutatav. Sellest oleks abi ka jäätmete sortimise praktikate juurutamisel laste ja meeste seas.

Pakendite sorteerimise harjumuse tekke soodustamiseks tuleks suunata rohkem tähelepanu põhjustele, miks peaks üldse ühekordseid pakendeid vältima. Segaolmejäätmete suur osakaal Eestis on seotud tarbimispraktikatega, mis põhinevad eeldusel, et jäätmete sortimine toob kodusel tasandil endaga kaasa vaid otsesed kulud ja võimalik ühiskonnale laekuv kasu materjalide taaskasutamisest ei ole piisavalt arusaadav. Jagades näpunäiteid oma pakendiga sisseostude tegemiseks, hakkaksid tarbijad pakendiprobleemi rohkem teadvustama ning pakendite sortimise vajalikkust mõistma, eriti olukorras, kus olemasolev taristu pakendite vältimist piisavalt ei toeta. Saades teadlikuks, kui palju väärtuslikku aega ja muid ressursse praktikas tarbijatel pakendite sortimisele kulub, oleksid nad pakendite vältimisest rohkem huvitatud. Seega on pakendite sortimine ja korduvkasutamine omavahel tihedalt seotud praktikad ning edusammud pakendite sortimises toovad kaasa edusammud ka pakendite vähendamises ja vastupidi.

Pakendite sorteerimise vajalikkusest on küll räägitud, kuid inimesed ei tea endiselt, mis pakenditest pärast konteinerisse panemist edasi saab, kas need töödeldakse ümber või põletatakse ära. Lisaks ei suuda tavainimene kõiki erinevaid materjale ära tunda, neid õigesti sorteerida ja kohale toimetada. Seega oleks abi riiklikul tasandil jäätmekäitluse reeglite ühtlustamisest ja konkretiseerimisest. Ühtsete reeglite väljatöötamisel tuleks siiski arvestada ka sellega, et olenevalt elukohtadest (tihe- ja hajaasustusaladel, eramajades, korterites, suvilates ja taludes) on jäätmete erinev. Lisaks tuleks avalikkuses jagada rohkem teavet, mis saab pakenditest edasi ja tuua konkreetseid näiteid toodetest, mis on taaskasutatud pakendimaterjalist tehtud ehk kujundada pakenditele uus tähendus, et tegemist on taaskasutatavate ressursside, mitte jäätmetega.

Pereliikmed ja sotsiaalsed suhted

Uuringu tulemuste põhjal võib veel järeldada, et jäätmetekke vähendamise võimalused sõltuvad paljuski sotsiaalsetest teguritest, milleks on suhted teiste pereliikmete, sugulaste, sõprade, tuttavate, naabrite, töökaaslaste, klientide jt, kellega kõige sagedamini kokku puututakse. Peresisesele kujundavale tarbimisele kõigi pereliikmete harjumused, vajadused, oskused, tegevused ja vajadused. Ühe osapoole algatatud muutused ei kulge tavaliselt peresiseste vastuoludeta, mida põrkuvad erinevate vajaduste, väärtushinnangute ja tähendustega. Nii võivad harjumuste muutmise püüdlused sageli luhtuda, kuna üks pooltest ei ole muutuste läbiviimiseks sisemiselt motiveeritud ning eelistab harjumuspäraselt edasi käituda. Näiteks tarbis ühe lapsega koduehitaja abikaasa pakendite vähendamise eksperimendi ajal energiajooke ja tubakatooteid samamoodi edasi. Kunstniku abikaasa aga ostis igapäevaselt tütrele üllatusmune; kunstniku ema aga ei pidanud vajalikuks jäätmete sorteerimist, sest oli veendunud, et jäätmevedajad panevad kõik jäätmed kokku ja need põletatakse ära. Sellises olukorras vajavad kodusel rindel muutuste algatajad piisavaid teadmisi ja toetust, et oma lähedastele muudatuste vajalikkust põhjendada.

Näiteks ilmnes uuringust, et keskkonnasõbralikumate tarbimisharjumuste osas on naised vastuvõtlikumad kui mehed, kuna naised vastutavad valdavalt kodumajapidamiste, perede toitumise ja arvukate teiste vajaduste rahuldamise eest. Seega peaks keskkonnasõbralikumate harjumuste sissejuurutamisel sihtgrupina toetama eelkõige pereemasid, sest nemad on peamised pere tarbimisharjumuste kujundajad. Samas ei tohiks tähelepanuta jätta ka teisi pereliikmeid, sh mehi, kes on muutuste suhtes kriitilisemad ja konservatiivsemad ning kes naiste püüdlustele sageli vastu töötavad või neid aegamisi aktsepteerima hakkavad. Üksmeeleni jõudnud vanemad aga suudavad koos aluse panna laste mõistlike tarbimisharjumuste kujundamisele. Toetav infrastruktuur ja avalikkuses aktsepteeritud arusaamad pakendamise vältimise vajalikkuse osas toetaksid perede tarbimispraktikate muutmist ka kodusel rindel. Teiste pereliikmete eksperimendi suhtumise põhjal võib järeldada, et lisaks pereemadele on lahendusi vaja ka teistele pereliikmetele ning nendeks võiksid olla keskkonnaohtudega seotud teemade käsitlemine haridusasutustes (koolides,

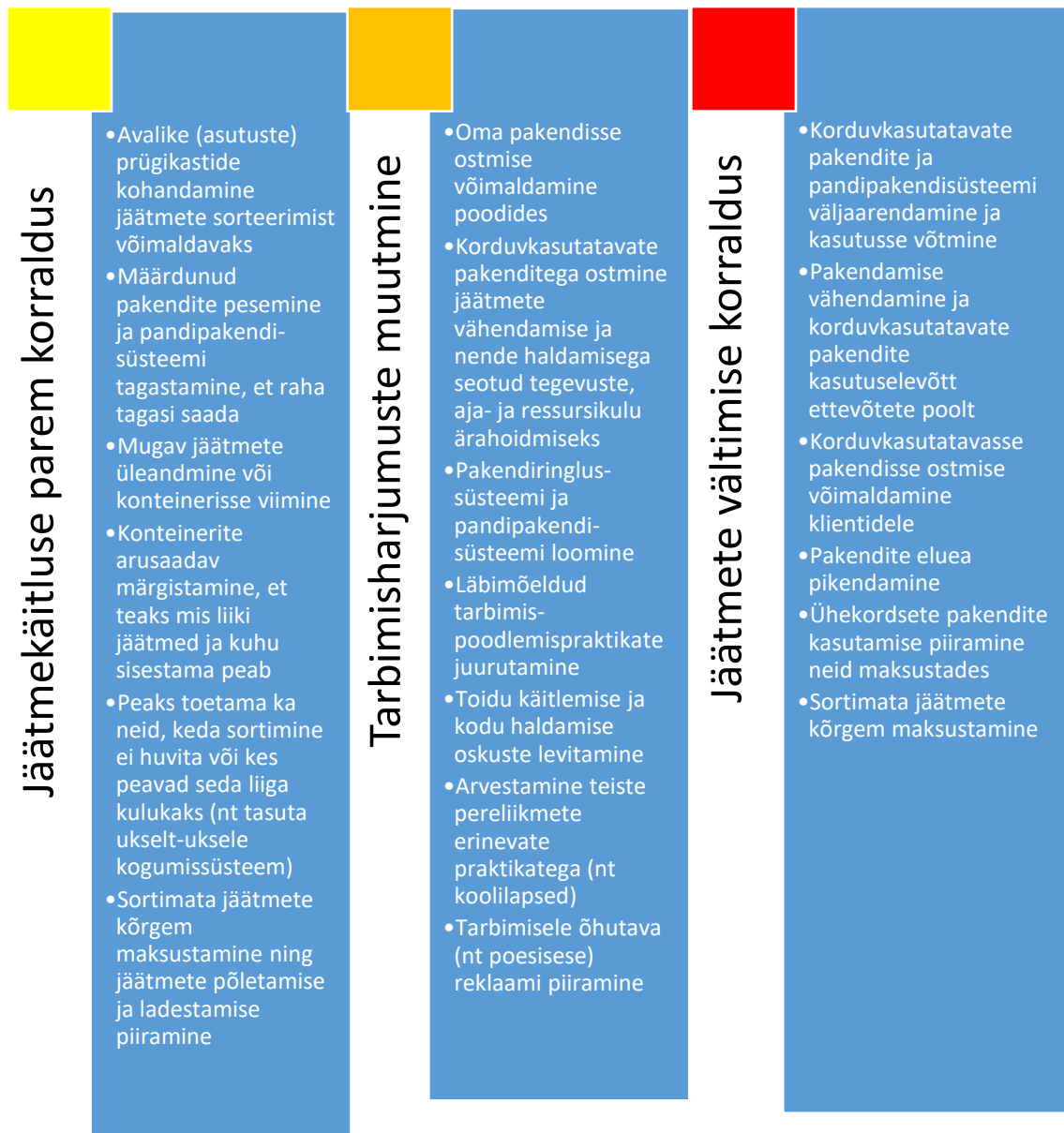
lasteaedades), jäätmete vähendamisele suunatud ülevalt-alla rakendused, näiteks finantsstiimulid nagu segaolmejäätmete maksustamine ja pandipakenditasu, mis motiveeriks ratsionaalselt mõtlemaid pereisasid uute praktikatega kaasa minema.

Töö uurimistulemustest lähtuvalt võib veel järeldada, et tarbimisharjumuste keskkonnasäästlikuks muutmist takistab muuseas muutlik elukorraldus, milleks võivad olla näiteks perede lagunemine, õnnetused, haigestumised, pereliikmete lisandumine, elukoha vahetamine, mobiilsus ja külaliste käimine. Lahkuminekuga seoses tuleb sageli uusi asju muretseda; laste sünniga kaasnevad mähkmed, vankrid, turvatoolid, mööbel, riided ja ajapuudus; elukoha vahetamisega kaasneb asjade inventeerimine ja soov kolimise lihtsustamiseks ebavajalikest asjadest vabaneda või vajalikke asju juurde muretseda; sage ringi reisimine toob endaga kaasa vajaduse tarbida toitu, mis on parasjagu kättesaadav; külalistega kaasnevad sorteerimata prügi, koogikarbid, ühekordsed nõud, ebapraktilised kingitused jm. Kui kaootiline elukorraldus kord vaibub ja kujunevad välja uued rutiinid, saab uuesti vajadusel tarbimisharjumuste muutmist katsetada, samas on muutliku elukorralduse põhjusteks sageli vajadus muutustega kohaneda. Kui kaootiline elukorraldus on aga püsiv ja kahjulik, näiteks püsiv ületöötamine, tuleb esmajärjekorras keskenduda olukorra stabiliseerimisele.

Kokkuvõttes võib pakendite vältimist peredes pidada ajutiseks lahenduseks, kuna see eeldaks uusi perekondlikke kokkuleppeid ning drastilisi tarbimisharjumuste muutmist liiga lühikese aja jooksul. Ühekordsete pakendite vältimine eeldab suurt eeltööd lahtiselt müüdavate toodete leidmise ja ostude planeerimise osas ning pikema aja jooksul väljakujundatud harjumust. Samas, kuna puu- ja juurviljade jaoks mõeldud võrkkotid võeti enamikes peredes kasutusse, võib eeldada, et väikesed muutused toovad endaga kaasa suuri muutuseid ning perede tarbimisharjumused hakkavad võimalusel aeglaselt kuid järjekindlalt läbimõeldumaks ning keskkonnasäästlikumaks muutuma ning sellega seoses väheneb ka jäätmete teke. Kui ümbritsev keskkond peresid rohkem toetaks, toimuksid vajalikud muutused kiiremini ja võimaldaks jäätmete keskkonnakahju vähendada. Toetavate ja toimivate lahenduste väljatöötamiseks tuleb põhjalikumalt uurida inimeste

tarbimisharjumusi, lähtudes leibkondade suuruse ja paiknemise erinevustest, tarbijate vanusest jm. Joonisel 21 on kokku koodnatud põhilised ettepanekud jäätmete vältimiseks ja vähendamiseks, mis põhinevad kolmel põhilisel eeldusel: nendeks on jäätmekäitluse parem korraldus, tarbimisharjumuste muutmine ning jäätmete vältimise korraldusel.

Joonis 21. Ettepanekud jäätmete vältimiseks ja vähendamiseks

Soovitused poliitikate väljakujundamiseks

Lähtuvalt uurimistulemustest on töö peamiseks soovitusteks poliitikakujundajatele:

- Toetada pakendite korduvkasutuse praktika väljaarendamist;
- Võimaldada sisseostude tegemisel tarbijatel miinimumhügieeninõuetele vastavate isiklike pakendite kasutamist ning nõuda kauplustelt minimaalse lahtiselt müüdava kauba valiku võimaldamist;
- Kujundada välja üleriigilised, ühtsed reeglid ja standardid jäätmete kogumiseks ja sortimiseks, sh muuta jäätmete sortimine avalikes asutustes kohustuslikuks;
- Kõrgemalt maksustada või piirmääradega piirata:
 - segaolmejäätmete tekkekogust majapidamistes, et inimesed oleksid motiveeritud jäätmeid liigiti sortima ja neid tasuta ära andma, et segaolmejäätmeid tekiks vähem;
 - ühekordsete pakendite nagu kilekotid, ühekordsed nõud jm kasutamist, kehtestades pakendimaks nii tootjatele, teenuse pakkujatele kui ka tarbijatele;
 - jäätmete ladestamist ning põletamist.

KOKKUVÕTE

Jäätmed on muutumas üha tõsisemaks keskkonnaprobleemiks. Jäätmetekke kasvule aga aitab kaasa kasvav ühekordsete pakendite kasutamine, mis ei näita raugemise märke. Tootjad põhjendavad pakendamise vajadust tarbijate eelistustega, mida kujundavad suurenev nõudlus mugavustoodete järele, millega paratamatult kaasnevad pakendid. Teisalt seostatakse pakendite vajalikkust hügieeni, toidu säilivuse pikendamise ja portsjonkontrolliga. Hügieen ja toidu saastumise vältimine on kahtlemata oluline, toidu säilivuse pikendamine pakendi abil aga teenib peamiselt toiduainetetööstuse huve, kelle jaoks on töödeldud toidu lisandväärtus suurem kui toidu tooraine müügist saadud väärtus, mis võimaldab neil ka rohkem kasumit teenida. Portsjonkontrolli vajadust aga toonitatakse tervishoiu eesmärgil, et piirata ebatervislike toitumise tarbimist. Pakendikasutusel on seega mitmeid erinevaid põhjuseid ja tagamaid.

Euroopa Liit on heaks kiitnud ringmajanduse kava ning töötanud välja hulgaliselt õigusakte, mis käsitlevad jäätmete vältimist, ümbertöötlemist, kahjutuks tegemist, ladestamist, transportimist jm. Samas on seni liiga vähe tähelepanu pööratud jäätmete vältimisele, mis aitaks paljusid jäätmekäitlusega seotud probleeme juba eos vältida. *Zero waste*-kontseptsioon, sobib Euroopa Liidu Ringmajanduse kavaga kokku, kuid erineb sellest selle poolest, et põhirõhk on pandud jäätmete vältimisele, mis vähendab oluliselt nii tekkivate jäätmete kogust kui ka jäätmekäitluskulusid. Samas tagab ringmajanduse toimimine ka *zero waste*-elustiili võimalikkuse.

Euroopa Liidu keskkonnapoliitikas on üheks olulisemaks põhimõtteks osutunud uudne jäätmete lakkamise käsitlus, mille kohaselt ei muuda esemete kasutuselt kõrvaldamine neid koheselt jäätmeks ning taaskasutustoimingud läbinud jäätmeid tuleks pigem kohelda kui ressursse. Tühjaks saanud piimapakk ei ole jääde vaid mõni gramm plastimaterjali, mida saab kasutada järgmise toote tootmiseks.

Antud töös lähtutakse pakendikasutuse lahtimõtestamisel eelkõige praktikate teooriast, mille kohaselt sõltub inimeste tarbimine neid ümbritsevast sotsiaalsest, materiaalsest ning institutsionaalsest keskkonnast, mistõttu on inimesel endal tarbimisvalikute tegemisel vähem

valikuvabadust kui individikeskse lähenemise kohaselt arvata võiks. Nii juhivad inimeste tarbimisvalikuid erinevate aspektide koostoimel väljakujunenud tarbimispraktikad, mis on ühelt poolt tarbijate endi kujundatud, kuid teisalt suunavad tarbijat nõ etteantud rada mööda käima. Praegused tarbimisharjumused, mida iseloomustavad kiire elutempo, mugavustoodete tarbimine, ületarbimine, väljenduslik tarbimiskultuur jm, on välja kujunenud tarbimise kui nähtuse majanduslike, kultuuriliste ja sotsiaalsete faktorite koosmõjul.

Keskkonnahoidlike tarbimispraktikate juurutamine, sh ühekordsete pakendite vältimine, teeb elu keeruliseks nii tiheda ajagraafikuga tüüpilisel tavatarbijal kui ka innustunud looduskaitsejal, sest eeldab mõlemalt harjumuspäraste praktikate muutmist ja nõ vastuvoolu ujumist. Samas on arusaadav, et samamoodi edasi minna ei saa ning tarbimist ja jäätmete teket tuleb piirata, sest uut planeeti, kus samalaadset elu jätkata, ei ole käepärast võtta.

Nii nagu iga areng pole positiivne, ei ole iga tagasimineki negatiivne. *Zero waste*-elustiil, millega kaasneb läbimõeldud tarbimine ja jäätmetekke vähendamine, ei ole tagasimineki nõukogude aega, mida meenutavad kaupade defitsiit ja klaasist piimapudelid. Pigem on see uuestileitud vanad harjumused, mis on kohandatud tänapäevaste tarbimisvajadustega. Kui suurendada olemasolevas poevõrgustikus lahtiselt müüdava kauba valikut, investeerida uuenduslike korduvkasutatavate pakendite väljaarendamisse, võimaldada klientidel kas enda pakendiga ostmist või töötada välja toimiv pakendite korduvkasutussüsteem, ei peaks tarbijad loobuma nendest toodetest ja teenustest, mis nende elu mugavamaks teevad ning aega kokku hoida aitavad.

POSSIBILITIES FOR REDUCING PACKAGE WASTE BY RESHAPING CONSUMING PRACTICES OF FAMILIES WITH CHILDREN

Haldi Ellam

SUMMARY

Waste generation in the EU as well as in the whole world has become a serious environmental problem. Waste separation and reuse in Estonia are complicated because of poor separation practices, waste incineration and inability to reuse renewed materials, as the market is too small and production from raw materials is considered much cheaper than from renewed ones.

Generally Estonian amounts of municipal waste production have been one of the lowest in the EU, 360 kg per person annually (2015), but last years have shown increased municipal waste amounts, mostly because of the rise of packaging waste, 173 kg per person annually, that comes from changing consuming and packaging practices. Macroeconomical reasons like healthy recovery from recession of the years 2009-2010, and being an Eastern European emerging economy as well as social reasons like successful overtaking of the western consuming lifestyle, changing role of women, mobile lifestyle and demographical changes have caused the emerge of consumption culture, that is based on the increasing use of convenience products (prefabricated, one portion packages and ready-to-eat foods etc) that help people to save time and make life easier and more comfortable.

Changing people's consuming behaviour from automatic, unsustainable purchasing and ineffective material use to a greener, environmentally conscious and material-effective consuming is difficult, because people are stuck in managing their everyday life challenges and going automatically along with the flow that they have collectively developed themselves. Therefore the main theoretical approach this study is based on is a theory of practices that suggests that people's everyday practices are influenced by numerous aspects, habits and routines that create bundles of practices that are difficult to detect and change individually. It also suggests that there is a need for multidimensional solutions connected

to several agents, practices, routines, infrastructures that supports the conducting of changes simultaneously and effectively. Individual approach to turning consuming practices to more “green” take much more time that the Earth does not have.

Theoretical part of this study introduces also some main baselines of zero waste concept that is considered as a holistic and practical solution to tackle the problems that emerge from consumption and waste production. The zero waste lifestyle proposes people to curb down consumption and live minimalistic life by keeping control of daily consumption and by banning unnecessary things from entering the house. It also suggests purchasing goods into one’s own packages in order to avoid single-use packages.

The aim of this master thesis is to find out what are the aspects that support and hamper families with children to shop with reusable packages in order to reduce the production of waste. It also aims to find out what are the side effects (both positive and inconvenient) of buying with one’s own package and how to manage them and also what the infrastructure that enables package-free shopping should look like.

In order to answer these questions there were observations and structured interviews conducted with five mothers of Estonian families, who also participated in a 2-4 weeks experiment (July 2017) of shopping with re-usable packages. The families were given the packs of 5 reusable mesh bags that can be used for buying fruits and vegetables, and a list of tips for package-free shopping. They could also use their own packages.

The main results are as follows:

- The same reasons that influence people not to act “green” despite of knowledge about environment friendly living inhibit their waste sorting practices. Changing consumption practices is as uncomfortable as dealing with the need to sort garbage, wash packages, keep different types of garbage in the house, take it to container park or waste management facility or wait for the collection. Zero waste lifestyle and buying in own’s reusable package is difficult in the beginning when not used to it, but in a longer term

helps to reduce the amounts of garbage produced and the need for time and resources to manage it.

- The current infrastructure does not support using re-usable packages because the options of buying in bulk are poor and the general approach is that buying into own package is not allowed for health regulations. Therefore minimum hygienic standards for private packages should be imposed as well as more bulk buying possibilities created.
- Package design should move from cradle-to-grave design basis to cradle-to-cradle basis so the single-use packages would not be used as a first option.
- There is a possibility to develop a multi-usable package system that enables clients comfortably to return used packages for money and the producers and sellers can disinfect and reuse the packages.
- The need for a shift from single-used packages to re-used ones in the society should be widely explained and enforced to different agents from primary students to elders, from producers to waste managers, from politicians to officials etc.
- In order to reduce the amounts of waste and food thrown away, consumers should become aware of the need to plan consumption efficiently. It could be done by training and encouraging people to behave more environment consciously, to improve their cooking skills and by sharing tips, how to reduce waste and why is it necessary in the first place.
- Package free shopping does not influence customers' options to consume convenience goods, as long as using reusable packages is provided, and therefore food production industry does not have to change these production baselines and also people do not have to give up their "right" to buy a cup of coffee and a sandwich on the go.

KASUTATUD ALLIKAD

1. Beitzen-Heineke, E. F., Balta-Ozkan, N. ja Reefke, H., (2017), The prospects of zero-packaging grocery stores to improve the social and environmental impacts of the food supply chain, *Journal of Cleaner Production* 140, 1528-1541.
2. Bisfenool A (BPA), Kemikaalimaailm, Sotsiaalministeeriumi infoleht, <http://kemikaalimaailm.sm.ee/kemikaalid/bisfenool-a-bpa.html>
3. Bulk Barn, Reusable Container Program, <http://www.bulkbarn.ca/en/Reusable-Container-Program-Minimum-Standards> seisuga 23.11.2017
4. Carrefour, Bring your own bags and reusable boxes when you shop at the traditional food counters in your Carrefour store! 23.11.2017 <http://www.carrefour.com/current-news/bring-your-own-bags-and-reusable-boxes-when-you-shop-at-the-traditional-food-counters>
5. Cole, C., China bans foreign waste – but what will happen to the world’s recycling?, *The Conversation*, October 20, 2017 <https://theconversation.com/china-bans-foreign-waste-but-what-will-happen-to-the-worlds-recycling-85924>
6. Cole. C., Osmani, M., Quddus M., ja Wheatley, A., Towards a zero waste strategy for an english local authority, *Resources, conservation and recycling*, Vol 89, 2014, 64-75
7. Downey, R., Smaller is Better as Global Packaging Growth is Shaped by Variation in Pack Sizes, 2016, <http://blog.euromonitor.com/2016/06/smaller-is-better-as-global-packaging-growth-is-shaped-by-variation-in-pack-sizes.html>
8. Ehapalu, K. ja Lesta, M., Õhukeste plastkandekottide tarbimise uuring ja tarbimise vähendamise mõju analüüs, Aruanne, Skepast&Puhkim AS, November 2015, https://www.envir.ee/sites/default/files/2015_0111_plastkandekottide_uuring_aruanne.pdf
9. Euroopa Komisjon, Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv, millega muudetakse direktiivi 2008/98/EÜ jäätmete kohta, Brüssel, 2.12.2015 http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c2b5929d-999e-11e5-b3b7-01aa75ed71a1.0007.02/DOC_1&format=PDF

10. Euroopa Komisjon, Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv, millega muudetakse direktiivi 94/62/EÜ pakendite ja pakendijäätmete kohta, Brüssel, 2.12.2015 http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b68494d2-999f-11e5-b3b7-01aa75ed71a1.0007.02/DOC_1&format=PDF
11. Euroopa Komisjoni teatis, (2015). ELi ringmajanduse loomise tegevuskava, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX:52015DC0614>
12. Euroopa Komisjoni teatis, (2014), Ringmajanduse suunas: jäätmevaba Euroopa kava, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A52014DC0398>
13. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv 94/62/EÜ pakendite ja pakendijäätmete kohta, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:01994L0062-20150526&from=EN>
14. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv 2008/98/EÜ, 19. november 2008, mis käsitleb jäätmeid ja millega tunnistatakse kehtetuks teatud direktiivid <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:312:0003:0030:et:PDF>
15. European Commission, Waste prevention, (2016), <http://ec.europa.eu/environment/waste/prevention/index.htm>
16. European Commission, EU Waste policy: The story behind strategy, 2005, http://ec.europa.eu/environment/waste/pdf/story_book.pdf
17. European Environment Agency, Packaging waste generation per capita and by country, 29 Nov 2012, <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/packaging-waste-generation-per-capita-and-by-country-11>
18. Eurostat, Municipal waste statistics, 2017, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Municipal_waste_statistics 14.03.2017
19. Eurostat, Waste statistics, 2016, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Waste_statistics#Total_waste_generation
20. Fiore, M., Conte, A. ja Contò, F., (2015), Retailers towards zero-waste: a walkthrough survey in Italy, Italian Journal of Food Science, Special Issue, 92-98.

21. Frank, R. H., Consumption as pollution: why other people's spending matters, Preston, S. D., Kringelbach, M.L., Knutson, B., The interdisciplinary science of consumption, MIT Press, 2014, 299-310
22. Hoornweg, D., Bhada-Tata, P., What a Waste: A Global Review of Solid Waste Management. Urban development series; knowledge papers no. 15. World Bank, Washington DC, 2012 <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/17388>
23. Johnson, B., Zero waste home. The ultimate guide to simplifying your life by reducing your waste, Scribner, 2013
24. Kehtna valla jäätmehoolduseeskiri, Vallavolikogu määrus nr 30, Vastu võetud 21.06.2011, <https://www.riigiteataja.ee/akt/406122013052?leiaKehtiv>
25. Keller, M., Kiisel, M., Tarbimine: võimalused, eneseväljendus ja sääst, Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V. ja Vihalemm T., Eesti ühiskond kiirenevas ajas: uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002–2014 tulemused, Tartu Ülikooli kirjastus, 2017, 299-343
26. Keskkonnaagentuur, Eesti jäätmekäitluse ülevaade 2011–2013, 2015 https://jats.keskkonnainfo.ee/failid/2011-2013_Jaatmed_toimetis.pdf
27. Keskkonnaministeerium, 2014, Riigi jäätmekava 2014–2020, https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/riigi_jaatmekava_2014-2020.pdf
28. Kirakozian, A., One without the other? Behavioural and incentive policies for household waste management, Journal of Economic Surveys, Vol 30, Issue 3, July 2016, 526-551
29. Kiviselg, R., Biojätmete käitluse olukord Eestis, arengukavadest ja seadusandlusest tulenevad nõuded täna ja tulevikus, Eesti-Soome koostööprojekt From Waste to Traffic Fuel - "W-Fuel", Keskkonnaministeerium, 2010. <http://www.seit.ee/failid/637.pdf>
30. Lõhmus, A. Vajadus jäätmeid sortida ei kao kuhugi, Keskkonnaministeeriumi pressiteade, 20.10.2017, <http://www.envir.ee/et/uudised/ado-lohmus-vajadus-jaatmeid-sortida-ei-kao-kuhugi>
31. Moora, H, Piirsalu, E, Viilvere, T, Toidujätmete teke Eesti kaubandus- ja toiduainetööstusettevõtetes, SEI Tallinn. 2015, https://www.envir.ee/sites/default/files/toidujaatmed_ii.pdf

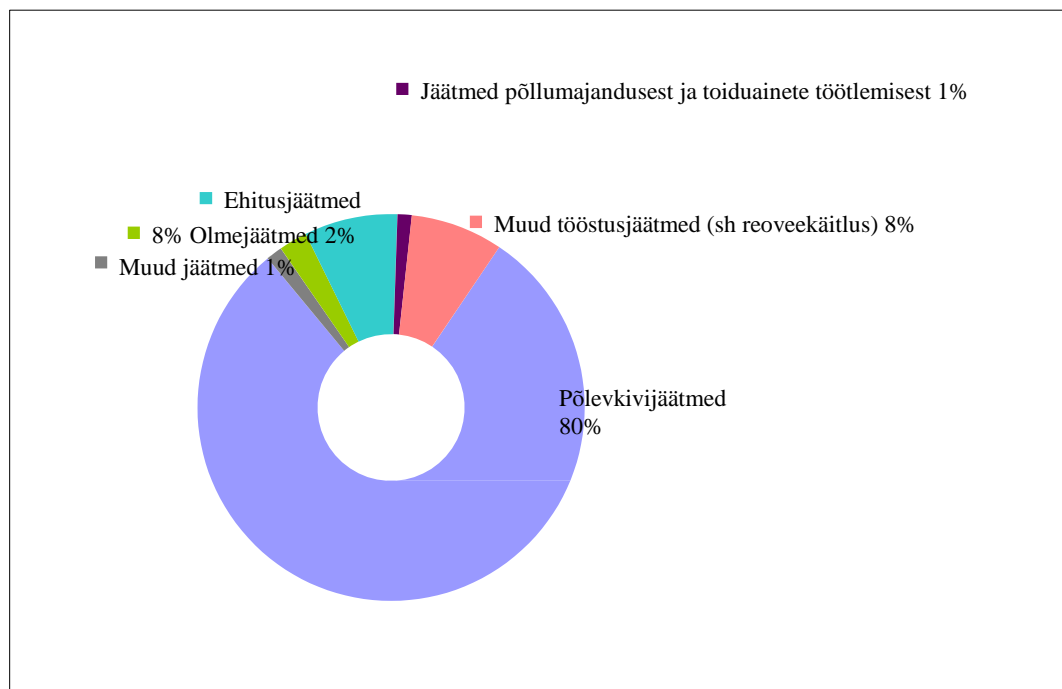
32. OECD, Environment at a Glance 2015, OECD Indicators, 2015, http://www.oecd-ilibrary.org/environment/environment-at-a-glance-2015_9789264235199-en
33. Pakendite maksustamise analüüs olulusringi hindamise põhjal, Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE ja SA Stockholmi Keskkonnainstituudi Tallinna Keskus (SEITallinn), 2016, https://skytte.ut.ee/sites/default/files/skytte/pakendite_maksustamise_analuus.pdf
34. Pesti, R. (Ragn-Selli turundus- ja kommunikatsioonijuht), Kirjavahetus jäätmete sortimise vajalikkuse teemal, 21.11.2017
35. Pesti, R., 2013, Kas jäätmete eest hakatakse raha maksta? <https://ragnsells.ee/kuukiri/millal-hakatakse-jaatmete-eest-maksta/>
36. Platt, D., Economic and demographic trends shape the rigid plastic packaging industry according to Smithers Pira, Smithers Pira, <https://www.smitherspira.com/news/2017/june/rigid-plastic-packaging-trends> seisuga 27.10.2017
37. Rahandusministeerium, Pakendiaktsiisi seaduse, pakendiseaduse ja keskkonnatasude seaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskiri, 25.04.2017, <http://eelvoud.valitsus.ee/main/mount/docList/eaf7be5e-6d79-4c92-8488-7096a1520f4a#2TT6XmJS>
38. Riigikontroll, Riigi ja kohalike omavalitsuste tegevus olmejäätmete kogumisel ja taaskasutusse suunamisel, Riigikontrolli aruanne Riigikogule, 2016, <http://www.riigikontroll.ee/DesktopModules/DigiDetail/FileDownloader.aspx?AuditId=2417&FileId=13857>
39. Riigikontroll, Pakendijäätmete kogumise ja taaskasutamise tulemuslikkus, Riigikontrolli aruanne Riigikogule, Tallinn, 6.detsember 2010. <https://www.riigikontroll.ee/DesktopModules/DigiDetail/FileDownloader.aspx?FileId=11169&AuditId=2164>
40. Ruut, J., Kuidas saada rikkaks? Roheline raamat. Eesti Roheline Liikumine, 1997, <http://www.roheline.ee/books/rikkaks.html>

41. Shove, E, Pantzar, M ja Watson, M, The Dynamics of Social Practice: Everyday life and how it changes, 2012, Sage, London.
42. Smithers Pira, The Future of Global Packaging to 2020, <https://www.smitherspira.com/industry-market-reports/packaging/the-future-of-global-packaging-markets-to-2020> seisuga 27.10.2017
43. Statistikaamet, Leibkonnad tüübi järgi, 2000-2017, <http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=LEM01#> seisuga 06.12.2017
44. Subaru, About us: sustainability, <https://www.subaru-global.com/about/sustainability.html>
45. Zaman, A.U., Measuring waste management performance using the „zero waste index“: the case of Adelaide, Australia, Journal of Cleaner Production, 66 (2014), 407-419
46. Zaman, A. U., Lehmann, S., The zero waste index: a performance measurement tool for waste management systems in a ‘zero waste city’, Journal of Cleaner Production, Vol 50, 2013
47. Zero Waste Europe, Empowering Our Communities To Redesign, <https://www.zerowasteeurope.eu/about/> seisuga 18.11.2017
48. Thomas, J., Sustainability key market driver in North American packaging market over next five years, Smithers Pira, <https://www.smitherspira.com/news/2017/october/sustainability-key-to-north-american-pack-market> seisuga 27.10.2017
49. Vabariigi Valitsus, Pakendiseaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskirja lisa 2, <https://m.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/759c401a-ebd4-4915-b870-c3073b378bd3/Pakendiseaduse%20muutmise%20seadus>
50. Veinla, H., Lopman, E., Relve, K. Ja Triipan, M., Keskkonnaõigus, Juura, 2016
51. Vihalemm, T., Vaatlus, Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia andmebaas, Tartu Ülikool, 2014, <http://samm.ut.ee/vaatlus>
52. Vihalemm, T., Keller, M. ja Kiisel, M., From Intervention to Social change. A guide to reshaping everyday practices, University of Tartu, Ashgate Publishing Limited, 2015

53. Warde, A., After taste: Culture, consumption and theories of practice, Journal of Consumer Culture 2014, Vol. 14, 2014
54. Worldwatch Institute, Global Plastic Production Rises, Recycling Lags, 2015
<http://www.worldwatch.org/global-plastic-production-rises-recycling-lags-0>
55. World Packaging Organisation, Market Statistics and Future Trends in Global Packaging, World Packaging Organisation / PIRA International Ltda., 2008

LISA 1

Joonis 22. Jäätmetekke jaotus jäätmekategoriate kaupa aastatel 2007-2012

Allikas: Riigi Jäätmekava 2014-2020

LISA 2

Intervjuude küsimused

Tarbimisharjumuste kaardistamine

1. Millist kasu antud eksperimendis osalemisega soovite saada?
2. Kus soetate peamised toidukaubad? Poest, turult, koduaiast, ökopoest jm.
3. Kui tihti (korda nädalas-kuus) ja kellega (partner, lastega) käite poes? (Kui kaua poeskäik tavaliselt aega võtab ja kuidas igapäevaelu korraldusega kokku sobib?)
4. Millega käite poes? (Jala, auto, rattaga...)
5. Kui palju kuus/nädalas toidupoodides raha kulub?
6. Milliseid tooteid alati ostate? Mis peavad alati kodus olemas olema?
7. Kui palju ostate valmistoitu, kui palju tooraineid ise kokkamiseks?
8. Millistes pakendites toitu ostate?
9. Mida pärast pakenditega teete?
10. Kui palju olmejäätmeid majapidamises tekib? (Liitrit nädalas/kuus).
11. Kas sorteerite jäätmeid ja millised võimalused selleks teil on? (Näiteks korteris elades)
12. Kui palju tekib toidujäätmeid, milliseid ja miks? Mis nendest saab?
13. Millised on praegused kogemused pakendivabalt või ilma pakendita ostlemisega?

Oma pakendiga ostmise tulemuste kaardistamine

1. Kui palju õnnestus oma pakendisse tooteid osta?
2. Kui ei õnnestunud, siis mis põhjusel? Millised olid peamised takistused?
3. Kuidas pakendivabalt sisseostude tegemine mõjutas: kas tarbisite vähem, rohkem, maksite vähem rohkem, kas midagi jäi ka ostmata?

4. Kuidas see mõjutas prügi teket?
5. Kas eksperimendi käigus muutsite ka ostukohti?
6. Kas pakendivabalt ostlemisele kulus ka rohkem aega?
7. Kui palju see mõjutas teie pere tarbimisharjumusi? Valmistoit vs isetehtud toit?
8. Millised on pakendivabalt poodlemise põhiprobleemid? Eelised ja puudused?
9. Millised on korduvkasutatavate pakendite puudused?
10. Kas plaanite korduvkasutatavaid pakendeid edasi ostude tegemisel kasutada? Kas soovitaksite lastega peredele?
11. Kuidas saaks pakendivaba poodlemise ideed laiemale ringile levitada?
12. Kui palju elustiilimuutuseid pakendivabale poodlemisele üleminek teile kaasa tooks?
13. Kui palju muutis pakendivaba poodlemine ostude planeerimist ning kui suurt eeltööd eeldas?

LISA 3

Juhised peredele pakendivabalt sisseostude tegemiseks

Võrkkotte on hea kasutada lahtiste puu- ja juurviljade ostmiseks. Turult vm lahtise müügi letist saab nt maasikaid, kurke jm osta oma pakendisse. Mullaste juurviljade ostmiseks võib kasutada näiteks paber- või riidekotte.

Klaaspurkidesse võiks osta liha- ja piimatooteid või muid valmistooteid.

Välgi poest kandekilekoti ostmist: korduvkasutatav kandekott peaks iga kord poes käies kaasas olema. Võib olla ka eelnevalt ostetud kilekott vms. Peamine, et see oleks taaskasutatav ning aitaks vältida prügi teket. Autoga sisseoste tehes saab ka nii hakkama, et kasutate käru ostude poest autoni toimetamiseks. Autost kaup tупpa viies saab toast koti või kasti võtta. Võite autos ka pappkaste hoida, et oleks mugavam sisseoste autost tупpa toimetada.

Uurige alternatiive!

Kui põhilisest poest pakendivabalt osta ei saa, uurige alternatiive – turge, väikepoode, tuttavaid.

Võimalusel ostke piima, juustu, liha, köögivilju farmist või talunikult.

Kui pakendivabalt osta ei saa, tee ise!

Uurige ise kodus kokkamise võimalusi. Samuti saab mitmeid kosmeetika ja pesuvahendeid teha koduste vahenditega.

Pesuvahendid – võimalusel ostke lahtiselt oma taarasse (nt ökopoodidest), seebi pakend on paberi kujul komposteeritav, plastikust šampooni jm pudelid ei ole.

Võimalusel võite osta hulgi ja tuttavatega ära jagada.

Korduvkasutatava raskema taara peale võib veekindla markeriga kirjutada taara kaalu, et poemüüjatel oleks lihtsam arvestada.

Zero waste ehk prügivaba elustiili põhimõtted (Refuse, Reduce, Reuse, Recycle, Rot Landfill) (Johnson, 2013)

1. Kõigepealt keeldu asjadest, mida ei ole vaja ehk mõtle iga ostu puhul, kas seda on vaja, ja kui on vaja, mis saab sellest siis, kui seda enam vaja pole ja see muutub prügiks! (Loobu ka rämpspostist ja reklaamist!)
2. Vähenda – hoia alles vaid need asjad, mida kasutad ja mida ei suuda minema visata. Vabane ülejäänutest, müües need maha, annetades või viies prügilasse vm. Kui sul ei ole neid asju vaja läinud, siis mõtle, kas kellelgi teiselgi neid vaja läheks! Mõned asjad on lihtsalt nii mõtetud! Milleks neid üldse osta!?
3. Taaskasuta – uue asemel soeta kasutatud ese. Kasutatud mööblit, riideid ja uusi asju ostes hinda võimalust neid parandada või hiljem taaskasutada. Mõnele asjale võib anda ka uue kasutuseesmärgi – joogiklaasist võib saada pliiatsihoidja jm.
4. Ümbertöötlemine – asju soetades hinda nende elutsükli ja ümbertöötlemisvõimalusi. Hinda toodete materjali ja selle väärtust – metalli saab sulatada ja uuesti kasutada. Suur osa materjalist pärineb kaevandustest, puit metsast. Kui neid materjale taaskasutada, väheneb vajadus tooraineid juurde kaevadada ja uusi kaevandusi rajada.
5. Komposteerida ehk muuda biolagunevad asjad mullaks. Biolagunematute asjade asemel soeta naturaalsest materjalidest asju, mida saab vajadusel kompostida – nt puidust hambahari plastiku asemel jne.

“Mis üle jääb, selle viib prügiauto minema!” (autor)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Haldi Ellam (isikukood 48308240315) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Lastega perede tarbimisharjumuste ümberkujundamise võimalused pakendijäätmete vältimiseks“, mille juhendaja on Maie Kiisel (Ph.D),

1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, _____ (kuupäev)

Allkiri _____